

ISSN 2786-7188 (Print)
ISSN 2786-7196 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ»

ІНКЛЮЗІЯ І СУСПІЛЬСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 3, 2023

Видавничий дім
“Гельветика”
2023

Випуск 3 журналу «Інклюзія і суспільство»
затверджено Вченою радою НРЗВО
«Кам'янець-Подільський державний інститут»,
Протокол № 6 від 27.12.2023.

Засновник і видавець:
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Виходить 3 рази на рік
Заснований у червні 2022 року

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 25170-15110 ПР від 10.06.2022.

Інклюзія і суспільство : науковий журнал / редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Петруха Н. М. (заст. гол. ред.), Топорівська Я. В. (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2023. Вип. 3. 66 с.

Головний редактор

Тріпак Мар'ян Миколайович, кандидат економічних наук, доцент, ректор, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування імені С. Юрія, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна.

Заступники головного редактора

Петруха Ніна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту в будівництві, Київський національний університет будівництва і архітектури, Україна

Топорівська Ярослава Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Редакційна колегія

Алексєєв Олександр Олексійович, доктор педагогічних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;

Брушневська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Гуменюк Ірина Леонтівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування імені С. Юрія, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Жаркова Ірина Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Лаврук Олександр Валерійович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, в.о. проректора з науково-педагогічної роботи, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Лучик Василь Єфремович, доктор економічних наук, професор, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна;

Лучик Світлана Дмитрівна, доктор економічних наук, професор, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна;

Мартинюк Тетяна Анатоліївна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна;

Марчак Тетяна Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент, викладач кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Мірошніченко Валентина Іванівна, доктор педагогічних наук, професор, начальник кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна;

Осадченко Тетяна Михайлівна, кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна;

Прокопишин Оксана Степанівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, Львівський національний університет природокористування;

Раєвська Яна Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту психології та соціальних наук, завідувач кафедри психології, Міжрегіональна Академія Управління персоналом;

Резнік Надія Петрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України;

Тушко Клавдія Юрійівна, доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького;

Савчин Мирослав Васильович, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка;

Стахова Олена Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», Україна;

Стецько Микола Васильович, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансових технологій та банківського бізнесу, Західноукраїнський національний університет;

Супрун Дар'я Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної психології та медицини факультету спеціальної та інклюзивної освіти, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;

Удич Зоряна Ігорівна, кандидат педагогічних наук, доцентка, керівниця інклюзивно-ресурсного центру, доцентка кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Щербяк Юрій Адамович, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет;

Natallia Hanssen, PhD, Professor Special Needs Education, Nord University, Bodo, Norway.

Наукова рада:

Шевцов А. Г. (голова) – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН; Anetta Zielińska – Dr hab., Prof.; Дем'янишин В. Г. – доктор економічних наук, професор; Івашук І. О. – доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України; Лапушняк Г. С. – доктор економічних наук, професор; Обнявко О. В. – кандидат економічних наук, доцент; Тулай О. І. – доктор економічних наук, професор.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення AntiPlagiarism.NET.

Адреса редакції:

вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський, Україна, 32300

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

КИСЕЛЮК М. П.

ЕКОНОМІЧНІ УРОКИ УРЯДУ НІМЕЧЧИНИ
В ПОДОЛАННІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ КРИЗИ ТА ШАНТАЖУ
ЗА УМОВ АНТИКОНКУРЕНТНОЇ БОРОТБИ ПОСТАЧАЛЬНИКІВ.....5

МАРЧУК І. П., ТРПАК М. М., ПЕТРУХА С. В., ЛАВРУК О. В., ТИМКІВ А. О.

ІНКЛЮЗИВНІСТЬ КОНТИНГЕНТУ ЗДОБУВАЧІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУЛЬНОГО
ФІНАНСУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....12

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

АКІМОВА О. М.

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ
КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВОГО КОМПОНЕНТУ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ.....20

ДОБРОВОЛЬСЬКА Р. О.

МУЗИЧНА ТЕРАПІЯ ЯК ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ В ОСВІТІ:
УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД..... 27

КУШНІР Л. А., КУШНІР Т. М.

УПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ІНКЛЮЗИВНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 33

Бай ЦЗІШЕН

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ МЕТОДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ВИХОВАТЕЛЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....41

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ZHYLIAK N. V., VOLOSHCHUK M. B.

IDEA OF THE REFLECTION RING (ARC) IN THE HISTORY OF PSYCHOLOGY..... 47

КОМАРНІТСКА Л. М.

THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE WITHIN
THE FRAMEWORK OF INCLUSIVE EDUCATION.....52

МАРЧАК Т. А., ЗАГАЛЕВИЧ В. Л.

ТЕХНОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ,
АДАПТАЦІЇ ТА КОРЕКЦІЇ В ІНКЛЮЗИВНІЙ ОСВІТІ.....57

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

KYSELIUK M. P. ECONOMIC LESSONS OF THE GERMAN GOVERNMENT IN OVERCOMING THE ENERGY CRISIS AND BLACKMAIL UNDER CONDITIONS OF ANTI-COMPETITIVE STRUGGLES OF SUPPLIERS.....	5
MARCHUK I. P., TRIPAK M. M., PETRUKHA S. V., LAVRUK O. V., TYMKIV A. O. INCLUSIVENESS OF THE STUDENT BODY AS AN ELEMENT OF FORMULA FUNDING FOR HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	12

PEDAGOGICAL SCIENCES

AKIMOVA O. M. PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF PRIMARY GRADES FOR THE IMPLEMENTATION OF THE CORRECTIVE AND DEVELOPMENTAL COMPONENT INCLUSIVE EDUCATION.....	20
DOBROVOLSKA R. O. MUSIC THERAPY AS A HEALTHCARE TECHNOLOGY IN EDUCATION: THE UKRAINIAN EXPERIENCE.....	27
KUSHNIR L. A., KUSHNIR T. M. IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS OF INCLUSIVE HIGHER EDUCATION IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL.....	33
Bai JISHENG THE CONCEPT OF THE DEVELOPMENT OF THE INNOVATIVE METHODOLOGICAL ACTIVITY OF THE EDUCATOR.....	41

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

ZHYLIAK N. V., VOLOSHCHUK M. B. IDEA OF THE REFLECTION RING (ARC) IN THE HISTORY OF PSYCHOLOGY.....	47
KOMARNITSKA L. M. THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE WITHIN THE FRAMEWORK OF INCLUSIVE EDUCATION.....	52
MARCHAK T. A., ZAHALEVYCH V. L. TECHNOLOGY OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF RESOCIALIZATION, ADAPTATION AND CORRECTION IN INCLUSIVE EDUCATION.....	57

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 332.6:621.311.24(4300)«20»

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-3-1>

Максим Павлович КИСЕЛЮК,
кандидат технічних наук, викладач кафедри цифрових,
освітніх та соціоекономічних технологій,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
ORCID: 0000-0003-4755-9234

ЕКОНОМІЧНІ УРОКИ УРЯДУ НІМЕЧЧИНИ В ПОДОЛАННІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ КРИЗИ ТА ШАНТАЖУ ЗА УМОВ АНТИКОНКУРЕНТНОЇ БОРОТЬБИ ПОСТАЧАЛЬНИКІВ

У статті аналізується енергетична криза в Німеччині, спричинена деструктивною поведінкою російських постачальників газу. Криза призвела до втрати німецького газового ринку та пошкодження газопроводів Північних потоків. Однак відмова від російського газу позитивно позначилася на біржових цінах газу в Європі. Уряд Німеччини вжив низку заходів для подолання кризи, зокрема й фінансову допомогу та розширення кількості постачальників газу. Також було зроблено акцент на використання відновлювальних джерел енергії й енергоощадних технологій. Ці заходи сприяли зниженню фінансового навантаження на господарство та споживачів енергії. Окрім того, уряд Німеччини надав значну підтримку Україні, як гуманітарну, так і військову, що передбачало надання фінансової допомоги та важкої техніки. Також зазначено важливість швидкості й ефективності в діях уряду під час кризи. Наголошується на необхідності швидкого впровадження реформ і реалізації проєктів. Аналізується використання кризи для прискорення енергетичного переходу та досягнення кліматичної нейтральності раніше запланованих строків. Загалом, описано огляд енергетичної кризи в Німеччині та показано, як уряд упорався із цією ситуацією шляхом ужиття ефективних заходів і використання можливостей для розвитку стійкого енергетичного сектору. Криза стала каталізатором для швидкого зміцнення внутрішнього енергетичного ринку, сприяючи диверсифікації джерел енергії та підтримці відновлювальних джерел. Енергетична криза в Німеччині зумовила серйозні виклики для країни, однак уряд ефективно впорався з ними, реалізуючи стратегічні заходи. Це дозволило забезпечити стабільне постачання енергії для громадян і підприємств, знизити фінансове навантаження на населення та стимулювати перехід до стійкого енергетичного майбутнього. Аналіз також підкреслює важливість міжнародного співробітництва та солідарності у подоланні енергетичних викликів. Підтримка України в цей період відіграє значну роль у розширенні допомоги та дипломатичної підтримки, що є важливим чинником для стабілізації регіональної безпеки.

Ключові слова: енергетична криза, Німеччина, постачання газу, джерела енергії, відновлювана енергія, енергетичний перехід, Україна, енергетична безпека.

Maksym Pavlovych KYSELIUK,
PhD in Engineering, Lecturer at the Department of Digital, Educational and Socio-Economic Technologies,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education,
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
ORCID: 0000-0003-4755-9234

ECONOMIC LESSONS OF THE GERMAN GOVERNMENT IN OVERCOMING THE ENERGY CRISIS AND BLACKMAIL UNDER CONDITIONS OF ANTI-COMPETITIVE STRUGGLES OF SUPPLIERS

This article analyzes the energy crisis in Germany caused by the destructive behavior of Russian gas suppliers. The crisis resulted in the loss of the German gas market and damage to the Nord Stream pipelines. However, the decision to abandon Russian gas had a positive impact on gas prices in European exchanges. The German government implemented several measures to overcome the crisis, including financial assistance and diversification of gas suppliers. Emphasis was also placed on the use of renewable energy sources and energy-efficient technologies. These measures helped reduce the financial burden on the economy and energy consumers. Additionally, the German government provided significant

support to Ukraine, both in humanitarian aid and military assistance, including financial aid and provision of heavy equipment. The importance of speed and efficiency in government actions during the crisis is highlighted, underscoring the need for swift implementation of reforms and project realization. Analysis is conducted on leveraging the crisis to accelerate the energy transition and achieve climate neutrality ahead of the planned timelines. Overall, a review of the energy crisis in Germany is provided, demonstrating how the government effectively dealt with the situation through the adoption of efficient measures and the utilization of opportunities for developing a sustainable energy sector. The crisis acted as a catalyst for rapid strengthening of the domestic energy market, fostering source diversification and supporting renewable energy. The energy crisis in Germany posed significant challenges for the country; however, the government efficiently addressed them by implementing strategic measures. This enabled the provision of stable energy supplies for citizens and businesses, reducing the financial burden on the population, and stimulating the transition towards a sustainable energy future. The analysis also underscores the importance of international cooperation and solidarity in addressing energy challenges. Support for Ukraine during this period plays a significant role in expanding assistance and diplomatic backing, which is a crucial factor in stabilizing regional security.

Key words: energy crisis, Germany, gas supply, energy sources, renewable energy, energy transition, Ukraine, energy security.

Вступ. Колектив авторів у даній публікації намагається пояснити раціональність дій, причини, принципи та методи боротьби економіки Німеччини з енергетичною кризою, що стала наслідком вторгнення армії РФ в Україну. Успіхи в подоланні економічних перепонов на пряму впливають на об'єми гуманітарної та військової допомоги країн, що беруть участь у форматі «Рамштайн», стан і можливості економіки агресора на її спроможність продовження та варіанти ведення війни. Стаття насамперед призначена для читачів з України, адже вивчення позитивного досвіду боротьби в енергетичній війні Німеччини має стати основою стратегії енергетичної безпеки нашої держави. З іншого боку, успіхи на економічному фронті наших союзників на пряму впливають на можливості забезпечення окупаційної армії та, у далекосяжній перспективі, допомоги у відбудові післявоєнної України. Буде показано, що війна, політика й економіка тісно переплетені величезною кількістю непомітних і малозрозумілих навіть для фахівців зав'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У праці Д. Томенка представлені важливі аспекти впливу молодіжної політики на мобільність молоді в умовах воєнного конфлікту. Автор висвітлює актуальні питання, пов'язані із сучасним станом і тенденціями розвитку молодіжної політики в Україні. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec (2015) 3 стосовно доступу молоді з малозабезпечених районів до соціальних прав також є важливим джерелом. Дані рекомендації розглядають аспекти соціальної політики щодо молоді та можуть надати контекст для розуміння ефективних заходів у схожих ситуаціях. Н. Подобед у своїх працях проводить порівняльний аналіз міжнародного досвіду та можливостей його впровадження в українському контексті. І. Дабаган і Л. Павловська у своїх працях досліджують досвід Німеччини в галузі молодіжної політики. Це дозволяє взяти до уваги конкретні приклади та практичний досвід країни в подоланні сучасних викликів.

Мета статті полягає в докладному вивченні й аналізі економічних стратегій, які використовував уряд Німеччини для подолання енергетичної кризи й ефективного протистояння шантажу в умовах антиконкурентної боротьби постачальників. Стаття спрямована на визначення ключових аспектів та інструментів, які були успішно впроваджені урядом для забезпечення стійкості енергетичного сектору та захисту від антиконкурентної діяльності.

Завдання статті: аналіз економічних стратегій, які були впроваджені урядом Німеччини для ефективного вирішення проблем енергетичної кризи та подолання шантажу в умовах антиконкурентної боротьби між постачальниками. Розкриття та ретроспективний аналіз конкретних заходів, призначених для забезпечення стійкості енергетичного сектору та запобігання негативним впливам конкурентної недобросовісної діяльності в галузі енергопостачання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Німеччина, незважаючи на згаяний час через нехтування попередженнями союзників щодо її енергетичної безпеки, досить вдало веде економічну війну з Росією та не допускає соціально-політичної кризи всередині своєї держави. Економіка номер один Європейського Союзу із завидною швидкістю перебудувала логістику, змінила постачальників, зменшила кількість споживання й урізноманітнила види пального. Уряд продовжує робити ставку на збільшення внутрішнього виробництва енергії, що збільшує енергетичну безпеку країни. Водночас основну ставку зроблено на альтернативну енергетику, як і передбачалось у коаліційній угоді.

Суть війни, якою б вона жахливою не була, криється в математиці. Суха мова цифр, про кількість солдат, техніки, їхню якість підготовки та забезпечення, про це говорив ще 4 000 років тому Сюнь Цзи в першому розділі свого трактату «Мистецтво війни», де зазначалось, що військові дії повинні мати економічне підґрунтя, тил забезпечує своє військо оснащенням, підтримує та відновлює його боєздатність, забезпечує продовольством для уникнення мародерства та падіння бойового духу. Отже, вона ведеться не тільки на полі бою, а й в інформаційному, політичному й економічному просторі.

Основна частина. Війна, яку веде Росія із 24 лютого 2022 р. в Україні, як би її не називали в минулому, тепер чи в майбутньому, розпочалась набагато раніше. І це не 2014 р., коли Україна виграла час для підготовки у військовому, економічному та політичному плані, уникнувши зіткнення з більш сильним ворогом. Вона розпочалась із газових війн 20 лютого 1993 р. та першими поступками своїм суверенітетом в обмін на дешеві енергоносії, викладеними в Масандрівських угодах [1]. Подібні війни велись і з іншими країнами, першою жертвою стала Литва ще в 1992 р., Україна, Естонія, Молдова й Азербайджан [2]. Усі ці країни тією чи іншою мірою змогли подолати енергетичну кризу, окрім Молдови й України, які у своїх постійних змінах вектора розвитку, що залежав від результату виборів, не вели ефективної та цілеспрямованої політики збільшення енергетичної безпеки.

Різке зростання ціни на газ в осінньо-зимовий період 2020 р. (рис. 1, точка 1) зумовлене трьома чинниками, як-от:

1. Скорочення поставок із Росії, згідно з даними оператора ГТС (рис. 2) з метою пришвидшення запуску газопроводів в обхід України. Особливо Північного потоку – 2. Наслідком став дефіцит газу на європейському ринку.

2. Низька ціна на газ у попередньому році призвела до нерентабельності видобування сланцевого газу, що спричинило зменшення конкуренції на ринку. За собівартості 120–130 доларів за тисячу кубічних метрів [3] ($1\ 000\ \text{м}^3 = 35\ 800\ 000\ \text{Btu}$, або $1\ 000\ \text{м}^3 = 35,8\ \text{MMBtu}$), що відповідає 3,35–3,63 \$/MMBtu (рис. 1). Для порівняння, ціна на біржі була удвічі нижчою, це без урахування вартості його доставки, перекачування, зберігання та транспортування. Тому власники родовищ сланцевого газу були змушені піти на зменшення обсягів видобування, а постачальники переорієнтувались на азіатські ринки, де ціни скрапленого газу значно вищі.

3. Зростання цін на нафту, унаслідок очікувань росту промислового виробництва після виходу окремих держав із карантину.

Рис. 1. Ціна природного газу на біржі в Нідерландах, \$/MMBtu.

Точка 1 – осінньо-зимовий період 2020 р., зменшення поставок через традиційні газопроводи; 2 – вимоги РФ розпочати поставки через Північний потік – 2; 3 – широкомасштабне вторгнення в Україну; 4 – припинення поставок російського газу в Німеччину. За даними tradingeconomics.com

**Рис. 2. Транзит газу з Росії газотранспортною системою України.
За даними оператора ГТС України**

4. Зменшення показників вітрогенерації та продуктивності сонячних електростанцій (холодне, малосонячне літо) [4], що призвело, як і в п. 3, до збільшення попиту на інші джерела енергії, особливо газ.

Антиконкурентна поведінка РФ була пояснена бажанням побудувати газопровід Північний потік – 2, останньою перепоною для чого була Данія [5].

Наступний виток росту біржових цін на газ почався у квітні 2021 р. (рис. 1, точка 2), що теж було пов'язано зі зменшенням поставок газу РФ через аварії та пожежі, регламентний ремонт газопроводів на власній території. Ці дії мали стимулювати тиск уряду Німеччини на федерального регулятора [6] та Європейський Союз [5], уже для прискорення сертифікації та запуску Північного потоку – 2.

Політична ситуація, що склалась в Німеччині після виборів у парламент 26 вересня 2021 р., призвела до завершення шістнадцятирічного правління країною Ангели Меркель. Адже вранці 27 вересня Олаф Шольц, лідер Соціал-демократичної партії Німеччини, яка набрала більшість голосів, оголосив, що отримав мандат на формування уряду [7]. Оскільки партії Християнських демократів було одразу запропоновано перейти в опозицію, то стало зрозуміло, що для формування коаліційного уряду буде запрошено для переговорів ще дві партії: Вільні демократи та «Зелені». Із 21 жовтня тривали переговори, які привели до узгодження коаліційної угоди, що дозволило 8 грудня обрати нового федерального канцлера та прийняти присягу уряду на чолі з Олафом Шольцем. До початку повномасштабного вторгнення залишалось дещо більше за півтора місяці, тобто змінити політичний чи економічний курс Німеччина не могла з об'єктивних причин, тобто через брак часу.

Головним керівним документом, що декларує напрями діяльності уряду, є коаліційна угода. Вона не є обов'язковою для виконання, але ігнорування її пунктів і засад призведе до погіршення репутації партій серед виборців і недовіри до уряду. Так збіглося, що центральними проблемами, на базі якої була складена коаліційна угода [8], були охорона навколишнього середовища й енергетика. Уся діяльність уряду: фінанси, охорона здоров'я, освіта, внутрішня та навіть зовнішня політика, ґрунтувались на рішенні цих завдань. Це є цілком зрозумілим, оскільки до складу коаліції ввійшла партія «Союз 90/Зелені». Але сподівання на відновлення економіки та соціально-культурного життя після двох років карантинних обмежень, спричинених епідемією коронавірусу, розбилися о реальність військового вторгнення в Україну [9] та газового шантажу Європи з боку Росії (рис. 3). Усі завдання, які ставив перед собою уряд Олафа Шольца, з перебудови галузі енергетики в далекій перспективі перетворились на нагальну потребу. Конфлікт, що максимально ігнорувався та був майже цілком заморожений за часів правління Ангели Меркель, з новою, жажливою силою розгорівся в Україні, що призвело до різкого росту ціни газу на біржі (рис. 1, точка 3).

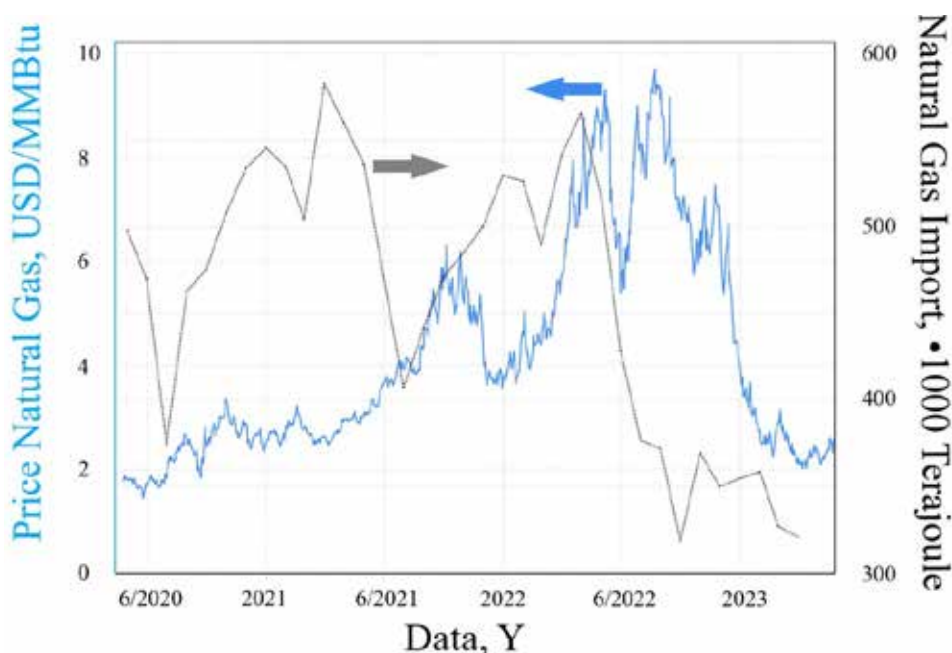

Рис. 3. Динаміка імпорту (пунктир) природного газу та ціни (суцільна) для Німеччини

На цьому тлі досягнення основних цілей, задекларованих у коаліційній угоді, значно ускладнилось. Водночас серйозний поштовх отримали нагальні процеси, що пов'язані з відновлювальною енергетикою та посиленням енергетичної безпеки Німеччини. Уряд опинився у скрутному становищі. З одного боку, на зовнішньополітичному фронті треба було підтримувати єдину європейську позицію щодо Росії, її політики, економічного шантажу та підтримки України. З іншого – треба було виправляти помилки в галузі енергетичної безпеки, яких припустилась, незважаючи на багаторазові та наполегливі попередження представників США та Східної Європи, саме партія канцлера. З іншого боку, енергетична війна призводила до значних політичних втрат на внутрішньому фронті. Це можливість падіння підтримки виборців, серед представників домогосподарств, великого бізнесу та мешканців індустріальних районів і, як наслідок, втрата довіри суспільства до уряду.

Олаф Шольц у своєму зверненні [10] роз'яснив шлях подолання кризи, який обрав уряд Німеччини. Це зменшення споживання енергоносіїв серед домогосподарств і промисловості завдяки енергоощадним технологіям, посилення енергетичної безпеки країни, підприємств і окремих споживачів завдяки альтернативним джерелам енергії. Концепція, що вкладалась у рамки коаліційної угоди.

Також для уникнення дефіциту газу в осінньо-зимовий період і, як наслідок, зменшення росту цін на біржі (рис. 3) раніше встановлених термінів було:

1. Заповнено газосховища до відмітки 100% [11], укладені угоди про солідарність у поставках газу із країнами Європейського Союзу (Uniper є оператором газових сховищ не тільки в Німеччині, а й в Австрії та Великій Британії).

2. Значно збільшено напрямки поставок і види палива. Так, наприклад, у надзвичайно короткі терміни було побудовано та запущено термінал для прийому зрідженого газу. І хоча на початку правління уряду Олафа Шольца сланцевий і зріджений газ не розглядався як перспективний, на початок 2023 р. термінал у Вільгельмсгафені вже приймав свої перші вантажі [12].

3. Надано фінансову допомогу домогосподарствам, підприємствам і постачальникам газу за чотирима лініями підтримки. Адже скорочення поставок російського газу, отже, високі ціни на нього, негативно вплинули на економічні показники компаній [13].

Були ухвалені непопулярні рішення, які суперечили рамкам коаліційної угоди:

1. Тимчасове відновлення роботи вугільних теплових електростанцій. Хоча передбачалось подальше скорочення споживання вугілля та закриття його споживачів, теплових електростанцій.

2. Продовження роботи до 15 квітня 2023 р. трьох атомних електростанцій [14].

3. Ужиття заходів щодо моніторингу та розроблення сценаріїв можливого скорочення постачання газу його основним споживачам [15].

Висновки. Деструктивна, антиконкурентна поведінка постачальників газу з РФ (рис. 3) призвела до втрати нею німецького газового ринку, повернення на який практично неможливе після пошкодження обидвох газопроводів Північних потоків. Відмова від послуг ненадійного, ба навіть неадекватного, гравця позитивно вплинула на біржові ціни газу в Європі, що особливо гарно ілюструє рис. 1 (точка 4), результатом цілковитого припинення постачання газу з Росії стало поступове зниження цін до рівня 2020 р. Ринок, що завойовувався впродовж 50 років за допомогою економічних інструментів, було втрачено за 50 тижнів через політичні амбіції.

Економічні важелі, застосовані урядом Німеччини для подолання безпрецедентного росту цін на енергію, цілком прогнозовані, оскільки давно зарекомендували себе як надійні й адекватні заходи.

Це передусім допомога за чотирма лініям споживачам, громадянам і підприємствам, яка додала впевненості у зменшенні фінансового навантаження на їхні гаманці напередодні опалювального сезону. Збільшення кількості постачальників і урізноманітнення джерел енергії, особливо відновлювальної, застосування енергоощадних технологій, що відповідало планам, закладеним у коаліційній угоді, подало позитивний приклад для домогосподарств і виробників у виборі шляху комфортного та дешевшого способу забезпечення себе енергією та різною мірою стимулювалось пільгами та допомогою уряду. Розроблення плану з відключення основних споживачів енергії, уведення трирівневого надзвичайного стану, передчасна підготовка до опалювального сезону зменшили паніку на біржі.

Досягненням упевненості на внутрішньому енергетичному ринку вдалось вберегти партії, що входили в коаліцію, від політичних утрат і негативних настроїв серед виборців. Тимчасові рішення, що суперечили коаліційній угоді, як-от продовження, тимчасово в резерві, роботи атомних електростанцій, удалось продати виборцям через залізний аргумент: війну Російської Федерації проти України.

Після подолання енергетичної кризи уряд Німеччини значно наростив як довгострокову гуманітарну допомогу Україні в її війні, так і військову, у вигляді важкої техніки [16].

Висновки і пропозиції. Уроком для української політики й економіки має стати швидкість, з якою німецькі колеги провели антикризові дії. У будь-якого уряду не так багато часу для проведення реформ чи реалізації загальнонаціональних проєктів, як сталося із лідерами, що прийшли до влади на тлі Помаранчевої революції та Революції на граніті. Кризу в енергетичному секторі уряд Німеччини використав для прискорення енергетичного переходу та досягнення кліматичної нейтральності раніше встановлених строків, що відповідає очікуванням виборців і сприяє збереженню голосів, навіть отриманню політичних дивідендів.

Література:

1. Nahajlo Bohdan. The Massandra Summit & Ukraine, RFE/RL. Research Report. 17 September 1993. V. 2. № 37.
2. Газові конфлікти Росії за останні 15 років : довідка. URL: <http://rian.ru/spravka/20080212/99021453.html>.
3. Річний звіт 2021 : розширена презентація / Нафтогаз. 345 с.
4. Financial Results. Quarterly Statement: Q1 – Q3 2022. Uniper. Annual Report 2022. February 17, 2023. 45 p.
5. Nordream 2 AG may use pipe-laying vessels with anchors / Katja Scharmann et al. *Energistyrelsen*. 6 July 2020. 3 p.
6. Certification procedure for Nord Stream 2 suspended. Press release Bundesnetzagentur. Bonn, 16 November 2021. 2 p.
7. Олаф Шольц хоче створити коаліцію без партії Меркель. *Deutsche Welle* (українською). 27 вересня 2021. Архів оригіналу за 29 вересня 2021. Процитовано 3 жовтня 2021 р.
8. Mehr fortschritt wagen. Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit. Koalitionsvertrag 2021–2025 zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SPD), BÜNDNIS 90 / DIE GRÜNEN und den Freien Demokraten (FDP).
9. Указ Президента від 24.02.2022 р. № 64/2022.

10. Resolutely committed to peace and security. Policy statement by Olaf Scholz, Chancellor of the Federal Republic of Germany and Member of the German Bundestag, 27 February 2022 in Berlin. The Federal Government, Sunday, 27 February 2022. Translation of advance text.
11. Uniper Energy Storage's storage facilities almost 100% full. Uniper. 25 November 2022. Releas. 1 p.
12. Wintgens Lucas. Frist LNG cargo arrives at Germany's LNG terminal in Wilhelmshaven. Uniper. Joint Press Release. Januar 3, 2023. 2 p.
13. Financial Results. Quarterly Statement: Q1 – Q3 2022. Uniper. Annual Report 2022. February 17, 2023. 45 p.
14. Monitoring Report 2022 published by the Bundesnetzagentur and the Bundeskartellamt. Joint press release, Bonn, 30 november 2022. 4 p.
15. Bundesnetzagentur begins data survey of German gas network operators. Press release, Bonn, 21 April 2022. 2 p.
16. Massnahmenpaket für die Ukraine im Wert von über 2,7 Milliarden Euro. Pressemitteilung, Bundesministerium der Verteidigung, 13.05.2023. 2 p.

References:

1. Hahajlo, Bohdan. The Massandra Summit & Ukraine, RFE/RL Research Report. V. 2, № 37, 17 September 1993 [in English].
2. Gazovi konflikty Rosii' za ostanni 15 rokiv. Dovidka [Russia's gas conflicts over the past 15 years. Certificate]. Retrieved from: <http://rian.ru/spravka/20080212/99021453.html> [in Ukrainian].
3. Naftogaz. Richnyj zvit 2021. Rozshyrena prezentacija [Oil and gas. Annual report 2021. Extended presentation], 345 p. [in Ukrainian].
4. Financial Results. Quarterly Statement: Q1 – Q3 2022. Uniper. Annual Report 2022. February 17, 2023. 45 p. [in English].
5. Katja Scharmann, Ture Falbe-Hansen, Laura Andersen. Nordream 2 AG may use pipe-laying vessels with anchors. Energistyrelsen 6 July 2020 3 p. [in English].
6. Certification procedure for Nord Stream 2 suspended. Press release Bundesnetzagentur. Bonn, 16 November 2021. 2 p. [in English].
7. Olaf Shol'c hoche stvoryty koaliciju bez partii' Merkel'. Deutsche Welle (ukrai'ns'koju) 27 veresnja 2021. Arhiv oryginalu za 29 veresnja 2021. Procytovano 3 zhovtnja 2021 [Olaf Scholz wants to create a coalition without Merkel's party. Deutsche Welle (in Ukrainian). September 27, 2021. Archived from the original on September 29, 2021. Retrieved October 3, 2021] [in Ukrainian].
8. Mehr fortschritt wagen. Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit. Koalitionsvertrag 2021–2025 zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SPD), BÜNDNIS 90 / DIE GRÜNEN und den Freien Demokraten (FDP) [in German].
9. Ukaz prezidenta vid 24.02.2022 roku № 64/2022 [Presidential Decree № 64/2022 of February 24, 2022] [in Ukrainian].
10. Resolutely committed to peace and security. Policy statement by Olaf Scholz, Chancellor of the Federal Republic of Germany and Member of the German Bundestag, 27 February 2022 in Berlin. The Federal Government, Sunday, 27 February 2022, Translation of advance text [in English].
11. Uniper Energy Storage's storage facilities almost 100% full. Uniper. 25 November 2022. Releas. 1 p. [in English].
12. Lucas Wintgens. Frist LNG cargo arrives at Germany's LNG terminal in Wilhelmshaven. Uniper. Joint Press Release. Januar 3, 2023. 2 p. [in English].
13. Financial Results. Quarterly Statement: Q1 – Q3 2022. Uniper. Annual Report 2022. February 17, 2023. 45 p. [in English].
14. Monitoring Report 2022 published by the Bundesnetzagentur and the Bundeskartellamt. Joint press release, Bonn, 30 november 2022. 4 p. [in English].
15. Bundesnetzagentur begins data survey of German gas network operators. Press release, Bonn, 21 April 2022. 2 p. [in English].
16. Massnahmenpaket für die Ukraine im Wert von über 2,7 Milliarden Euro. Pressemitteilung, Bundesministerium der Verteidigung, 13.05.2023. 2 p. [in German].

УДК 376.1:336.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-3-2>

Ігор Петрович МАРЧУК,
народний депутат України,
голова наглядової ради,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: marchuk@rada.gov.ua

Мар'ян Миколайович ТРПАК,
кандидат економічних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України, ректор,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: tmm.75@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6924-5469

Сергій Валерійович ПЕТРУХА,
кандидат економічних наук, доцент,
начальник відділу фінансування грантових проєктів,
Національний фонд досліджень України
ORCID: 0000-0002-8859-0724

Олександр Валерійович ЛАВРУК,
доктор наук з державного управління, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: lavruk.olexandr@kpdi.edu.ua
ORCID: 0000-0002-7932-0036

Андрій Олександрович ТИМКІВ,
кандидат економічних наук,
викладач кафедри фінансів, обліку і оподаткування імені С. Юрія,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: andriy_t@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8001-0588

ІНКЛЮЗИВНІСТЬ КОНТИНГЕНТУ ЗДОБУВАЧІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУЛЬНОГО ФІНАНСУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлюється актуальність проблеми формульного фінансування закладів вищої освіти з урахуванням інклюзивності контингенту здобувачів. Проблема висвітлено в контексті розвитку української системи вищої освіти, яка зазнала змін через військові дії та пандемію COVID-19. У статті аналізуються зміни у фінансуванні вищої освіти в Україні, зокрема тимчасове призупинення системи формульного фінансування у 2022 році та її відновлення на початку 2024 року. Особлива увага приділяється викликам, пов'язаним з освітніми можливостями для осіб з особливими потребами, які зазнали зростання через військові дії.

Стаття включає аналіз останніх досліджень і публікацій українських учених у сфері інклюзивної освіти та фінансування закладів освіти. Автори пропонують урахувати інклюзивність як ключовий показник у формульному фінансуванні, виходячи з актуальних даних щодо зростання кількості осіб з інвалідністю та потреби їх інтеграції в суспільство й освітній процес.

У статті надано конкретні пропозиції щодо зміни формули фінансування, зокрема й новий показник інклюзивності контингенту здобувачів, і розглянуто особливості вступної кампанії 2024 року. Висновки та перспективи подальших досліджень зосереджені на необхідності адаптації системи фінансування вищих навчальних закладів з урахуванням інклюзивності, ефективності інклюзивної освіти та розроблення комплексних критеріїв

для оцінки інклюзивності. Автори підкреслюють важливість дослідження міжнародного досвіду в цій сфері для покращення доступності та якості вищої освіти.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивність освіти, вища освіта, фінансування закладів вищої освіти, інклюзивність контингенту здобувачів.

Ihor Petrovych MARCHUK,
People's Deputy of Ukraine,
Head of the Supervisory Board,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"
E-mail: marchuk@rada.gov.ua

Marian Mykolaiovych TRIPAK,
PhD in Economics, Associate Professor,
Honoured Education Worker of Ukraine, Rector,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"
E-mail: tmm.75@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6924-5469

Serhii Valeriiovych PETRUKHA,
PhD in Economics, Associate Professor,
Head of the Financing Department Grant Projects,
National Fund Studies of Ukraine
ORCID: 0000-0002-8859-0724

Oleksandr Valeriiovych LAVRUK,
Doctor of Science Public Administration, PhD in Economics,
Associate Professor,
Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"
E-mail: lavruk.olexandr@kpdi.edu.ua
ORCID: 0000-0002-7932-0036

Andrii Oleksandovych TYMKIV,
PhD in Economics,
Lecturer of the Department of Finance, Accounting and Taxation Named after S. Yurii,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"
E-mail: andriy_t@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8001-0588

INCLUSIVENESS OF THE STUDENT BODY AS AN ELEMENT OF FORMULA FUNDING FOR HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article highlights the relevance of the problem of formula funding for higher education institutions, taking into account the inclusivity of the student body. The issue is illuminated in the context of the development of the Ukrainian higher education system, which has undergone changes due to military actions and the COVID-19 pandemic. The article analyzes changes in the financing of higher education in Ukraine, particularly the temporary suspension of the formula funding system in 2022 and its restoration at the beginning of 2024. Special attention is paid to the challenges associated with educational opportunities for people with special needs, who have experienced growth due to military actions.

The article includes an analysis of the latest research and publications by Ukrainian scientists in the field of inclusive education and the financing of educational institutions. The authors suggest considering inclusiveness as a key indicator in formula funding, based on current data on the increase in the number of people with disabilities and the need for their integration into society and the educational process.

The article provides specific suggestions for changing the funding formula, including a new indicator of inclusiveness of the student body, and examines the peculiarities of the 2024 admission campaign. The conclusions and prospects for further research focus on the need to adapt the funding system of higher educational institutions, taking into account inclusiveness, the effectiveness of inclusive education, and the development of comprehensive criteria for assessing

inclusiveness. The authors emphasize the importance of studying international experience in this area to improve the accessibility and quality of higher education.

Key words: *inclusion, inclusiveness of education, higher education, funding of higher education institutions, inclusiveness of student body.*

Актуальність проблеми. Українська система вищої освіти пережила значні виклики у зв'язку з військовими діями, які розпочала Росія 24 лютого 2022 р. До цього протягом двох років освіта адаптувалася до умов пандемії COVID-19, з акцентом на дистанційному навчанні та безпеці. Після вторгнення Росії освітній процес зіткнувся із проблемою перерваності навчального процесу, руйнуваннями освітньої інфраструктури, вимушеною необхідністю учасників освітнього процесу адаптуватися до різних умов, серед яких і внутрішні переміщення, відключення електропостачання та повітряні тривоги.

Після початку війни фінансування вищої освіти в Україні зазнало змін. Бюджетні програми Міністерства освіти і науки та Міністерства охорони здоров'я зазнали скорочення на 10%, зокрема і зменшення на 2,107 млрд грн для підготовки кадрів.

Ще в довоєнний період, у 2019 р. була введена система формульного фінансування закладів вищої освіти, яка базується на використанні визначених параметрів, як-от кількість студентів, регіональна підтримка, наукові досягнення, міжнародне визнання, успішність працевлаштування випускників, для визначення фінансування кожного навчального закладу. Проте у 2022 р. ця система була тимчасово призупинена, переважно через загальний дефіцит фінансування освітньої галузі. Формульне фінансування передбачало, що університети гарантовано отримують визначений відсоток (наприклад, 95%) від фінансування попереднього року, тоді як решту коштів розподіляють залежно від їхніх показників. Однак через обмеження фінансових ресурсів державного бюджету цей механізм розподілу був зупинений, у 2022 та 2023 рр. фінансування університетів здійснювалося відповідно до кількості студентів.

Однак уже на 1 січня 2024 р. дію постанови Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1146 відновлено [8]. Ця постанова зосереджена на розподілі видатків державного бюджету між вищими навчальними закладами на основі показників їхньої освітньої, наукової та міжнародної діяльності. Постанова вводить формулу для такого розподілу, застосовує різні критерії та відповідно до різних дат для різних типів установ. У ній вказується, як повинна застосовуватися формула, зокрема й чинники, як-от розмір і тип кожної установи, їхня наукова діяльність, міжнародне визнання та регіональна підтримка. Мета постанови – більш ефективно та прозоре розподілення державного фінансування серед вищих навчальних закладів в Україні.

Однак нині в Україні постає велика проблема з освітніми можливостями для осіб з особливими потребами. Так, згідно з даними Міністерства соціальної політики України, кількість людей з особливими потребами внаслідок інвалідності становить приблизно 3 млн, і ця цифра зросла приблизно на 300 тисяч під час військових дій. Водночас урядові ініціативи забезпечують створення належних умов для інтеграції цих осіб у суспільство, включаючи правові, економічні, політичні, соціальні та психологічні аспекти.

Однією із ключових ініціатив є забезпечення права на працю для осіб з інвалідністю. Вони мають можливість працевлаштування в компаніях, установах і організаціях, а також займатися підприємництвом у рамках чинного законодавства. Це передбачає адаптацію робочих місць і обладнання з урахуванням їхніх особливих потреб, фінансування якої частково покривається Фондом соціального захисту осіб з інвалідністю або місцевими радами.

Законодавство також захищає осіб з інвалідністю від дискримінації у трудових відносинах. Зокрема, забороняється відмова в укладенні трудового договору, просування по службі, звільнення або переведення на іншу роботу без їхньої згоди з мотивів інвалідності, за винятком випадків, коли це перешкоджає виконанню професійних обов'язків або загрожує здоров'ю інших осіб. Працевлаштування здійснюється через безпосереднє звернення до підприємств, установ, організацій або державної служби зайнятості, включно з можливістю працювати вдома.

Зважаючи на обставини неминучого зростання осіб з інвалідністю в Україні та можливості їх працевлаштування, вагомим стає розширення освітніх можливостей для закладів вищої освіти в підготовці таких фахівців. Отже, на часі проблема інклюзивності таких закладів,

тобто здатності повною мірою забезпечити реалізацію прав на повноцінну освіту для людей з інвалідністю. Це веде за собою проблему фінансового стимулювання в розвитку інклюзивності закладів освіти. Саме тому формульне фінансування, запропоноване Кабінетом Міністрів України, повинно трансформуватися та визначатися не лише з погляду наукових доробок закладу, контингенту здобувачів і міжнародних здобутків ЗВО, але й урахувувати рівень інклюзивності для здобувачів з особливими потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські вчені представляють широкий спектр досліджень як у сфері інклюзивної освіти, так і в напрямі фінансування закладів освіти – фундаментальної проблеми у воєнний час. Так, А. Колупаєва, О. Таранченко в монографії «Інклюзивна освіта: від основ до практики» представляють основоположні засади інклюзивної освіти: соціокультурний контекст, історичне підґрунтя, міжнародне та національне законодавче та нормативно-правове забезпечення впровадження та функціонування інклюзивної освіти, що розглядається як основа трансформаційних змін в освіті осіб з особливими потребами [5].

Н. Матвєєва розкриває зміст поняття «інклюзивна освіта», аналізує та визначає суть «медичної» та «соціальної» її моделей. Також акцентує увагу на соціальному аспекті інклюзії, виокремлює значення соціуму у визначенні місця особистості в житті суспільства, її соціалізації та подальшій самореалізації; розкриває суть проблем, що мають місце на практиці, наголошує на шляхах подолання різних недоліків і упущень у процесі соціальної й освітньої інклюзії [7].

Е. Манжос присвячує праці проблемі інклюзивної освіти, її складникам і особливостям. Визначає соціальну інклюзію як процес, спрямований на забезпечення людям, які зазнають ризику бідності та соціального виключення, можливостей і ресурсів, необхідних для того, щоб повною мірою брати участь в економічному, соціальному та культурному житті, досягти рівня життя та добробуту відповідно до стандартів якості життя [6].

У працях О. Заярнюк проведено аналіз стану інклюзивної освіти в Україні. Установлено низку чинників, що перешкоджають упровадженню та розвитку інклюзивної освіти. Сформульовано комплекс взаємопов'язаних економічних і організаційних важелів макро-, мезо-, мікрорівнів, спрямованих на активізацію розвитку інклюзивної освіти в Україні [4].

Т. Губанова досліджує особливості функціонування закладів вищої освіти в період дії правового режиму воєнного стану та визначає основні причини трансформаційних змін в організації освітнього процесу, розглядає інституційне та нормативне забезпечення освітнього процесу в умовах війни [2].

Дослідники І. Шевчук і А. Шевчук окреслюють основні виклики, які постали перед вищою освітою України під час масштабного вторгнення Росії в Україну, що пов'язуються зі знищенням інфраструктури закладів вищої освіти, втратою кадрового потенціалу, скороченням фінансування вищої освіти, відтоком українських та іноземних студентів із ЗВО, забезпеченням академічної доброчесності в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану [10].

Базуючись на дослідженнях провідних учених, нагальною проблемою ми виділяємо вдосконалення фінансування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану, а також можливих напрямів модернізації, запропонованих Кабінетом Міністрів України, зважаючи на соціальні чинники, як-от зростання кількості осіб з особливими потребами.

Усе це зумовлює мету статті, яка передбачає обґрунтування необхідності в урахуванні показника інклюзивності у фінансуванні закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Складовими частинами, що визначають фінансування закладів освіти згідно з постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 24 грудня 2019 р. № 1146, є насамперед використання спеціальної формули для розподілу державних видатків між вищими навчальними закладами [8]. Водночас передбачено оцінку закладів вищої освіти за показниками освітньої, наукової та міжнародної діяльності, що дозволяє забезпечити більш прозорий і ефективний розподіл державних коштів і можливість застосування різних умов фінансування залежно від типу та розміру освітньої установи. Основна мета – підвищення якості вищої освіти та наукової діяльності в Україні.

Ключові елементи формули розподілу видатків державного бюджету між вищими навчальними закладами в Україні за постановою включають:

1. Освітню діяльність, тобто врахування кількості студентів і їхньої успішності.

2. Наукову діяльність, оцінку обсягу наукових досліджень і публікацій науково-педагогічними працівниками
3. Міжнародну активність, урахування міжнародних зв'язків і співпраці.
4. Регіональний внесок, тобто визнання особливостей і внеску регіональних освітніх установ.

Водночас критерії оцінки діяльності вищих навчальних закладів в Україні, які впливають на розподіл державних видатків, такі:

1. Якість навчання, оцінюється на основі успішності студентів і їхніх академічних досягнень.
2. Наукові дослідження, тобто враховуються кількість і якість наукових публікацій, дослідницькі проекти.
3. Міжнародне визнання, що включає співпрацю із зарубіжними університетами, участь у міжнародних програмах.
4. Соціальний вплив і внесок у регіональний розвиток, який оцінюється як внесок університету в розвиток місцевої спільноти.

Різноманітність умов для різних типів установ забезпечується шляхом урахування унікальних особливостей кожного типу навчального закладу. До уваги беруться розмір установи, специфіка освітніх програм, регіональний вплив і особливості наукової діяльності. Це дозволяє адаптувати критерії оцінки та розподілу фінансування до конкретних потреб і особливостей різних університетів та інститутів.

З огляду на те, що орієнтовне співвідношення осіб з інвалідністю до всього населення України у 2021 р. становило 6,3% (дані Державної служби статистики на кінець 2021 р.: 2,703 млн осіб з інвалідністю; населення України – 41,59 млн), уже на кінець 2023 р. співвідношення осіб з інвалідністю до всього населення України становило орієнтовно від 8 до 10% (дані Державної служби статистики на кінець 2022 р.: 3 млн осіб з інвалідністю; за оцінкою Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, у межах країни на 1 січня 2023 р. налічувалось від 28 до 34 млн осіб) [1; 3]. Тобто простежується тенденція до збільшення осіб з інвалідністю, яка має темп росту +2–4% на рік. Уважаємо, що надалі ці темпи будуть зростати, оскільки цифра не повною мірою коректно враховує всіх учасників бойових дій і громадян, які постраждали та постраждають унаслідок бойових дій на території України.

А тому пропонується п. 15 постанови КМУ «Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності» доповнити показником інклюзивності контингенту здобувачів.

Отже, «обсяг фінансування, що надається i -му закладу вищої освіти державної форми власності залежно від показників його діяльності (далі – ФДП _{i}), розраховується за такою формулою» [8]:

$$\text{ФДП}_i = \frac{A_i}{\sum_{i=0}^n A_i} \text{ФДП},$$

де, A_i – комплексний показник діяльності i -го закладу вищої освіти.

Згідно з постановою, комплексний показник діяльності i -го закладу вищої освіти державної форми власності (A_i) розраховується за такою формулою [8]:

$$A_i = PK_i * M_i * RP_i * H_i * MB_i * PB_i,$$

де PK_i – розрахунковий контингент здобувачів вищої освіти, які навчаються на умовах державного замовлення;

M_i – показник масштабу діяльності;

RP_i – показник регіональної підтримки;

H_i – показник наукової діяльності;

MB_i – показник міжнародного визнання;

PB_i – показник працевлаштування випускників.

Показник працевлаштування випускників становить 1 для всіх закладів вищої освіти до запровадження в установленому порядку проведення моніторингу зайнятості випускників.

Доповнений показником інклюзивності контингенту здобувачів комплексний показник діяльності i -го закладу вищої освіти буде розраховуватися так:

$$A_i = PK_i * M_i * PP_i * H_i * MB_i * PB_i * IH_i,$$

де IH_i – показник інклюзивності контингенту здобувачів i -го закладу вищої освіти.

Показник інклюзивності контингенту здобувачів устанавлюється залежно від співвідношення контингенту здобувачів пільгових категорій (102, 105, 114, УБД) до загальної кількості здобувачів, які навчаються на умовах державного замовлення станом на 1 жовтня попереднього календарного року.

За верхню межу базового коефіцієнта (1,0), який не передбачатиме додаткового фінансування, варто взяти межі, які відповідають актуальному співвідношенню осіб з інвалідністю до всього населення, яке перебуває в межах кордонів України на поточну дату розрахунку – 8–10%. За порогове мінімальне значення, яке рекомендовано витримувати ЗВО, взяти показник на 1 січня 2022 р, тобто 5–6%.

Подальша запропонована градація коефіцієнта враховує статистичні темпи росту осіб з інвалідністю щороку (+2–4%). Також береться до уваги часовий лаг визнання та підтвердження інвалідності у громадян, що потенційно в найближчі періоди покаже очевидний ріст темпів інвалідизації внаслідок війни на оціночному рівні від +3–5% на рік. Не можна залишати поза увагою категорію учасників бойових дій, кількість яких стрімко зростає на завершальних етапах війни.

У результаті проведеного аналізу пропонується така градація коефіцієнта інклюзивності контингенту здобувачів (табл. 1).

Особливістю вступної кампанії 2024 р. є те, що студенти, які демонструють високі результати на Національному мультипредметному тесті (далі – НМТ) або мають спеціальні пільги, мають можливість отримати бюджетне місце в університетах. Водночас вступ на пільгових

Таблиця 1

Шкала значень показника інклюзивності контингенту здобувачів i -го закладу вищої освіти (IH_i)*

Значення показника інклюзивності контингенту здобувачів i -го закладу вищої освіти (IH_i)	Критерій формування значення показника
0,9	– для закладів вищої освіти, у яких співвідношення контингенту здобувачів пільгових категорій (102, 105, 114, УБД) до загальної кількості здобувачів, які навчаються на умовах державного замовлення, є меншим ніж 5%;
1,0	– для закладів вищої освіти, у яких співвідношення контингенту здобувачів пільгових категорій (102, 105, 114, УБД) до загальної кількості здобувачів, які навчаються на умовах державного замовлення, перебуває в межах від 5,1 до 10%;
1,1	– для закладів вищої освіти, у яких співвідношення контингенту здобувачів пільгових категорій (102, 105, 114, УБД) до загальної кількості здобувачів, які навчаються на умовах державного замовлення, перебуває в межах від 10,1 до 20%;
1,2	– для закладів вищої освіти, у яких співвідношення контингенту здобувачів пільгових категорій (102, 105, 114, УБД) до загальної кількості здобувачів, які навчаються на умовах державного замовлення, перебуває в межах від 20,1 до 30%;
1,3	– для закладів вищої освіти, у яких співвідношення контингенту здобувачів пільгових категорій (102, 105, 114, УБД) до загальної кількості здобувачів, які навчаються на умовах державного замовлення, перебуває в межах від 30,1 до 40%;
1,4	– для закладів вищої освіти, у яких співвідношення контингенту здобувачів пільгових категорій (102, 105, 114, УБД) до загальної кількості здобувачів, які навчаються на умовах державного замовлення, перебуває в межах від 40,1 до 50%;
1,5	– для закладів вищої освіти, у яких співвідношення контингенту здобувачів пільгових категорій (102, 105, 114, УБД) до загальної кількості здобувачів, які навчаються на умовах державного замовлення, є більшим за 50,1%.

*Примітка. Сформульовано авторами.

умовах регулюється двома квотами: квотою 1 та 2, проте квоти 3 та 4 у 2024 р. не запроваджені [11].

Під квоту 1 підпадають 10% від загальної кількості місць державного замовлення, забезпечуючи принаймні одне місце. Для переміщених навчальних закладів ця частка підвищена до 30% [9]. Право на вступ у рамках цієї квоти мають діти-сироти, діти, які залишилися без батьківського піклування, абітурієнти з інвалідністю, які не можуть відвідувати навчальні заклади, та особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та війни.

Квота 2 також становить 10% від загальної кількості місць державного замовлення, з мінімумом одного місця. Для навчальних закладів, розташованих у визначених регіонах, ця квота збільшена до 40% [9]. Для використання цієї квоти абітурієнт повинен бути переселенцем, чие місце проживання станом на 24 лютого 2022 р. було на окупованій території або в населених пунктах на лінії зіткнення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Зважаючи на сучасні виклики та зростання потреби в інклюзії, особливо для осіб з інвалідністю, важливо адаптувати систему фінансування вищих навчальних закладів. Відновлення дії постанови Кабінету Міністрів України № 1146, яка передбачає формульне фінансування, має включати інклюзивність як ключовий показник розподілу бюджетних коштів. Це не лише дозволить розподілити ресурси ефективніше, але й сприятиме інтеграції осіб з особливими потребами в суспільство й освітній процес.

Перспективи подальших досліджень окреслюються необхідністю визначення ефективності інклюзивної освіти та її впливу на якість навчання. Не має залишатися поза увагою і розроблення комплексних критеріїв для оцінки інклюзивності вищих навчальних закладів і постійний моніторинг впливу змін у фінансуванні на здатність закладів вищої освіти забезпечувати інклюзивне навчання.

Важливо досліджувати й аналізувати практики інших країн у сфері інклюзивності вищої освіти, які можуть бути застосовані в Україні, що загалом сприятиме розробленню ефективних стратегій і політик, які покращують доступність і якість вищої освіти для всіх категорій здобувачів, особливо для тих, хто має особливі освітні потреби.

Література:

1. В Україні налічується 3 мільйони людей з інвалідністю. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3763345-v-ukraini-nalicuetsa-3-miljoni-ludej-z-invalidnistu-zolnovic.html>
2. Губанова Т. Функціонування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану: сучасний стан с перспективи. *Київський юридичний журнал*. 2023. № 3. С. 23–31.
3. Демографічна та соціальна статистика URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Заярнюк О. Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. URL: https://uondmr.at.ua/00/inkluzivna_osvita_v_ukrajini.pdf.
5. Колупаєва А., Таранченко О. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.
6. Манжос Е. Інклюзивна освіта на сучасному етапі розвитку освітньої галузі. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/20469.pdf>.
7. Матвеева М. Інклюзивна освіта в Україні: соціально-педагогічний аспект. URL: https://www.researchgate.net/publication/323731972_Inkluzivna_osvita_v_Ukraini_socialno-pedagogicnij_aspekt.
8. Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності : постанова КМУ від 24.12.2019 р. № 1146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF#Text>.
9. Про затвердження Порядку прийому на навчання для здобуття вищої освіти у 2024 р. : проєкт наказу МОН. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2023/12/29/НО-proyekt.Poryadku.pryyomu.na.navchannya.dlya.zdobuttya.VO.v.2024-29.12.2023.docx>.
10. Шевчук І., Шевчук А. Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. № 39.
11. Як стати студентом бакалаврату у 2024 р. URL: <https://osvita.ua/consultations/90800/>.

References:

1. V Ukraini nalichuietsia 3 miliony liudei z invalidnistiu [There are 3 million people with disabilities in Ukraine]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3763345-v-ukraini-nalichuetsa-3-miljoni-liudej-z-invalidnistu-zolnovic.html> [in Ukrainian].
2. Hubanova, T.O. (2023). Funktsionuvannia zakladiv vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu: suchasnyi stan ta perspektyvy [Functioning of higher education institutions under martial law: current state and prospects]. *Kyivskyi yurydychnyi zhurnal*. 3. S. 23–31 [in Ukrainian].
3. Demografichna ta sotsialna statystyka [Demographic and social statistics]. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. Zaiarniuk, O.V. Inkliuzyvna osvita v Ukraini: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Inclusive education in Ukraine: problems and ways to solve them]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Retrieved from: https://uondmr.at.ua/00/inkluzivna_osvita_v_ukrajini.pdf [in Ukrainian].
5. Kolupaieva, A.A., & Taranchenko, O.M. (2016.) *Inklyuzyvna osvita: vid osnov do praktyky [Inclusive education: from basics to practice]*. K. : TOV “АТОПОЛ”, 152 s. [in Ukrainian].
6. Manzhos, E.O. Inkliuzyvna osvita na suchasnomu etapi rozvytku osvitnoi haluzi [Inclusive education at the current stage of development of the educational industry]. Retrieved from: <http://repository.vsau.org/getfile.php/20469.pdf> [in Ukrainian].
7. Matveieva, M. Inkliuzyvna osvita v Ukraini: sotsialno-pedahohichnyi aspekt [Inclusive education in Ukraine: socio-pedagogical aspect]. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/323731972_Inkluzivna_osvita_v_Ukraini_socialno-pedagogicnij_aspekt [in Ukrainian].
8. Postanova KMU “Pro rozpodil vydatkiv derzhavnogo biudzhetu mizh zakladamy vyshchoi osvity na osnovi pokaznykiv yikh osvitnoi, naukovoї ta mizhnarodnoi diialnosti” vid 24.12.2019 r. № 1146 [Resolution of the CMU “On the distribution of state budget expenditures among institutions of higher education based on indicators of their educational, scientific and international activities” dated 12.24.2019 № 1146]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
9. Proiekt nakazu MON “Pro zatverdzhennia Poriadku pryjomu na navchannia dlia zdobuttia vyshchoi osvity v 2024 rotsi” [Draft order of the Ministry of Education and Culture “On approval of the Procedure for admission to higher education in 2024”]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2023/12/29/HO-projekt.Poryadku.pryjomu.na.navchannya.dlya.zdobuttya.VO.v.2024-29.12.2023.docx> [in Ukrainian].
10. Shevchuk, I.B., & Shevchuk, A.V. (2022). Osvitnia analityka kriz pryzmu viiny: vyklyky ta mozhlyvosti dlia vyshchoi shkoly Ukrainy [Educational analytics through the prism of war: challenges and opportunities for higher education in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 39 [in Ukrainian].
11. Yak staty studentom bakalavratu u 2024 rotsi [How to become an undergraduate student in 2024]. Retrieved from: <https://osvita.ua/consultations/90800/> [in Ukrainian].

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.011.3-051:373.3]:37.043.2(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-3-3>

Олена Михайлівна АКИМОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти
та освітнього менеджменту,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
E-mail: elenkaakimova@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0776-1908

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВОГО КОМПОНЕНТУ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

У статті схарактеризовано основні напрями підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації корекційно-розвиткового компонента: загальну підготовку, у межах опанування освітніх компонентів циклу професійної підготовки, які передбачають засвоєння та прийняття власних ціннісних орієнтацій, формування професійної позиції й усвідомлення змісту основних понять інклюзії у процесі вивчення освітнього компонента: «Інклюзивна освіта»; психолого-педагогічну підготовку, у межах опанування освітніх компонентів циклу професійної підготовки: «Організаційні засади діяльності асистента вчителя в інклюзивному класі», «Основи патопсихології та психологічного супроводу дітей з ООП»; предметну підготовку в межах опанування компетентностей реалізації корекційно-розвиткового компонента у процесі вивчення тем освітніх компонентів із циклу професійної підготовки, а саме: «Планування роботи асистента вчителя»; «Сутність процесів адаптації та модифікацій»; «Дидактично-методичне забезпечення діяльності асистента вчителя із засвоєння програмового матеріалу учнями з особливими освітніми потребами»; «Алгоритм діяльності асистента вчителя: засвоєння знань освітніх галузей дітьми з особливими освітніми потребами»; «Диференціація процесу оцінювання навчальних результатів»; «Стратегії викладання у класах з інклюзивною формою навчання»; «Реалізація корекційно-розвиткового компонента інклюзивного навчання».

Сформульовано основні аспекти, які враховують у плануванні освітнього процесу та супроводу вчителі початкових класів у власній практиці з реалізації корекційно-розвиткового компонента: урахування рекомендацій щодо використання медичних, психологічних, педагогічних методів, прийомів, інструментів роботи; розвиток особистих моральних якостей у школярів класу та дитини, що отримує особливу підтримку; побудова комунікаційної стратегії та сприятливого середовища згідно з вимогами закладу освіти; формування навчальних та пізнавальних мотивацій через інтеріоризацію; розвиток і покращення вже сформованих психофізіологічних функцій, що першорядні для організації навчальної діяльності; розширення кругозору, формування здатності до усного, писемного, альтернативного мовлення молодших школярів до рівня, що надасть можливість брати активну участь в освітньому процесі, працювати з дидактичним матеріалом, комунікувати з учасниками освітнього процесу; подолання інтелектуальної, навчальної, особистої пасивності в освітньому процесі тощо.

Ключові слова: майбутні вчителі початкових класів, інклюзивне навчання, корекційно-розвитковий компонент, молодші школярів, фахові компетентності, освітні компоненти.

Olena Mykhailivna AKIMOVA,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology,
Primary Education and Educational Management,
Municipal Establishment
«Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy»
of Kharkiv Regional Council
E-mail: elenkaakimova@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0776-1908

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF PRIMARY GRADES FOR THE IMPLEMENTATION OF THE CORRECTIVE AND DEVELOPMENTAL COMPONENT INCLUSIVE EDUCATION

The article characterizes the main directions of training future primary school teachers for the implementation of the corrective and developmental component: general training, within the scope of mastering the educational components of the cycle of professional training, which involve the assimilation and acceptance of one's own value orientations, the formation of a professional position and awareness of the content of the main concepts of inclusion during study educational component: "Inclusive education"; psychological and pedagogical training, within the scope of mastering the educational components of the cycle of professional training: "Organizational principles of activity of a teacher's assistant in an inclusive class", "Basics of path psychology and psychological support of children with special needs"; subject training within the framework of mastering the competences of the implementation of the corrective and developmental component during the study of topics of educational components from the cycle of professional training, namely: "Planning the work of a teacher's assistant"; "Essence of processes of adaptations and modifications"; "Didactic and methodical support of the activity of a teacher's assistant for the assimilation of program material by students with special educational needs"; "Algorithm of activity of a teacher's assistant: assimilation of knowledge of educational fields by children with special educational needs"; "Differentiation of the process of evaluation of educational results"; "Teaching strategies in classes with an inclusive form of education"; "Implementation of the corrective and developmental component of inclusive education".

The main aspects that are taken into account when planning the educational process and accompanying elementary school teachers in their own practice for the implementation of the corrective and developmental component are formulated: taking into account recommendations regarding the use of medical, psychological, pedagogical methods, techniques, work tools; development of personal moral qualities in schoolchildren of the class and a child receiving special support; building a communication strategy and a favorable environment in accordance with the requirements of the educational institution; formation of educational and cognitive motivations through internalization; development and improvement of already formed psychophysiological functions, which are of primary importance for the organization of educational activities; broadening the horizons, forming the ability to speak, write, and alternative speech of younger schoolchildren to a level that will enable them to actively participate in the educational process, work with didactic material, and communicate with participants in the educational process; overcoming intellectual, educational, personal passivity in the educational process, etc.

Key words: *future primary school teachers, inclusive education, corrective and developmental component, younger students, professional competences, educational components.*

Вступ. На сучасному етапі функціонування системи освіти всі її рівні характеризуються провідною тенденцією – упровадженням норм інклюзії, що виступають ключовими аспектами та сучасними інструментами організації освітнього процесу для здобувачів освіти з різноманітними освітніми запитами. На нашу думку, провідною місією інклюзивного навчання на першому етапі загальної освіти – початкової – виступають процеси включення дитини з особливими освітніми потребами до освітнього процесу спільно з іншими школярами класу, підтримка команди психолого-педагогічного супроводу. Різноманітні аспекти впровадження норм інклюзії, які схарактеризовані в листі Міністерства освіти і науки України, визначають розподіл фахових обов'язків посадових осіб, що можуть реалізуватись в освітньому процесі за інституційною (денною або вечірньою) формою здобуття освіти [8, с. 2].

Одним із положень організації освітнього процесу в умовах інклюзії передбачено можливості отримання здобувачем освіти комплексу психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових послуг, що надаються відповідно до нормативно-правових документів: законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту»; «Порядку організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» тощо.

Поміж різноманітних послуг в інклюзивному навчанні цінним виступає забезпечення спектра освітніх запитів як у середовищі закладу освіти, так і поза його межами, що впроваджується

з використанням субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання підтримки відповідно до особистих запитів і визначеного рівня підтримки школяра [7, с. 11].

Потенційними можливостями субвенції виступають процеси використання коштів на оплату за проведення корекційно-розвиткових занять і придбання спеціальних засобів корекційної роботи для закладів освіти. Сучасні дидактичні інструменти підтримки містять потенціал для наскрізного використання корекційно-розвиткового компонента в освітньому процесі, який реалізують поруч з учителями-дефектологами вчителі початкових класів і асистенти у власній педагогічній практиці [5].

Виходячи з вищезазначеного, актуальності набуває проблема дослідження змісту фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації корекційно-розвиткового компонента інклюзивного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний філософський концепт освіти в Україні формується під впливом військової агресії, наслідки якої продукують і на рівні початкової освіти нові тенденції розвитку, що зумовлюють першорядність реалізації принципів гуманізації, національно-патріотичного виховання, індивідуального підходу, продукування розвитку особистісних задатків і талантів молодших школярів, які обґрунтовано та представлено в Концепції реалізації державної політики у сфері загальної середньої освіти «Нова українська школа» [6, с. 6].

Узагальнені дослідження Н. Федорчук характеризують сучасні наукові розвідки авторів: І. Бега, О. Бабакіної, Н. Бібик, В. Бондаря, Г. Васянович, О. Дубасенюк, М. Євтуха, І. Зязюна, С. Максименко, Н. Ничкало, О. Пехоти, Г. Пономарьової, О. Савченко, Л. Хомич, які розкривають зміст, роль, основні засади підготовки майбутніх педагогічних фахівців до професійної діяльності у швидкоплинних умовах [12, с. 169].

Вищезазначені дослідники єдині в науковій позиції, що в умовах трансформацій і упродовження кращих світових практик у змісті початкової освіти сучасний учитель початкових класів має володіти професійними компетентностями реалізації функцій коуча, фасилітатора, тьютора, організатора інклюзивного освітнього простору, модератора особистої освітньої траєкторії розвитку молодшого школяра, що натеper відображається у Стандартах вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта [9; 10].

Науковиця І. Демченко узагальнила доробки дослідників: О. Будник, А. Колупасвої, О. Мартинчук, О. Мельник, О. Потамошневої, З. Шевців, щодо теоретичних і практичних аспектів використання сучасних освітніх технологій в умовах реалізації інклюзивної освіти, що розкривають загальні засади фахової підготовки майбутніх учителів [3]. Незважаючи на дослідження із зазначеної проблеми, нині потребує уточнення зміст основних аспектів підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації корекційно-розвиткового компонента інклюзивного навчання у власній професійній діяльності.

Метою дослідження виступає характеристика процесу підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації корекційно-розвиткового компонента інклюзивного навчання в освітньому процесі здобувачів початкової освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформація системи початкової освіти та відповідна підготовка майбутніх учителів початкових класів відбуваються через вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, одним із яких виступає реалізація принципів, що представлені в Концепції «Нова українська школа», і норм інклюзії, які наскрізно презентуються в усіх сферах життєдіяльності суспільства. З огляду на різноманітність освітніх запитів молодших школярів, можна зазначити, що наявність деяких відмінностей у психофізичному розвитку продукує утруднення в досягненні провідної мети початкової освіти, якою є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей і наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості [4].

З метою узгодження суперечностей між прагненням здобувачів освіти та перспективами їх досягнення цінною виступає характеристика корекційної спрямованості освітнього процесу для школярів, що мають особливі освітні потреби.

Зазначимо, зміст і обсяг корекційної спрямованості освітнього процесу визначаються відповідно до рівнів підтримки, що детально схарактеризовані в Порядку організації інклюзивного

навчання в закладах загальної середньої освіти від 2021 р. [8]. Визначення рівнів із другого по п'ятий відбувається в результаті комплексної оцінки спеціалістами інклюзивно-ресурсних центрів, перший рівень підтримки визначається та надається представниками супроводу закладу освіти. Зауважимо, що ключовим чинником у визначенні рівня підтримки виступають запити та потреби школяра, саме вони визначають кількість корекційно-розвиткових годин, обсяг фінансування з додаткової субвенції, що буде зорієнтовано на оплату занять і придбання додаткового обладнання для їх проведення, а не нозологія, як це було до впровадження засад інклюзивного навчання. Ключовим поняття корекційно-розвиткового компонента виступає «корекція». Охарактеризуємо його зміст більш детально.

Український педагогічний словник розкриває поняття «корекція» як таке, що використовується у спеціальній педагогіці та передбачає часткове чи повне виправлення відхилень психічного або фізичного розвитку, порушень тієї чи іншої психічної функції. С. Гончаренко зазначає, що мета, завдання, методи, прийоми корекційної практики обираються в кожному випадку залежно від нозології [11, с. 178]. На сучасному етапі зміст поняття «корекція» еволюціонує разом із розвитком суспільства та зміною моделі розуміння потреб: від медичної до соціальної.

Отже, спираючись у корекційному процесі на реалізацію підтримки, до якої в інклюзії залучаються не лише спеціальні педагоги, а і вчителі початкових класів і асистенти, зміст корекційної роботи будується з урахуванням особливостей розвитку й індивідуальних запитів дитини, що відбувається в Україні нині зазвичай не у спеціальних закладах освіти, відповідно до нозології, а в закладах загальної освіти, де навчаються діти, що не мають особливих потреб і запитів.

Підготовка майбутніх учителів початкових класів до реалізації корекційно-розвиткового компонента спирається на врахування вікових особливостей молодших школярів, поміж яких можемо визначити: відсутність життєвого досвіду, безумовний авторитет учителя початкових класів, провідну діяльність – навчання тощо. Беручи до уваги в сукупності сформульовані елементи, одним з основних шляхів реалізації корекційно-розвиткового компонента визначаємо єдність їх упровадження у процеси навчання, виховання, розвитку, формування особистості молодших школярів, що мають особливі освітні потреби.

Зазначимо, що на відміну від корекційно-розвиткових занять, які мають право проводити лише відповідні фахівці, загальні аспекти корекційно-розвиткового компонента у фаховій діяльності враховують у власній роботі вчителі початкових класів і асистенти, відповідно до рекомендацій фахівців: логопедів, олігофренопедагогів, тифлопедагогів, сурдопедагогів, корекційних психологів, соціальних педагогів тощо.

Цінними для нас виступають наукові розвідки О. Гаяш, які формулюють корекційно-розвивальну роботу як таку, що спрямована на розв'язання завдань вчасної допомоги школярам, які мають утруднення в навчанні та шкільній адаптації [2, с. 8].

Виходячи з вищезазначеного, починаючи із другого рівня надання підтримки, реалізується система корекційної допомоги через напрями роботи, основні аспекти якої опосередковано враховують у плануванні освітнього процесу та супроводу як вчителі початкових класів, так і інші педагогічні фахівці, а саме:

- урахування рекомендацій щодо використання медичних, психологічних, педагогічних методів, прийомів, інструментів роботи;
- розвиток особистих моральних якостей у школярів класу та дитини, що отримує особливу підтримку, для забезпечення якісної адаптації в умовах закладу освіти через формування усвідомлення цінності власної позиції та ролі кожної дитини в колективі класу, обов'язків і відповідальності за власні дії, учинки, слова;
- побудова комунікаційної стратегії та сприятливого середовища згідно з вимогами закладу освіти;
- формування навчальних та пізнавальних мотивацій через інтеріоризацію, що забезпечує зміщення зовнішнього інтересу школяра на внутрішні переконання та процеси формування загальнолюдських цінностей;
- розвиток і покращення вже сформованих психофізіологічних функцій, що першорядні для організації навчальної діяльності:

а) фонематичний слух – забезпечує розуміння відмінності звуків мовлення як фонем, побудова правильної вимови; сприймання, розуміння, усвідомлення відмінності змісту слів;

б) розвиток центрального та периферичного мовного апарату;

в) розвиток дрібних м'язів рук і пальців;

д) орієнтація у просторі – формування здатності до оперування просторовими образами, формування вмінь і навичок реалізації ігрової, навчальної, трудової діяльності молодшими школярами;

е) формування візуально-моторної координації в системі «око – рука / рука – око», що передбачає координацію зорового аналізу з руховими реакціями та моторики пальців провідної руки, з урахуванням провідної руки в дитини;

– розширення кругозору, формування здатності до усного, писемного, альтернативного мовлення молодших школярів до рівня, що надасть можливість брати активну участь в освітньому процесі, працювати з дидактичним матеріалом, комунікувати з учасниками освітнього процесу;

– подолання інтелектуальної, навчальної, особистої пасивності в освітньому процесі тощо.

Формування здатності майбутніх учителів початкових класів до реалізації корекційно-розвиткового компонента інклюзивного навчання в освітньому процесі здобувачів початкової освіти передбачає ознайомлення з комплексною роботою різноманітних фахівців, діяльність яких зорієнтована на підвищення розвитку та соціалізації молодшого школяра, послаблення або подолання психофізичних порушень із метою максимально можливого розвитку та підготовки до самостійного життя.

Підготовка майбутніх учителів початкових класів до реалізації корекційно-розвиткового компонента передбачає такі напрями роботи:

– загальну підготовку в межах опанування освітніх компонентів циклу професійної підготовки, які передбачають засвоєння та прийняття власних ціннісних орієнтацій, формування професійної позиції й усвідомлення змісту основних понять інклюзії у процесі вивчення освітнього компонента: «Інклюзивна освіта»;

– психолого-педагогічну підготовку, у межах опанування освітніх компонентів циклу професійної підготовки: «Організаційні засади діяльності асистента вчителя в інклюзивному класі», «Основи патопсихології та психологічного супроводу дітей з ООП»;

– предметну підготовку в межах опанування компетентностей реалізації корекційно-розвиткового компонента у процесі вивчення тем освітніх компонентів із циклу професійної підготовки, а саме: «Планування роботи асистента вчителя»; «Сутність процесів адаптації та модифікацій»; «Дидактично-методичне забезпечення діяльності асистента вчителя із засвоєння програмового матеріалу учнями з особливими освітніми потребами»; «Алгоритм діяльності асистента вчителя: засвоєння знань освітніх галузей дітьми з особливими освітніми потребами»; «Диференціація процесу оцінювання навчальних результатів»; «Стратегії викладання у класах з інклюзивною формою навчання»; «Реалізація корекційно-розвиткового компонента інклюзивного навчання».

У межах предметного напрямку роботи у процесі вивчення освітнього компонента «Організаційні засади діяльності асистента вчителя в інклюзивному класі» майбутні педагогічні фахівці опановують зміст питань щодо сутності та шляхів реалізації корекційно-розвиткового компонента освіти дітей з особливими освітніми потребами. Здобувачі вищої освіти знайомляться з особливостями, які впливають на визначення рівнів і змісту підтримки, а саме: з категорією порушення, у разі наявності; з поняттями «збережені сторони психічної діяльності», «потенціальні задатки дитини»; з наявністю чи відсутністю педагогічної занедбаності; з поточним рівнем знань, умінь і навичок, порівняно з Державним стандартом початкової освіти; з наслідками впливу особливостей розвитку на здатність до навчальної діяльності, поведінку, комунікацію; з персональними ознаками перебігу пізнавальних процесів; з темпом навчальної діяльності, режимом втомлюваності; із сформованістю самооцінки, її рівнем; з розумінням школярем труднощів у власній навчальній діяльності, поведінці, комунікації тощо; з особливостями розвитку емоційно-вольової сфери, що характеризується змістом, якістю, динамікою емоцій, почуттів, волі тощо.

Окремим аспектом підготовки здобувачів вищої освіти виступає формування готовності до визначення й урахування в освітньому процесі сильних сторін дитини, як однієї із провідних умов ефективного впровадження інклюзії в систему початкової освіти.

Зазначені аспекти зосереджують увагу на проблемах формування компетентностей щодо використання різноманітних підходів організації освітнього процесу з урахуванням змісту корекційно-розвиткового компонента у власній професійній діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зазначимо, що процес підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації корекційно-розвиткового компонента інклюзивного навчання в освітньому процесі здобувачів початкової освіти відповідає змісту формування інтегральної компетентності, виступає змістом професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальності 013 Початкова освіта [1, с. 9]. Сформованість здатності майбутніх учителів початкових класів до реалізації корекційно-розвиткового компонента інклюзивного навчання в освітньому процесі здобувачів початкової освіти передбачає впровадження системи інноваційних педагогічних засобів у зміст професійної підготовки, через відповідні освітні компоненти, які передбачають формування програмних результатів для забезпечення реалізації інклюзивного навчання.

Перспективою подальших досліджень виступає аналіз закордонного досвіду формування професійних компетентностей для реалізації корекційно-розвиткового компонента інклюзивного навчання в підготовці майбутніх учителів початкових класів.

Література:

1. Інтегральна компетентність як складник професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальності 013 Початкова освіта / О. Акімова та ін. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2023. Т. 11. № 5. С. 7–12.
2. Гаяш О. Корекційно-розвивальна робота з дітьми з особливостями психофізичного розвитку : науково-методичний посібник. Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2016. 120 с.
3. Демченко І. Алгоритм квазіпрофесійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. Вип. 45. С. 40–49.
4. Державний стандарт початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://cutt.ly/ewDhQs8V> (дата звернення: 26.12.2023).
5. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році : лист Міністерства освіти і науки України від 31 серпня 2020 р. № 1/9–495 URL: [file:///C:/Users/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB/Downloads/5f4f3994b43e6123926374%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB/Downloads/5f4f3994b43e6123926374%20(2).pdf) (дата звернення: 26.12.2023).
6. Концепція Нової української школи. 2016. URL: <https://cutt.ly/NwDffEYS> (дата звернення: 26.12.2023).
7. Деякі питання використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами у 2020 р. : постанова Кабінету Міністрів України від 26 лютого 2020 р. № 152. URL: <https://cutt.ly/TwDeziCo> (дата звернення: 26.12.2023).
8. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957. URL: <https://cutt.ly/EwDQgyu1> (дата звернення: 26.12.2023).
9. Стандарт вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня. Галузь знань – 01 Освіта / Педагогіка. Спеціальність – 013 Початкова освіта. URL: <https://cutt.ly/xwDfQu3h> (дата звернення: 26.12.2023)
10. Стандарт вищої освіти України. Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти. Ступінь – бакалавр. Галузь знань – 01 Освіта / Педагогіка. Спеціальність – 013 Початкова освіта. URL: <https://cutt.ly/KwDfmuJi> (дата звернення: 26.12.2023).
11. Гончаренко С. Український педагогічний словник / гол. ред. С. Головка. Київ : Либідь, 1997. С. 178.
12. Федорчук Н. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до реалізації концепції Нової української школи. *Нові технології навчання*. 2022. № 96. С. 168–73.

References:

1. Akimova, O., Kuznetsova, O., & Odarchenko, V. (2023). Integralna kompetentnist yak skladnyk profesiinoi pidhotovky maibutnix fakhivtsiv spetsialnosti 013 Pochatkova osvita [Integral competence as a component of professional training of future specialists in specialty 013 primary education]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka*. Tom 11. № 5. pp. 7–12 [in Ukrainian].

2. Haiash, O.V. (2016). Korektsiino-rozvyvalna robota z ditmy z osoblyvostiamy psykhozviznychnoho rozvytku [Correctional and developmental work with children with special psychophysical development]. *Naukovo-metodychnyi posibnyk*. Uzhhorod : Informatsiino-vydavnychiy tsentr ZIPPO, P. 120 [in Ukrainian].
3. Demchenko, I. (2013). Alhorytm kvaziprofesiinoy pidhotovky maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv do roboty v umovakh inkluzyvnoyi osvity [Algorithm of quasi-professional training of the future primary school teacher to work in the conditions of inclusive education]. *Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly*. 45, pp. 40–49 [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi standart pochatkovoï osvity [State standard of primary education] (2018). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 liutoho 2018 r. № 87. Retrieved from: <https://cutt.ly/ewDhQs8V> (data zvernennia: 26.12.2023) [in Ukrainian].
5. Instruktyvno-metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii navchannia osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy u zakladakh zahalnoi serednoi osvity u 2020/2021 navchalnomu rotsi [Instructional and methodological recommendations regarding the organization of education of persons with special educational needs in institutions of general secondary education in the 2020/2021 academic year]. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 31 serpnia 2020 r. № 1/9–495. Retrieved from: [file:///C:/Users/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB/Downloads/5f4f3994b43e6123926374%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB/Downloads/5f4f3994b43e6123926374%20(2).pdf) (data zvernennia: 26.12.2023) [in Ukrainian].
6. Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly [Concept of the New Ukrainian School] (2016). Retrieved from: <https://cutt.ly/NwDffEYS> (data zvernennia: 26.12.2023) [in Ukrainian].
7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.02.2020 № 152 “Deiaki pytannia vykorystannia subventsii z derzhavnoho biudzhetu mistsevym biudzhetam na nadannia derzhavnoi pidtrymky osobam z osoblyvymy osvitnimy potrebamy u 2020 rotsi” [Some issues of using subventions from the state budget to local budgets for providing state support to persons with special educational needs in 2020]. Retrieved from: <https://cutt.ly/TwDeziCo> (data zvernennia: 26.12.2023) [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkluzyvnoho navchannia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity [On approval of the Procedure for organizing inclusive education in general secondary education institutions]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 veresnia 2021 r. № 957. Retrieved from: <https://cutt.ly/EwDQgyy1> (data zvernennia: 26.12.2023) [in Ukrainian].
9. Standart vyshchoi osvity tretoho (osvitno-naukovoho) rivnia. Haluz znan – 01 Osvita/Pedahohika. Spetsialnist – 013 Pochatkova osvita. Retrieved from: <https://cutt.ly/xwDfQu3h> (data zvernennia: 26.12.2023) [in Ukrainian].
10. Standart vyshchoi osvity Ukrainy. Pershyi (bakalavrskiy) riven vyshchoi osvity. Stupin – bakalavr. Haluz znan – 01 Osvita/Pedahohika. Spetsialnist – 013 Pochatkova osvita [Standard of higher education of Ukraine. First (bachelor) level of higher education. Bachelor's degree. Field of knowledge – 01 Education/Pedagogy. Specialty – 013 Primary education]. Retrieved from: <https://cutt.ly/KwDfmuJi> (data zvernennia: 26.12.2023) [in Ukrainian].
11. *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]* (1997). Semen Honcharenko; hol. red. S. Holovko. Kyiv: Lybid, 1997. P. 178. [in Ukrainian].
12. Fedorchuk, N. (2022). Pidhotovka maibutnykh vchyteliv pochatkovykh klasiv do realizatsii kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly [Preparation of future primary school teachers for the implementation of the concept of the New Ukrainian School]. *Novi tekhnolohii navchannia*. 96, pp. 168–73 [in Ukrainian].

УДК 378.4.016:[615.85:78](4)

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-3-4>

Руфіна Олегівна ДОБРОВОЛЬСЬКА,

доктор філософії (PhD),

старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти імені

Віталія Газінського,

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

E-mail: rufina.dobrovolska@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-1414-8861

МУЗИЧНА ТЕРАПІЯ ЯК ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ В ОСВІТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

У статті проаналізовано стан розвитку музичної терапії в Україні як здоров'язбережувальної технології. У соціокультурному просторі інформаційного суспільства у XXI столітті посилюється інтерес науки та практики до розв'язання проблем кризових станів, у які потрапляє людина в обставинах війни й інших кризових ситуацій; збереження психоемоційного здоров'я, використання тих технологій профілактики синдрому емоційного вигорання, які створюють комфортні об'єктивні умови для емоційно-психологічної саморегуляції, забезпечують емоційну стабільність особистості та є важливим чинником у досягненні успіхів. Саме інформаційне суспільство характеризується зростанням потоку інформації, великою кількістю кризових ситуацій, прискоренням темпів суперечливого життя сучасної людини, тому інтенсивність комунікативних зв'язків, пов'язаних із негативом, впливає на психологічне здоров'я людини, якість її життя, душевний баланс і благополуччя, рівновагу та гармонію, здатність до подолання стресу, підтримку працездатності в різних сферах життя та професійної діяльності.

У статті акцентовано виокремлення музичної терапії як здоров'язбережувальної технології країн Європи та Сполучених Штатів Америки в самостійний підрозділ нашого наукового дослідження, яке зумовлено нижчезазначеним. Перша умова – це підвищений запит сучасного суспільства на впровадження теоретичних досліджень науковців у практику збереження здоров'я громадян, підвищення їхньої професійної активності, культурного й освітнього рівнів саме у країнах Європи та Сполучених Штатів Америки. Друга умова – це спроба дослідників музичної терапії перейти від теорії музичної терапії до використання інновацій у галузі мистецтва на практиці; науково осмислити теоретичні та практичні проблеми, які потребують розв'язання. Доведено, що актуальність зазначеної проблеми загострює те, що питання застосування музичної терапії у професійній діяльності майбутніх фахівців мистецького спрямування в університетах Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки не мали належного відображення в наукових працях. А в соціокультурному й освітньому просторі України проблемі використання музичної терапії та підготовці для цього фахівців мистецького спрямування донедавна зовсім не приділялась увага.

Ключові слова: музична терапія, освіта, психоемоційне здоров'я, здоров'язбережувальні технології, український досвід.

Rufina Olehivna DOBROVOLSKA,

Doctor of Philosophy (PhD),

Assistant Professor at the Department of Vocal and Choral Training,

Theory and Methods of Music Education named after Vitaliy Gazinsky,

Vinnitsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University

E-mail: rufina.dobrovolska@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-1414-8861

MUSIC THERAPY AS A HEALTHCARE TECHNOLOGY IN EDUCATION: THE UKRAINIAN EXPERIENCE

The article analyzes the state of development of music therapy in Ukraine as a health-saving technology. In the socio-cultural space of the information society, in the 21st century, the interest of science and practice in solving the problems of crisis situations, which a person falls into in the circumstances of war and other crisis situations, is increasing; preservation of psycho-emotional health, the use of those technologies for the prevention of the "emotional burnout" syndrome, which create comfortable objective conditions for emotional and psychological self-regulation, ensure the emotional stability of the individual and are an important factor in achieving success. The information society itself is characterized by a growing flow of information, a large number of crisis situations, an acceleration of the pace of the contradictory life of a modern person, therefore the intensity of communication links associated with negativity affect a

person's psychological health, quality of life, mental balance and well-being, balance and harmony, ability to overcome stress, maintenance of work capacity in various spheres of life and professional activity.

The article focuses on the separation of music therapy as a health-saving technology of the countries of Europe and the USA into an independent division of our scientific research, which is conditioned by the following conditions. The first condition is the increased demand of modern society to implement the theoretical research of scientists in the practice of preserving the health of citizens, increasing their professional activity, cultural and educational levels, especially in the countries of Europe and the USA. The second condition is an attempt by researchers of music therapy: to move from the theory of music therapy to the use of innovations in the field of art in practice; to scientifically understand theoretical and practical problems that need to be solved. It has been proven that the relevance of the mentioned problem is exacerbated by the fact that the issue of the application of music therapy in the professional activity of future specialists in the artistic direction in the universities of the European Union and the USA was not sufficiently reflected in scientific works. And in the socio-cultural and educational space of Ukraine, until recently, no attention was paid to the problem of using music therapy and the training of specialists in this field of art.

Key words: *music therapy, education, psycho-emotional health, health-saving technologies, Ukrainian experience.*

Вступ. Важливим завданням музикотерапії є об'єктивізація діагностичних і лікувальних методів в інтерпретації отриманих результатів, для оцінки ефективності та підбору музично-терапевтичних програм.

Незважаючи на відмінність підходів у напрямках, методах музикотерапії, поясненні, інтерпретації ефектів впливу музики на людину, безперечним є зростання інтересу до цієї галузі психотерапії. Великого успіху на цьому шляху досягла НАМТ, яка створила статут, розробила стандарти для освітніх і клінічних вимог до навчання на університетському рівні, зробила дослідження та клінічну підготовку пріоритетними, створила реєстр, а потім і вимоги до сертифікації ради директорів, опублікувала дослідні та клінічні журнали. НАМТ діяла в 1950–1997 рр. і стала свідком створення програми сертифікації ради директорів (1985 р.), визнаних критиками слухань у Сенаті із проблем старіння (1991 р.) та зростання музичної терапії з кількох десятків практиків до тисяч [1].

В цьому контексті можемо зазначити, що у ХХІ ст. роль технологій, які ефективно діють на відновлення та збереження психологічного здоров'я людини, регулювання її фізичних, емоційно-психологічних станів, протистояння стресовим ситуаціям тощо, значно зростає. Одним із найбільш ефективних засобів цих технологій є музикотерапія.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Такі вітчизняні вчені, як В. Гриньова, Г. Побережна Т. Строгаль та інші, уважають музикотерапію одним із найефективніших видів корекційно-розвивального впливу на особистість і збереження психологічного здоров'я [3; 13]. Ми поділяємо думку Г. Побережної, яка визначила музичну терапію як універсальну виховну систему. За допомогою музикотерапії сучасне суспільство може розв'язувати проблеми екстремальних ситуацій і кризового стану, може ефективно налагодити особистісний розвиток індивіда в суперечливих умовах інформаційного суспільства. «Музика як носій сакральної інформації та музична терапія як могутній інструмент впливу спроможні допомогти людині гармонізувати себе і свої стосунки зі світом <...> Саме поєднання педагогічних, психотерапевтичних методів із керованим музичним впливом може зробити переворот у долі як окремої людини, так і суспільства загалом» [12, с. 96]. Ми підтримуємо наукову позицію Г. Шанських, що психологічне здоров'я залежить від емоційного центру людського організму. науковець підкреслює, що хаос не у світі, він усередині нас. І саме музика є психомоторним ресурсом гармонізації емоційної сфери людини [14].

Виклад основного матеріалу дослідження. Осмислення природи та закономірностей феномену музичної терапії ґрунтується на важливих думках В. Гриньової щодо біорезонансного сполучення музичних звуків із вібраціями окремих органів і систем організму. Нам імпонує думка науковця, що саме звук є носієм інформації та моделює біоритми людини. Вібрації музичних звуків активізують вегетативні механізми вищої нервової діяльності, викликають особливі вібраційні відповіді в підсвідомості людини. Це пояснюється тим, що музика, як ритмічний подразник, стимулює фізіологічні процеси організму, що відбуваються як у руховій, так і у вегетативній сфері. Ритмічні рухи є єдиною функціональною системою, руховим стереотипом. Механізм такого впливу музики пов'язаний із діяльністю центральної нервової системи людини, у якій темпоритм є співробітником почуття, механічним збудником пам'яті [3].

Зазначимо, В. Гриньова вважає, що музична терапія – це «процес міжособистісного спілкування, комунікація. Це дуже важлива категорія, де кваліфікований музикотерапевт застосовує музику та всі сторони її впливу – фізичну, емоційну, інтелектуальну, соціальну, естетичну та духовну – з метою покращення чи збереження здоров'я» [3, с. 20].

Можливості дії музичної терапії на емоційний та інтелектуальний розвиток людини залежать від психо-емоційно-моторних музичних здібностей людини, її зв'язку з активністю психічних процесів і психо-емоційно-моторною природою музики. Як уважає С. Ковальова, вплив музичної терапії налаштовано на розвиток здатності міжособистісної комунікації, побудови емоційного, позитивного комунікативного середовища, стабілізацію нервово-психічного стану людини, нормалізацію функціонального стану фахівця, активізацію когнітивних процесів і рефлексивних механізмів [5]. Ми цілком поділяємо думку дослідниці.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що механізм впливу музикотерапії пов'язаний із музикою, музичним звуком, який володіє стимулюючою дією на настрій, емоції, почуття та переживання людини, оскільки він є одним з основних носіїв інформації, найбільш могутній за силою впливу на мозок людини. Сучасні досягнення вітчизняних учених С. Ковальової й О. Плаксіної в галузі музикотерапії довели, що емоційний вплив музичного мистецтва на інтелектуальний, психологічний і фізіологічний стан людини адекватно сприяє розвитку особистісних якостей людини (комунікативності, креативності, перцептивності, емоційної стабільності, сугестивності), здатності керувати власним емоційно-психологічним станом, активізації творчого потенціалу з виходом за межі ситуацій. Тому ми вважаємо музикотерапію засобом формування емоційної стабільності у професійній діяльності, керування психічним станом фахівця, що відповідно впливає на збереження психологічного здоров'я. Адже вітчизняні науковці наголошують, що саме музична терапія є ефективним механізмом збереження психологічного здоров'я фахівців, профілактики синдрому емоційного вигорання [6].

Ми цілком поділяємо думку О. Плаксіної щодо важливості для українського соціокультурного простору такої функції музичної терапії, як оздоровча рекреаційна функція, що полегшує експресію емоцій, спонукає людину до невербальних комунікацій [11]. Дослідниця визначає низку системних принципів застосування музичної терапії для оздоровчої рекреації, це: цілісність, структурність, взаємозалежність середовища та системи, ієрархічність.

Проблемами становлення та розвитку музичної терапії як елемента арт-терапії, результатами впливу мистецтва на психіку людини цікавляться такі відомі українські науковці, як Н. Вареник, В. Газолишин, О. Львов, Н. Жабко [2; 4; 7–10].

Н. Вареник слушно зауважує, що ритм і тембр сучасної музики часто запаморочують і п'янять молодих людей музичною какофонією. Тоді як правильно підібраний музичний ритм, який нормалізує біологічні ритми, сприяє правильному перерозподілу енергії, гармонії, доброму самопочуттю. Музика може значно поліпшити психологічний клімат у сім'ї та колективі, оскільки в кожній людині, окрім інтелектуального розуму, є первинний – емоційний. Він набагато сильніший і допомагає підсвідомо шукати метод заспокоєння, зняття стресу тощо. На жаль, величезні можливості музичної терапії важко торують собі шлях у нашому суспільстві [2].

Вітчизняний науковець В. Газолишин, аналізуючи форми арт-терапевтичної роботи, убачає великі перспективи арт-терапії засобами музичної діяльності. Цьому, на його думку, сприяють такі чинники:

- музика є провідним і найпоширенішим видом мистецької діяльності людини;
- музична освіта має розгалужену та найбільш масову структуру навчальних закладів, які могли б стати професійною базою музичної арт-терапевтичної роботи;
- музика з усіх видів мистецької діяльності має найбільшу кількість висококваліфікованих кадрів, які за деяких умов (переорієнтація діяльності, перекваліфікація) могли б створити професійне товариство музикантів-психологів;
- з усвідомленням суспільством значення музичної терапії для корекції психічного стану людини зростатиме попит на цей поки що мало відомий у нас напрям сучасної психології [4].

Голова секції арт-психотерапії Української спілки психотерапевтів, психолог-психотерапевт, музикотерапевт, психофізіолог О. Львов наголошує: «Музика дає людині можливість вступити в життєво важливий контакт з важкодоступними рівнями існування. Подання музикою другої

складової світу і людини викликано здатністю музики відобразити саму людину» [7, с. 126]. Нам дуже імпонує цей вислів. Також ми цілком поділяємо думку автора, що музика та мова – це засоби комунікації для вираження емоційного сенсу через високоорганізований соціально прийнятний малюнок звуку, і музична граматики може бути розпізнана та схожа на граматику мови [7; 10].

О. Львов разом із Н. Жабко досліджують такі терапевтичні методи, як музична психодрама та музикотерапевтичні розстановки, зазначають, що музикотерапія тісно пов'язана з іншими суміжними науковими дисциплінами, як-от психотерапія, психологія, медицина, музикознавство й освіта. Серед аспектів музичних інтеракцій дослідники наводять такі:

1) музика має здатність виражати весь спектр людських почуттів і настроїв; вона є віддзеркаленням стану тіла та душі;

2) тілесна та духовна здатність до резонансу дозволяє нам сприймати відчуття та стани людини, яка імпровізує, включно з її несвідомими та підсвідомими меседжами;

3) активне вираження шляхом музичної імпровізації дає можливість учасникам вступити в контакт і відкриває простір для переживання та свідомого конструювання стосунків [8].

Отже, в інформаційному суспільстві XXI ст. музикотерапія є важливим ресурсом у збереженні та відновленні психологічного здоров'я людини, особливо в умовах війни, пандемії й інших кризових ситуацій. Однак музикотерапія ще не посіла достойне місце у вітчизняному суспільстві. І якщо на сучасному етапі в мистецько-педагогічній науці й освіті значно зріс інтерес до вивчення її релаксично-педагогічних і психотерапевтичних властивостей, а також існує глибокий науковий фундамент для дослідження різних аспектів проблеми, цього не можна сказати про практику професійної діяльності, у якій не досить використовуються унікальні можливості музикотерапії у створенні позитивного емоційно-психологічного середовища, самозбереженні та саморегуляції емоційних станів, використанні музикотерапевтичних тренінгів тощо. У музикотерапевтичній практиці для збереження психологічного здоров'я людини в соціокультурному просторі необхідно не тільки розуміти природу музичності та природу музичного мистецтва, ураховувати психофізіологічні властивості музичного звуку, особливості музичного сприйняття, природу музичного мистецтва, її фізичні характеристики, але й обирати ті форми, методи та засоби, які адекватно сприяють позитивним якісним динамічним змінам. Музикотерапія в сучасному суспільстві має стати життєвою та професійною потребою, необхідною кожній людині, незалежно від її віку, професії, музичних уподобань, досвіду, особистості, яка здатна та прагне до пізнання глибин своєї душі, самозбереження здоров'я.

Висновки. Зауважимо, що в умовах інформаційного суспільства теорія та практика музичної терапії продовжують більш динамічно розвиватися у країнах Західної Європи та США. Сучасні науковці цих країн дійшли висновку, що ідентифікація психогенних чинників у розвитку захворювань є показанням до призначення психотерапевтичних заходів. Водночас дослідники підкреслюють, що відкритими залишаються питання пошуку методів, які тією чи іншою мірою поєднують вплив на ментальний, психічний та фізичний рівень існування людини та дозволяють таким чином здійснювати індивідуальну психосоматичну гармонізацію особистості з позицій цілісного організму. Учені вказують на те, що зазначена проблематика може бути застосована до такого виду оздоровчої практики, як музична терапія. Відповідно до класифікації, запропонованої Національним центром комплементарної та альтернативної медицини Національного інституту здоров'я США, музична терапія належить до групи тілесно-ментальних впливів і енергетичної медицини (звукотерапія) рівною мірою [15]. Це підкреслює цілісність зазначеного підходу. Отже, є актуальним розгляд музичної терапії з позицій пошуку ефективних, рентабельних і легко відтворюваних технологій оздоровлення.

Література:

1. American Music Therapy Association & Certification Board for Music Therapists. Legislative language template : working document. Copy in possession of authors. 2014. URL: <https://www.musictherapy.org/> (дата звернення: 09.01.2023).
2. Вареник Н. Ці чарівні і небезпечні звуки музики. *Дзеркало тижня*. 2007. № 12 (641). С. 22.
3. Гриньова В. Музикотерапія як складова здоров'язбережувальної технології виховання студентської молоді. *Витоки педагогічної майстерності*. 2015. Випуск 16. С. 20–27.

4. Газолишин В. Арт-терапія: Мистецтво бачити. Херсон, 2007. 75 с.
5. Ковальова С. Музикотерапія як ресурс збереження здоров'я та попередження синдрому «професійного вигорання» у педагогічних працівників. Народна освіта : електронне фахове видання. 2018. Вип. 1. С. 15–22. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5236 (дата звернення: 12.01.2023).
6. Ковальова С. Музикотерапія у збереженні психологічного здоров'я педагогів: теоретичний аспект. *Світові освітні тренди: створення творчого середовища STEAM-навчання* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної online-конференції. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2021. 134 с.
7. Львов О. Музикотерапія як напрям. *Історія, розвиток, перспективи, техніки* : Форум психіатрії та психотерапії. 2019. Т. 12. С. 126–138.
8. Львов О., Жабко Н. Музична психодрама та музикотерапевтичні розстановки. *Психологія і особистість* : науковий журнал. 2018. № 2 (14). ISSN 2226-4078 (Print), ISSN 2410-3527 (online).
9. Львов О. Музична імпровізація – “via regia” до несвідомого. *Збірник матеріалів XXIV Науково-практичної конференції з міжнародною участю*. Чернівці, 2018. С. 92–96.
10. Львов О. Музикотерапія – психологія, терапія, наука, творчість. *Арт-простір: мінливість та стабільність – пошуки балансу* : збірник матеріалів XVI Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції, м. Харків, 15–17 лютого, 2019 р. С. 126–138.
11. Плаксина О. Музична терапія як один із засобів оздоровчої рекреації здобувачів вищої освіти. *Інноваційна педагогіка* : науковий журнал. 2020. Вип. 22. Т. 2. С. 47–49.
12. Побережна Г. Музикотерапія як інноваційна технологія особистісного розвитку. *Вища освіта України*. 2010. № 3. С. 87–97.
13. Строгаль Т. Музична терапія в українському освітньому просторі: досвід та перспективи становлення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 14 «Теорія і методика мистецької освіти». 2017. Вип. 23. С. 7–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchpr_014_2017_23_4 (дата звернення: 10.01.2023).
14. Шанських Г. Музика як засіб корекційної роботи. *Мистецтво у школі*. 2003. № 5. С. 28–31.
15. Hawks J.H., Moyad M.A. CAM: definition and classification overview. *Urologic Nursing*. 2003. Vol. 23. Iss. 3. P. 221–223.

References:

1. American Music Therapy Association & Certification Board for Music Therapists. Legislative language template [working document]. Copy in possession of authors. 2014. Retrieved from: <https://www.musictherapy.org/> [in English].
2. Varenyk, N. (2007). Tsi charivni i nebezpechni zvuky muzyky [These magical and dangerous sounds of music]. *Dzerkalo tyzhnya*. 12 (641). Pp. 22 [in Ukrainian].
3. Hrynova, V. (2015). Muzykoterapiia yak skladova zdorov'iazberezhuvalnoi tekhnologii vykhovannia studentskoi molodi [Music therapy as a component of the health-saving technology of education of student youth]. *Vytoky pedagogichnoyi majsternosti*. 16. Pp. 20–27 [in Ukrainian].
4. Hazolyshyn, V. (2007). *Art-terapiya: Mystetstvo bachyty [Art therapy: The art of seeing]*. Kherson. 75 p. [in Ukrainian].
5. Kovalova, S.V. (2018). Muzykoterapiia yak resurs zberezhennia zdorov'ia ta poperedzhennia syndromu “profesiinoho vyhorannia” v pedahohichnykh pratsivnykiv [Music therapy as a resource for preserving health and preventing the syndrome of «professional burnout» in pedagogical workers]. *Narodna osvitaelektronne fakhove vydannia*. 1. Pp. 15–22 [in Ukrainian].
6. Kovalova, S.V. (2021). Muzykoterapiia u zberezhenni psykhohichnoho zdorov'ia pedahohiv: teoretichnyi aspekt [Music therapy in preserving the psychological health of teachers: theoretical aspect]. *Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi online-konferenciyi “Svitovi osvitni trendy: stvorennia tvorchoho sredovyssha STEAM-navchannia”*. P. 134 [in Ukrainian].
7. Lvov, O. (2019). Muzykoterapiia yak napriamok. Istorii, rozvytok, perspektyvy, tekhniki [Music therapy as a direction. History, development, prospects, techniques]. *Forum psykhiiatrii ta psykhoterapii*. 12. Pp. 126–138 [in Ukrainian].
8. Lvov, O.O., & Zhabko, N.V. (2018). Muzychna psykhodrama ta muzykoterapevtychni rozstanovky [Musical psychodrama and music therapy arrangements]. *Psykhohiia i osobystist. Naukovi zhurnal*. 2 (14) [in Ukrainian].
9. Lvov, O.O. (2018). Muzychna improvizatsiia – “via regia” do nesvidomoho [Musical improvisation is a «via regia» to the unconscious]. *Zbirnyk materialiv XXIV naukovo-praktychnoyi konferenciyi z mizhnarodnoyu uchastyu*. Pp. 92–96 [in Ukrainian].
10. Lvov, O.O. (2019). Muzykoterapiia – psykhohiia, terapiia, nauka, tvorchist [Music therapy – psychology, therapy, science, creativity]. *Zbirnyk materialiv XVI Mizhnarodnoyi mizhdscyplinarnoyi naukovo-praktychna konferenciyi “Art-prostir: minlyvist ta stabilnist – poshuky balansu”*. Pp. 126–138 [in Ukrainian].
11. Plaksina, O.F. (2020). Muzychna terapiia yak odyin iz zasobiv ozdorovchoi rekreatsii zdobuvachiv vyshchoi osvity [Music therapy as one of the means of health recreation for students of higher education]. *Naukovyy zhurnal “Innovacijna pedagogika”*. 22. Pp. 47–49 [in Ukrainian].

12. Poberezhna, H.I. (2010). Muzykoterapiia yak innovatsiina tekhnolohiia osobystisnoho rozvytku [Music therapy as an innovative technology of personal development]. *Vyshha osvita Ukrayiny*. 3. Pp. 87–97 [in Ukrainian].
13. Strohal, T.Yu. (2017). Muzychna terapiia v ukrainskomu osvitnomu prostori: dosvid ta perspektyvy stanovlennia [Music therapy in the Ukrainian educational space: experience and prospects of development]. *Naukovyj chasopys NPU imeni M.P. Dragomanova. Seriya 14 "Teoriya i metodyka mysteczkoyi osvity"*. 23. Pp. 7–11 [in Ukrainian].
14. Shanskykh, H. (2003). Muzyka yak zasib korektsiinoi roboty [Music as a means of corrective work]. *Mystetstvo v shkoli*. 5. Pp. 28–31 [in Ukrainian].
15. Hawks, J.H., & Moyad, M.A. (2003). CAM: definition and classification overview. *Urologic Nursing*. Vol. 23. Is. 3. P. 221–223 [in English].

УДК 378:56/78/5678

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-3-5>

Людмила Анатоліївна КУШНІР,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування імені С. Юрія,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: ljuda1judmila01@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5746-2095

Тетяна Михайлівна КУШНІР,
викладач циклової комісії фундаментальних дисциплін
виокремленого структурного підрозділу «Кам'янець-Подільський фаховий коледж»,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: tetianakushnir1998@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5588-7559

УПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ІНКЛЮЗИВНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто перспективи впровадження європейських стандартів у сфері інклюзивної вищої освіти в Україні. Підкреслено значущість міжнародних норм як основи для розроблення внутрішнього законодавства, що відповідає сучасним стандартам інклюзивності. У контексті сучасних викликів, пов'язаних із війною, питання забезпечення доступності вищої освіти набуває особливого значення, оскільки зростає кількість осіб, які користуються освітніми послугами та потребують оперативного, системного та гнучкого реагування на їхні індивідуальні освітні проблеми та потреби. За допомогою нормативних і законодавчих реформ інклюзивна модель освіти стає дедалі більш реальною за умови правильного розуміння суті та необхідності інклюзії всіма учасниками освітнього процесу та суспільством узагалі. У статті проведено аналіз міжнародних і українських правових документів у трьох аспектах, як-от: відповідність, виклики, зумовлені впровадженням європейських стандартів в інклюзивну вищу освіту, та можливості використання міжнародних норм у вдосконаленні законодавства України. Мета статті полягає у сприянні формуванню ефективних стратегій і політик вищої освіти в Україні на основі міжнародного досвіду. Акцентовано на доцільності розроблення законодавчих механізмів, які сприяли б реалізації інклюзивної вищої освіти в Україні, беручи до уваги ключові аспекти використання міжнародних норм. Автори звертають особливу увагу на те, що Україна повинна уникати неоднозначності у визначенні термінів і термінології, особливо в контексті інклюзивної вищої освіти. Це передбачає не лише класифікацію «осіб з особливими освітніми потребами» за інвалідністю, але й урахування більш широкого спектра осіб, які можуть потребувати індивідуалізованого та гнучкого підходу до навчання та психологічної підтримки. Підкреслюється, що впровадження рівного та доступного інклюзивного освітнього середовища вимагає спільних зусиль країни щодо законодавчого нормування й активної уваги європейської спільноти в покращенні наявних політик, з урахуванням принципу рівних можливостей для країн з різним рівнем розвитку.

Ключові слова: інклюзивна вища освіта, міжнародні стандарти, українське законодавство, заклади вищої освіти.

Ljudmyla Anatoliivna KUSHNIR,
PhD, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Finance,
Accounting and Taxation Named After S. Yuriy,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: ljudaljudmila01@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5746-2095

Tetiana Mykhailivna KUSHNIR,
Lecturer of the Cycle of Fundamental Subjects
Separate Structural Subdivision Kamianets-Podilskyi professional college,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: tetianakushnir1998@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5588-7559

IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS OF INCLUSIVE HIGHER EDUCATION IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

The article examines the prospects of implementing European standards in the field of inclusive higher education in Ukraine. The importance of international norms as a basis for the development of domestic legislation that meets modern standards of inclusiveness is emphasized. In the context of today's war-related challenges, the issue of ensuring the availability of higher education takes on special importance, since the number of people who use educational services is growing and requires an operational, systematic and flexible response to their individual educational problems and needs. Thanks to regulatory and legislative reforms, the inclusive model of education is becoming more and more real, provided that all participants in the educational process and society in general understand the essence and necessity of inclusion. The article analyzes international and Ukrainian legal documents in three aspects: compliance, challenges arising from the implementation of European standards in inclusive higher education, and the possibility of using international norms in improving Ukrainian legislation. The purpose of the article is to promote the formation of effective strategies and policies of higher education in Ukraine based on international experience. Emphasis is placed on the expediency of developing legislative mechanisms that would contribute to the implementation of inclusive higher education in Ukraine, taking into account key aspects of the use of international norms. It is important that Ukraine should avoid ambiguity in defining terms and terminology, especially in the context of inclusive higher education. This requires not only the classification of “persons with special educational needs” by disability, but also consideration of a wider range of persons who may need an individualized and flexible approach to learning and psychological support. It is emphasized that the implementation of an equal and accessible inclusive educational environment requires joint efforts of the country regarding legislative regulation and active attention of the European community in improving existing policies, taking into account the principle of equal opportunities for countries with different levels of development.

Key words: inclusive higher education, international standards, Ukrainian legislation, higher education institutions.

Вступ. У контексті сучасних глобальних тенденцій і євроінтеграційних процесів акцентування уваги на формуванні інклюзивного освітнього середовища набуває нового значення для України в умовах повномасштабного вторгнення. Наголос ставиться на питанні доступу до вищої освіти та можливостей її продовження в умовах, що склалися, особливо у зв'язку з постійним збільшенням кількості осіб, що постраждали від війни та потребують освітньої та психологічної підтримки. Ці обставини вимагають додаткової гнучкості від уряду, органів місцевого самоврядування та закладів вищої освіти, з метою створення умов і можливостей для навчання, організації освітнього процесу. У цьому контексті на органи влади та заклади вищої освіти покладається обов'язок оперативно реагувати на цю реальність, забезпечуючи доступність освіти для всіх, незалежно від віку, громадянства, місця проживання, статі, кольору шкіри, соціального та майнового стану, а також інших обставин, беручи до уваги особливі освітні потреби кожного учасника освітнього процесу та створюючи сприятливе інклюзивне освітнє середовище.

Навіть за визнання та регулювання міжнародними та національними правовими документами інклюзивної освіти в українській системі вищої освіти є труднощі, що ускладнюють її ефективність [1, с. 111]. Більшість із цих проблем випливає з розриву між національним зако-

нодавством і міжнародними стандартами, що проявляється в недостатності механізмів для організації освітнього процесу, недоліках у нормативному регулюванні та нестачі адекватного фінансування на всіх рівнях: державному, регіональному, місцевому, локальному. Тому необхідні розроблення та впровадження комплексних стратегій, спрямованих на вдосконалення законодавчої бази, зміцнення інституційних механізмів і забезпечення необхідних ресурсів для реалізації інклюзивних освітніх програм з метою створення ефективного інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти.

Мета та завдання статті. Мета дослідження полягає у проведенні аналізу відповідності українського законодавства європейським стандартам у контексті реалізації інклюзивної вищої освіти в Україні. Дослідження передбачає розгляд викликів, зумовлених упровадженням європейських положень у практику інклюзивної вищої освіти в Україні, а також визначення можливостей для застосування міжнародних норм у процесі вдосконалення законодавства із цього питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі глобалізація впливає на різні сфери нашого життя та суспільства, змушуючи освітні системи постійно змінюватися, адаптуватися до нових викликів. У цьому контексті інтеграція України в Європейський простір вищої освіти стає важливим стратегічним завданням, оскільки вона сприяє розвитку міжнародного співробітництва в освітній галузі та зміцненню зв'язків з іншими європейськими країнами. Це дозволяє обмінюватися досвідом, упроваджувати кращі практики й адаптувати їх до соціально-економічних умов країни.

Важливою перевагою такої співпраці є розширення міжкультурної комунікації та розвиток міжнародної академічної мобільності для студентів і викладацького складу. Це не лише збагачує досвід учасників освітнього процесу, але й сприяє формуванню відкритого, толерантного та мультикультурного освітнього середовища. Не останню роль відіграє можливість отримання консультативної та фінансової підтримки від європейських партнерів для реалізації та підтримки інклюзивної вищої освіти в Україні. Окрім того, інтеграція в європейський освітній простір сприяє модернізації та гармонізації законодавства України з європейськими стандартами. Зокрема, рекомендації та положення Європейського Союзу виступають основними орієнтирами для розроблення стратегій упровадження інклюзивної вищої освіти в українських закладах вищої освіти. Це підкреслюється наявністю міцного фундаменту системної нормативної бази міжнародних документів, як-от Усесвітня декларація прав людини (1948 р.), Декларація прав дитини (1959р.), Конвенція з подолання дискримінації в освіті (1960 р.), Декларація про права розумово відсталих осіб (1971 р.), Декларація про права інвалідів (1975 р.), Конвенція про права дитини (1989 р.), Усесвітня декларація «Освіта для всіх» і Рамкова основа для задоволення базових потреб у навчанні (1990 р.), Стандартні правила ООН щодо забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993 р.), Саламанська декларація та Програма дій (1994 р.), Дакарська декларація (2000 р.), Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006 р.) та Факультативний протокол до неї, Інчхонська декларація «Освіта – 2030» (2015 р.), Римське міністерське комюніке (2020 р.) та інші.

Європейський Союз запропонував дорожню карту інституційного вдосконалення, акцентуючи увагу на прийнятті й адаптації європейських стандартів інклюзивної освіти до сучасних умов. Проте різноманітність освітніх систем, культур, фінансового, технічного та кадрового рівня, а також специфіка соціально-економічних умов і викликів у європейських державах різко відрізняються. Це призводить до складнощів у впровадженні європейських законодавчих норм і спричиняє нерівність у темпах упровадження інклюзивних практик у закладах вищої освіти різних країн. Україна відчуває особливо великі труднощі через те, що розвиток політики щодо інклюзивної освіти розпочався у 2001 р., але офіційне визнання цього напрямку було лише у 2017 р., з ухваленням нового Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145–VIII, який закріпив принципи рівних можливостей та інклюзивності в освітньому просторі на всіх рівнях [7]. У вищій освіті нормативне регулювання почало розвиватись лише у 2019 р. після затвердження постановою Кабінету Міністрів України № 636 від 10 липня 2019 р. Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти [6]. Отже, Україна тільки на початку шляху впровадження інклюзії у вищу освіту.

Одним із ключових обмежуючих чинників розвитку інклюзії у вищій освіті є війна, яка впливає на всі сфери життя. Зараз майже половина бюджетних видатків спрямована на оборонний сектор [3, с. 3], хоча ці ресурси можна було б ефективно використовувати для євроінтеграційних ініціатив і розвитку інклюзивного освітнього середовища, який тільки розпочинався до вторгнення. З одного боку, війна зумовила зміну пріоритетів держави, забезпечила доступ до освіти та подолання викликів нерівності навчання в різних регіонах і освітніх закладах [11]. З іншого боку, вона формує нову реальність інклюзивної освіти для України, яка вимагає більш комплексного та системного розуміння, ніж це було до вторгнення.

Унаслідок масованих атак і бомбардувань, які спричинили руйнування інфраструктури вищих навчальних закладів, тимчасової окупації частини територій України та введення військового стану деякі заклади вищої освіти в Україні функціонують у віртуальному форматі, за підходами «університетів без стін» [3]. У такому контексті концепція інклюзії виходить за рамки традиційного підходу, що акцентується на фізичному доступі до вищих навчальних закладів для осіб з особливими освітніми потребами та наданні адаптованих навчальних матеріалів [9].

Отже, завданням особливої актуальності та складності є сприяння створенню інклюзивного навчального середовища в умовах вищих навчальних закладів, орієнтованого на рекомендації Європейського Союзу та такого, що враховує реалії повномасштабної війни в Україні.

Результати системного аналізу європейських міжнародних документів свідчать, що загальні принципи та філософія цих документів полягають у гарантуванні права на освіту для всіх людей, незалежно від їхніх особливостей і обставин, на принципах різноманітності, справедливості й інклюзивності. Ці принципи покликані забезпечити рівний доступ до якісної освіти й активну участь у суспільстві для всіх здобувачів освіти, створюючи умови для соціальної інтеграції та гідного життя. Отже, порівняння з положеннями низки українських правових актів, як-от Конституція України (1996 р.), закони України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), постанова «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти» (2019 р.), розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 рр.» (2023 рр.), не виявило розходжень з основними цінностями, що визначені в європейських документах [2, с. 10–11].

Відсутність узгодженої термінології створює значні труднощі для ефективного розвитку інклюзивної вищої освіти. Наприклад, термін «інклюзивна вища освіта» не має чіткого та єдиного визначення як на національному, так і на міжнародному рівні. Ця неоднозначність може призвести до неправильного тлумачення інклюзивної освіти й ускладнити впровадження відповідних програм та ініціатив на рівні закладів вищої освіти.

Для вирішення цих проблем необхідно розробити чіткі й однозначні критерії та визначення для «інклюзивної вищої освіти», які були б прийнятні та зрозумілі всім учасникам освітнього процесу, і зобов'язати країни-учасниці використовувати їх. Наприклад, визначення групи здобувачів вищої освіти, які вважаються вразливими, має враховувати загальні підходи до цього поняття, установлені міжнародними стандартами.

Україна повинна уникати неоднозначності у визначенні термінів і термінології, особливо в контексті інклюзивної вищої освіти. Це вимагає не лише класифікації «осіб з особливими освітніми потребами» за інвалідністю, але й урахування більш широкого спектра осіб, які можуть потребувати індивідуалізованого та гнучкого підходу до навчання та психологічної підтримки [9].

Відсутність чіткого опису прав і обов'язків учасників інклюзивного освітнього процесу, як-от адміністрація, викладачі, студенти тощо, може породжувати ситуації конфліктів і непорозумінь, порушуючи принципи різноманітності, справедливості й інклюзивності. Окрім того, зазначається відсутність конкретних кроків і загального характеру міжнародних рекомендацій з методів і підходів до навчання в реалізації інклюзії в закладах вищої освіти. Нормативні документи визначають загальні підходи, як-от «диференційований підхід», «індивідуалізація навчання», «забезпечення доступу до навчальних матеріалів і ресурсів», «створення сприятливого середовища для навчання», але не пропонують конкретних методичних інструкцій чи деталізованих рекомендацій для різних учасників освітнього процесу [12].

Так, зокрема, у Законі України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556–VII [5] та Порядку організації інклюзивного навчання в закладах вищої освіти від 10 липня 2019 р. № 635 [6] визначено загальні й організаційні принципи інклюзивного навчання в закладах вищої освіти незалежно від форми власності та підпорядкування. Це робиться з метою забезпечення прав осіб з особливими освітніми потребами на здобуття якісної вищої освіти з урахуванням їхніх потреб і можливостей. Однак ці документи лише надають загальний алгоритм для організації такої діяльності, не регулюють права й обов'язки учасників освітнього процесу, не надають конкретних інструкцій щодо впровадження. Також відсутнє підґрунтя для забезпечення ресурсів і фінансів для цього напряму в діяльності закладів вищої освіти.

Згідно з положеннями цих документів, засновник закладу вищої освіти або уповноважена особа, зазвичай ректор, відповідає за створення інклюзивного освітнього середовища в закладі вищої освіти. Проте процес цієї процедури та ресурси, необхідні для її реалізації, не регламентовані правовими актами. Зокрема, постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2017 р. № 88 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами» фінансує лише деякі типи закладів освіти, залишаючи заклади вищої освіти поза увагою.

Отже, фінансування та ресурси часто визнаються ключовими аспектами впровадження інклюзивної вищої освіти та створення інклюзивного освітнього середовища. Це зазначено в положеннях Римського міністерського комюніке (2020 р.) [13]. Проте міжнародні документи залишають питання фінансування та ресурсів на рівні нерівності, створюючи обставини, що ускладнюють різним країнам забезпечення повного доступу до інклюзивної вищої освіти для всіх студентів. Отже, навіть зростання інтересу до інклюзивної освіти на міжнародному рівні може залишати її недоступною для багатьох країн через обмежені можливості фінансування та відсутність розроблених механізмів, що ускладнює повноцінну участь студентів і викладачів у системі вищої освіти через нестачу ресурсів.

Так, у Римському міністерському комюніке (2020 р.) висвітлено зобов'язання європейських країн підсилити соціальну інтеграцію студентів із вразливих груп і покращити якість освіти за допомогою цифровізації. Однак для досягнення цих цілей важливо мати належну інформаційно-комунікаційну інфраструктуру, належне технічне забезпечення та готовність керівництва та персоналу закладів вищої освіти [10]. Це підтверджує, що країни з вищим рівнем розвитку та більшими ресурсами можуть бути в більш вигідному становищі для швидкого впровадження інклюзивних програм завдяки кращій фінансовій підтримці та доступу до сучасних цифрових технологій. Тоді як менш розвинені країни, особливо ті, що не мають уже визначених механізмів фінансування інклюзивної вищої освіти, можуть зіткнутися зі значними обмеженнями та викликами в цьому напрямі [13].

Залучення міжнародних норм і можливостей є ключовим елементом для подолання зазначених викликів. Римське міністерське комюніке (2020 р.) та його додатки, як-от «Рекомендації для національних органів влади щодо розвитку навчання та викладання у вищій освіті в ЄПВО» та «Принципи та рекомендації щодо зміцнення соціального виміру вищої освіти в ЄПВО», містять ключові принципи та рекомендації для розвитку інклюзивного, інноваційного, взаємопов'язаного та стійкого європейського простору вищої освіти. Аналіз цих документів може сприяти використанню міжнародних стандартів у контексті розроблення та впровадження політик інклюзивної вищої освіти в Україні [13].

Зважаючи на обговорені вище аспектів, існує низка форм можливого використання міжнародних норм у системі вдосконалення законодавчого регулювання реалізації інклюзивної вищої освіти в Україні. Зокрема, це розроблення законодавчих механізмів (табл. 1).

З урахуванням усього вищевказаного важливо акцентувати увагу на створенні конкретних законодавчих ініціатив і впровадженні стратегічних планів, які допоможуть Україні наблизитися до європейських стандартів у галузі інклюзивної вищої освіти.

Висновки і пропозиції. Отже, проведений аналіз міжнародних і внутрішніх юридичних документів у контексті відповідності надає можливість однозначно стверджувати, що структура українського законодавства загалом відповідає основним цінностям і принципам, закріпленим у європейських міжнародних документах, які регулюють доступність освіти на засадах рівності та відсутності дискримінації. Однак для подолання викликів у контексті

Пропозиції для реалізації інклюзивної вищої освіти в Україні

Законодавчі механізми	Основні положення та заходи
Широкий діалог між стейкхолдерами	розроблення ефективних політичних заходів через діалог між владою, закладами вищої освіти, студентами, працівниками й іншими зацікавленими сторонами; міжвідомча координація для уникнення надмірного адміністративного та фінансового тягаря.
Фінансування та ресурси	упровадження регульованих і гарантованих механізмів фінансової підтримки закладів вищої освіти для створення інклюзивного освітнього середовища; створення грантів для впровадження ініціатив і програм з інклюзивної освіти, залучення приватного сектору для співфінансування ініціатив; забезпечення фінансування для створення та підтримки інклюзивних ресурсних центрів і спеціалізованих підрозділів у закладах вищої освіти; виділення коштів на модернізацію й адаптацію інфраструктури (фізичної та цифрової) ЗВО з метою забезпечення доступності навчання в різних форматах; запуск спеціалізованих стипендійних програм для студентів зазначеної категорії для стимулювання вступу та навчання в закладах вищої освіти тощо.
Підтримка викладацького складу	уведення системи преміювання та додаткового фінансування, короткострокових і довгострокових академічних відпусток для проведення наукових досліджень і стажування у визначених закордонних освітніх установах; створення спеціалізованих грантів для педагогічного персоналу, які сприяють їхньому професійному розвитку та залученню до нових ініціатив, участь у міжнародних конференціях, симпозіумах тощо.
Участь місцевої влади та громади	виділення бюджету для підтримки груп інклюзивного навчання й осіб з особливими освітніми потребами; регулярний збір і аналіз даних для поліпшення інклюзивних програм.
Підтримка здобувачів	чітке визначення та категоризація осіб із вразливих груп населення; розроблення спеціалізованих програм і курсів, що відповідають потребам цих груп; забезпечення додаткових ресурсів для навчання, як-от перекладачі жестової мови, спеціальне обладнання тощо; надання консультаційних послуг з адаптації, соціалізації та навчання; запровадження додаткових субсидій чи інших заохочень для освітніх закладів.
Технічний і методичний супровід	визначення чітких критеріїв доступності та рекомендацій для ЗВО, розроблення інструкцій, рекомендацій, методик і технічних засобів навчання для інклюзивного середовища; запровадження системи оцінювання та моніторингу в інклюзивному освітньому середовищі; розроблення мобільних застосунків для навчання та відстеження прогресу, створення платформ для обміну досвідом між закладами освіти.

Джерело: узагальнено авторами на основі [2; 5; 9].

впровадження міжнародного законодавства в українську практику рекомендується вжити такі заходи: стандартизувати термінологію й уточнити групи студентів вищих навчальних закладів, які потребують інклюзивного навчання; чітко визначити права й обов'язки учасників освітнього процесу, методи та підходи до викладання та навчання, механізми фінансування та перелік ресурсів; розробити системи контролю, оцінки та моніторингу якості інклюзивної вищої освіти. Із числа міжнародних положень, які можна адаптувати до українського контексту та використовувати для вдосконалення законодавчого регулювання інклюзивної вищої освіти в Україні, важливо визначити такі: забезпечення широкого діалогу між усіма учасниками освітнього процесу; гарантування адекватного фінансування та ресурсної підтримки закладів вищої освіти; заохочення викладацького складу до активної участі в інклюзивних проєктах; залучення органів місцевої влади та громади до формування інклюзивного освітнього середовища у вищих навчальних закладах; створення системи збору й аналізу даних для вдосконалення інклюзивних програм; розроблення інструкцій для організаційного функціонування та форм документування інклюзивних практик; забезпечення різноманітної підтримки студентів із вразливих груп населення; активна інтеграція цифрових технологій у навчальний процес для підвищення його якості та доступності.

Література:

1. Козуля В., Скиба Ю. SWOT-аналіз інклюзивного освітнього середовища вітчизняних університетів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2020. Вип. 78. С. 110–116. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.78.24>.
2. Імплементация европейских стандартов и рекомендаций у сфери інклюзивної вищої освіти в Україні: виклики та можливості / Г. Мицик та ін. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI ст.»*. 2023. Вип. 2 (8). С. 7–20. URL: <https://unesco-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/89/82> (дата звернення: 12.12.2023).
3. Пашков М. Євроінтеграція в умовах війни: виклики і перспективи : аналітична доповідь. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVARTAL-7.pdf> (дата звернення: 13.12.2023).
4. Нормативно-правове регулювання інклюзивної освіти в Україні: періодизація та особливості / А. Попова та ін. Соціально-освітні доміанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Бердянськ. 2023. С. 62–69.
5. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556–VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 16.12.2023).
6. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.12.2023).
7. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 16.12.2023).
8. Продиус О. особливості моделей інклюзивної освіти в країнах Європи відповідно до вимог сучасного суспільства. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. № 4 (2). С. 86–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_4%282%29_14 (дата звернення: 04.12.2023).
9. Шевчук Г. Інклюзивна освіта у вищій школі: виклики та перспективи. *Академічні студії. Педагогіка*. 2021. № 2 (3). С. 151–157. URL: <http://www.academystudies.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/107/99> (дата звернення: 13.12.2023).
10. Digital Barrier-Free and Psychosocial Support for Students with Disabilities in Distance Learning Environments / O. Kravchenko et al. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. № 22 (8). P. 15–24. URL: http://paper.ijcsns.org/07_book/202208/20220803.pdf (date of access: 12.12.2023).
11. University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war / H. Lopatina et al. *Problems and Perspectives in Management*. 2023. № 21 (2-si). P. 4–14. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.02](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.02).
12. Emerging Themes for Digital Accessibility in Education / B. de B. Prado et al. *Sustainability*. 2023. № 15 (14). Article 11392. <https://doi.org/10.3390/su151411392>.
13. Rome Ministerial Communiqué (19 November 2020). 2020. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf (date of access: 12.12.2023).

References:

1. Kozulya, V.M., & Skyba, Yu.A. (2020). SWOT-analiz inklyuzyvnoho osvitynoho seredovyscha vitchyznyanykh universytetiv [SWOT analysis of the inclusive educational environment of domestic universities]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*, 78, 110–116. Retrieved from: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.78.24> [in Ukrainian].
2. Mytsyk, H., Popova, A., Tsybulyak, N., & Lyndina, Ye. (2023). Implementatsiya yevropeys'kykh standartiv i rekomendatsiy u sferi inklyuzyvnoyi vyshchoyi osvity v Ukrayini: vyklyky ta mozhlyvosti [Implementation of European standards and recommendations in the field of inclusive higher education in Ukraine: challenges and opportunities]. *Visnyk kafedry YUNESKO "Neperervna profesiyna osvita XXI stolittya"*, Vyp. 2 (8), 7–20. Retrieved from: <https://unesco-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/89/82> [in Ukrainian].
3. Pashkov, M. (2022). Yevrointehratsiya v umovakh viyny: vyklyky i perspektyvy [European integration in the conditions of war: challenges and prospects: analytical report]. *Analitichna dopovid*. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVARTAL-7.pdf> [in Ukrainian].
4. Popova, A., Hurenko, O., & Lyndina, Ye. (2023). Normatyvno-pravove rehulyuvannya inklyuzyvnoyi osvity v Ukrayini: periodyzatsiya ta osoblyvosti [Normative and legal regulation of inclusive education in Ukraine: periodization and peculiarities]. *Sotsialno-osvitni dominanty profesiynoyi pidhotovky fakhivtsiv sotsial'noyi sfery ta inklyuzyvnoyi osvity: materialy V Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi*. Berdyansk. 62–69 [in Ukrainian].
5. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014. № 1556–VII [On higher education: Law of Ukraine dated July 1, 2014 № 1556–VII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inklyuzyvnoho navchannia u zakladakh vyshchoyi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.07.2019. № 635 [On the approval of the Procedure for organizing inclusive education in higher education institutions: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine

dated 07.10. № 635 of 2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

7. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017. № 2145–VIII [On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 № 2145–VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

8. Prodius, O.I. (2019). Osoblyvosti modelei inkluzyvnoi osvity v krainakh Yevropy vidpovidno do vymoh suchasnoho suspilstva [Peculiarities of inclusive education models in European countries regarding the demands of modern society]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*. 4 (2). 86–93. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2019_4%282%29__14 [in Ukrainian].

9. Shevchuk, H.Y. (2021). Inkluzyvna osvita u vyshchii shkoli: vyklyky ta perspektyvy [Inclusive education in higher education: challenges and prospects]. *Akademichni studii. Pedahohika*, 2 (3), 151–157 [in Ukrainian].

10. Kravchenko, O., Koliada, N., Berezivska, L., Dikhtyarenko, S., Baida, S., & Danylevych, L. (2022). Digital Barrier-Free and Psychosocial Support for Students with Disabilities in Distance Learning Environments. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22 (8), 15–24. <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.8.3> [in English].

11. Lopatina, H., Tsybuliak, N., Popova, A., Bohdanov, I., & Suchikova, Y. (2023). University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 21 (2-si), 4–14. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.02](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.02) [in English].

12. Prado, B. de B., Gobbo Junior, J.A., & Bezerra, B.S. (2023). Emerging Themes for Digital Accessibility in Education. *Sustainability*, 15 (14), Article 11392. <https://doi.org/10.3390/su151411392> [in English].

13. Rome Ministerial Communiqué (19 November 2020). Retrieved from: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf [in English].

УДК 94:373.2(510)«1937/2023»

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-3-6>

Бай ЦЗШЕН,

аспірант кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

E-mail: bjs201566@163.com

ORCID: 0000-0002-6893-5203

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ МЕТОДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті акцентовано увагу на концепції розвитку інноваційної методичної діяльності вихователів закладів дошкільної освіти.

Вихователь закладу дошкільної освіти має володіти професійно значущими особистими якостями, удосконалити навчально-пізнавальну діяльність на основі організації самостійної діяльності дітей у навчально-виховному процесі, підвищення ефективності діяльності виховного процесу та формування виховного середовища. Для цього необхідно володіти інноваційними сучасними методами, регулярно вивчати передовий досвід, досягнення науки та технології, застосовувати їх у своїй діяльності, спиратися на існуючі виховні та нормативно-правові критерії у вирішенні різноманітних питань і проблем, пов'язаних із виховним процесом, які репрезентують професійну компетентність і методичну підготовку вихователів закладів дошкільної освіти.

Досліджено інноваційні процеси в системі освіти з погляду необхідності продовження її модернізації. Для переходу суспільства до інноваційного освітнього режиму першочерговим завданням є готовність фахівця до нововведень, де поєднуються теоретичні знання (сучасні психолого-педагогічні концептуальні підходи), методологічні знання (загальні принципи вивчення освітніх явищ, закономірності процесу соціалізації вихованців) і технологічні знання (традиційні, інноваційні освітні технології). Розкрито зміст поняття «інновація». Наголошено на особливостях інноваційної діяльності у сфері освіти. Трактуються стратегічна мета дошкільної освіти. Інноваційні педагогічні технології визначаються як технології використання, створення, поширення та впровадження нових технологій. Виокремлено види інноваційних технологій.

Автором запропоновано методологічні основи побудови концепції розвитку інноваційної методичної діяльності педагогів закладів дошкільної освіти: обґрунтовано системний, синергетичний, аксіологічний, акмеологічний, андрагогічний і компетентнісний підходи; позначені принципи побудови концепції.

Ключові слова: методологічні підходи, теоретико-методологічна стратегія, практико-орієнтована тактика, концепція розвитку інноваційної методичної діяльності, принципи побудови концепції.

Bai JISHENG,

Postgraduate Student of the Department of Pedagogy,
Foreign Philology and Translation,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

E-mail: bjs201566@163.com

ORCID: 0000-0002-6893-5203

THE CONCEPT OF THE DEVELOPMENT OF THE INNOVATIVE METHODOLOGICAL ACTIVITY OF THE EDUCATOR

The article focuses on the concept of the development of innovative methodical activities of preschool teachers.

Educators of special educational needs should possess professionally significant personal qualities, improve educational and cognitive activities based on the organization of their independent activities in the educational and educational process, increase the effectiveness of the educational process and the formation of an educational environment.

For this, it is necessary to possess innovative modern methods, regularly study best practices, achievements of science and technology and apply them in one's activities, rely on existing educational and legal criteria when solving various issues and problems related to the educational process, which represent professional competence and methodical training of preschool educators. Innovative processes in the education system were studied from the point of view of the need to continue its modernization. For the transition of society to an innovative educational regime, the primary task is the specialist's readiness for innovations, where theoretical knowledge (modern psychological and pedagogical conceptual approaches), methodological knowledge (general principles of studying educational phenomena, regularities of the process of socialization of pupils), personality, learning, education) and technological knowledge (traditional, innovative educational technologies).

The concept of "innovation" is revealed. Emphasis is placed on the features of innovative activity in the field of education. The strategic goal of preschool education is discussed. Innovative pedagogical technologies are defined

as technologies for the use, creation, dissemination and implementation of new technologies. The types of innovative technologies are singled out.

The author proposed methodological foundations for the development of the concept of innovative methodological activity of teachers of early childhood education: systematic, synergistic, axiological, acmeological, andragogic and competence approaches are substantiated; the principles of concept construction are indicated.

Key words: *methodological approaches, teoretiko-methodological strategy, praktiko-focused tactics, concept of development of innovative methodical activity, principles of construction of concept.*

Вступ. Сучасні кардинальні перетворення в системі дошкільної освіти, зміна соціокультурних пріоритетів у підходах до освіти дітей дошкільного віку із запровадженням Національних вимог та державних вимог до умов реалізації основної загальноосвітньої програми дошкільної освіти вимагають від педагога переорієнтації свідомості на гуманістичні цінності, адекватні характеру творчої, інноваційної педагогічної діяльності, яка відображена в розробленні та введенні елементів нового змісту освіти, нових освітніх технологій, зміцнення зв'язку дошкільних освітніх установ з наукою, звернення до світового педагогічного досвіду.

Інноваційна педагогічна діяльність, пов'язана з відмовою від відомих штампів, стереотипів у навчанні, вихованні та розвитку особистості дитини дошкільного віку, виходить за рамки чинних нормативів, створює нові нормативи особистісно-творчої, індивідуальної спрямованості діяльності педагога, нові педагогічні технології. Основним принципом інноваційного підходу для закладу дошкільної освіти має залишатися гуманітарна сутність освіти, спрямованість його на виховання особистості, готової до життя у високотехнологічному, конкурентному світі. Зі зміною освітніх парадигм, переходом на нові педагогічні технології, орієнтовані на варіативність, індивідуально-творчі форми та методи дошкільної освіти, актуалізується проблема інноваційної методичної діяльності педагога дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складником інноваційної діяльності педагога є інноваційна методична діяльність. Інноваційну методичну діяльність педагога закладу дошкільної освіти (далі – ЗДО) ми визначили як діяльність, що характеризується сукупністю мотивів, цінностей, компетенції й оптимальним поєднанням володіння традиційними й інноваційними технологіями в дошкільній освіті, що застосовується на основі рефлексивних дій педагога, що забезпечують високий рівень якості його професійно-новаторської діяльності.

Узагальнюючи наявний у роботах Л. Артемової, Н. Василенка, О. Рудіка, А. Ferrari, R. Sternberg та інших досвід подання методологічних основ концепції розвитку інноваційної методичної діяльності педагогів ЗДО, ми вважаємо за можливе представити їх у парадигматичному та синтагматичному планах.

Мета і завдання статті. Обґрунтування методологічних основ побудови концепції розвитку інноваційної методичної діяльності педагогів ЗДО, позначення принципів побудови концепції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зі зміною освітніх парадигм, переходом на нові педагогічні технології, орієнтовані на варіативність, індивідуально-творчі форми та методи дошкільної освіти, актуалізується проблема інноваційної методичної діяльності педагога дошкільної освіти.

У сучасних умовах важливими характеристиками особистості та діяльності педагога стають загальна, комунікативна й інноваційна культура, що забезпечують вихід за межі нормативної діяльності, здатність створювати та передавати цінності культури, зумовлювати особистісний розвиток дитини дошкільного віку. Самореалізація особистості в педагогічній діяльності, вироблення на цій основі індивідуально-творчої педагогічної системи, постійне прагнення до педагогічного пошуку та самовдосконалення – основні напрями формування інноваційної діяльності педагога.

У системі інноваційної діяльності педагога виділяється інноваційна методична діяльність, яка включає сукупність мотивів, цінностей, компетенцій і оптимальне поєднання володіння традиційними й інноваційними технологіями в реалізації дошкільної освіти, що застосовуються на основі рефлексивних дій і забезпечують високий рівень професійної новаторської діяльності [5, с. 245].

Інноваційні тенденції розвитку освіти підвищують вимоги до методичної діяльності педагога ЗДО, що виражаються в розбудові традиційного й освоєнні нового змісту програмного матеріалу, адаптації та трансформації методичних нововведень, що збагачують професійний

арсенал педагога (методів, форм, засобів навчання), а також проектування та реалізації інноваційної методичної діяльності. У цих умовах педагог ЗДО, будучи носієм традицій у вихованні та навчанні дітей дошкільного віку, має творчо реалізовувати загальнокультурні знання з урахуванням інноваційних процесів в освіті, що можливо за умови сформованості інноваційної методичної діяльності [2, с. 5].

Інноваційна діяльність являє собою підготовку та поступове здійснення інноваційних змін, під час яких нововведення «визріває» від ідеї до конкретного продукту, технології або послуги та поширюється на практиці. Вибираючи як методологічні підстави концепції підходи, ми виходили з необхідності встановлення функціонального призначення кожного з них та розкриття результатів їх використання відповідно до ієрархічної значущості для вивчення інноваційної методичної діяльності педагогів ЗДО. Відповідно до цього методологічні підходи представляють два рівні: загальнонауковий рівень методології (теоретико-методологічна стратегія) та конкретно-науковий рівень методології (практико-орієнтована тактика). Теоретико-методологічна стратегія виявляє загальний напрям теоретичного дослідження, фіксує його загальний план. У нашому дослідженні теоретико-методологічна стратегія представлена системним і синергетичним підходами [3].

Так, системний підхід дає можливість дослідити інноваційну методичну діяльність як цілісну багатовимірну, багаторівневу та поліфункціональну систему. Використання системного підходу забезпечує цілісність і структурованість досліджуваного процесу, взаємозв'язок і взаємозалежність його окремих компонентів. Головна увага приділяється не окремим її елементам, а тим взаємозв'язкам, які її конституують. Сам процес розвитку інноваційної методичної діяльності педагогів ЗДО також досліджується як складно організований об'єкт, провідними ознаками якого є: визначення даного процесу як елемента системи вищого порядку – професійна інноваційна діяльність, її здатність ділитися на елементи, представлення у вигляді відкритої системи.

Використання синергетичного підходу дозволяє розглядати інноваційну методичну діяльність як відкриту, складну систему, що самоорганізується, розвиток якої підпорядковується загальним законам еволюції таких систем, що має безліч шляхів і власних тенденцій розвитку. Зумовленість процесу розвитку інноваційної методичної діяльності з'являється на окремих етапах її еволюції з вибором шляху в точках розгалуження [4].

Виходячи зі знання сутності характеристик інноваційної методичної діяльності педагога ЗДО, з'являється можливість проектування оптимально та реально здійсненого «сценарію» її розвитку в конкретних умовах ЗДО, у системі інноваційної методичної роботи. В основі цього лежить не лише уявлення про майбутній стан інноваційної методичної діяльності педагогів ЗДО, а й розуміння способів дотримання природних тенденцій її розвитку.

Методологічні підходи, що утворюють практико-орієнтовану тактику дослідження, визначають бачення шляхів і особливостей реального здійснення процесу розвитку інноваційної методичної діяльності педагогів ЗДО. Уявлення, що склалися, про сутність і внутрішню будову інноваційної методичної діяльності педагогів ЗДО зумовили використання основних положень таких підходів, як особистісно орієнтований, діяльнісний, аксіологічний, акмеологічний, андрагогічний і компетентнісний. Підходи, що становлять практико-орієнтовану тактику дослідження, розкривають особливості практичного здійснення інноваційної методичної роботи, визначають механізми та процедури реалізації даного процесу в реальних умовах сучасного ЗДО [8, с. 12].

Особистісно орієнтований підхід дає можливість урахувати індивідуальні особливості педагогів ЗДО як активних і самостійних суб'єктів інноваційної методичної роботи. Його реалізація відбивається в забезпеченні особистісно орієнтованої спрямованості системи інноваційної методичної роботи на підвищення професійної компетентності освітян [7].

Цей підхід виступає як методична орієнтація системи інноваційної методичної роботи, яка дозволяє забезпечити та підтримувати процеси самопізнання, самовдосконалення та самореалізації особистості педагога в умовах реалізації інновацій, розвитку його особливості. Діяльність дозволяє виявити внутрішньоособистісний психолого-педагогічний механізм і умови розвитку професійної компетентності педагогів, які здійснюють інноваційну методичну діяльність, з орієнтацією на найбільш повну реалізацію їхніх внутрішніх можливостей і резервів. Ідея

діяльнісного підходу пов'язана з діяльністю як засобом становлення та розвитку суб'єктності педагогів.

Суть інноваційної методичної діяльності з погляду діяльнісного підходу полягає в тому, що в центрі уваги стоїть спільна діяльність освітян, які реалізують інновації. Діяльнісний підхід водночас ураховує характер і умови зміни типів діяльності у вирішенні завдань упровадження інновацій у дошкільну освіту. У рамках діяльнісного підходу здійснюється побудова системи методичної роботи з урахуванням принципу позиціонування педагога у проєктній діяльності.

Компетентнісний підхід забезпечує націленість проєктованого процесу розвитку інноваційної методичної діяльності педагогів ЗДО на досягнення очікуваного результату оптимальним чином. Доцільне використання положень компетентнісного підходу дозволяє визначити місце інноваційної діяльності у структурі професійної компетентності педагогів ЗДО. Окрім того, з'явилася реальна можливість виявити критерії та рівні якості інноваційної методичної діяльності, а також розробити оптимальну змістовно-методичну стратегію розвитку інноваційної діяльності педагогів ЗДО як єдності їхнього інноваційного мислення, спрямованості на інноваційну діяльність і умінь її здійснювати [9, с. 3].

Компетентнісний підхід реалізується у відборі змісту та форм організації інноваційної методичної роботи, які відповідають ключовим видам професійної компетентності педагогів, які здійснюють інноваційну діяльність. Ключові педагогічні компетенції визначено на основі функціонального аналізу педагогічної діяльності спеціалістів дошкільного освіти.

Аксіологічний підхід дозволяє розглядати інноваційну методичну діяльність педагога ЗДО як соціально-педагогічний феномен, що репрезентується за допомогою таких категорій, як універсальність і фундаментальність гуманістичних цінностей у дошкільній освіті. Із цих позицій потрібна реконструкція умов для становлення в педагога ЗДО цінностей орієнтації на дитину, спілкування та взаємодію з дитиною, у результаті чого інноваційна діяльність набуває для педагога особливого значення. Застосування акмеологічного підходу дало можливість дивитися на педагога ЗДО як на суб'єкта вдосконалення, який переживає етапи власного соціально-професійного розвитку, що супроводжується набуттям конкретних психологічних якостей і досягненнями.

Вивчення таких досягнень педагога, ступеня розвитку його професійної компетентності дозволяє визначити напрями його вдосконалення у сфері інноваційної діяльності. Опора на андрагогічний підхід дозволяє врахувати особливості педагога ЗДО як дорослого учня і, виходячи із цього, запропонувати адекватні педагогічні засоби розвитку інноваційної методичної діяльності. Цей підхід передбачає використання у практиці інноваційної методичної роботи продуктивних її форм, широке застосування активних технологій, що забезпечують самостійність і активність педагогів в освоєнні інноваційних технологій і форм діяльності; можливість вибору педагогом ЗДО змісту та способів опанування інноваційної методичної діяльності [3, с. 334].

Ключові положення й ідеї розвитку інноваційної методичної діяльності педагога ЗДО представлені у формі закономірностей і принципів, які відображені в теоретичному базисі (ядрі) концепції.

Закономірності розкривають стійкі, повторювані та необхідні причинно-наслідкові зв'язки розвитку інноваційної методичної діяльності педагога ЗДО із чинниками, які безпосередньо впливають на цей розвиток. Визначальною основою під час виділення закономірностей у дослідженні вибрано структурні компоненти діяльності, зокрема й інноваційної методичної. Відповідно до цих закономірностей визначають особливості спрямованої зміни гностичного, проєктувального, конструктивного, організаторського та комунікативного компонентів [1, с. 11].

Так, розвиток гностичного компонента інноваційної методичної діяльності педагога ЗДО ґрунтується на таких закономірностях: адекватність самооцінки та самопозиціонування педагога в інноваційній діяльності зумовлює активність їх у даному виді діяльності; збагачення способів інноваційної діяльності сприяє підвищенню її якості; позитивна спрямованість мислення педагога є джерелом його особистісного зростання за умов інновацій; інтерес педагога до нових психолого-педагогічних знань забезпечується його загальною задоволеністю професійною діяльністю.

Істотні ознаки розвитку проєктувального компонента відбивають такі закономірності: здатність педагога ставити реально здійсненні цілі, що досягаються, дозволяє передбачити реальний очікуваний результат (продукт); розвиток критичної рефлексії сприяє раціональному цілепокладанню.

Розвиток конструктивного компонента інноваційної методичної діяльності педагога ЗДО ґрунтується на таких закономірностях: володіння теорією інноваційної діяльності забезпечує можливість педагогу планувати найближчі та довгострокові цілі та завдання; адекватна оцінка власних можливостей забезпечує педагогу високий рівень відбору ефективних методів, засобів, прийомів навчання дітей.

Отже, необхідні перетворення комунікативного інноваційного компонента методичної діяльності педагога несуть у собі такі закономірності:

- збагачення комунікативних умінь відбувається за умови готовності педагога до освоєння нових форм, способів і технік спілкування;
- перехід на модель особистісно орієнтованої взаємодії з дітьми забезпечує позитивне несення інновацій в освітній процес;
- особливості спрямованої зміни організаторського компонента характеризують такі закономірності: підвищення мотивації педагога до інноваційної діяльності забезпечує його самоорганізованість, активність, готовність педагога до самоосвітньої діяльності забезпечує високий рівень його інноваційної методичної культури.

У визначенні принципів розвитку інноваційної методичної діяльності ми виходили з розуміння того, що принципи є відображенням і узагальненням наявних закономірностей, конкретизують мету та визначають зміст, методи, форми та прийоми інноваційної методичної роботи в дошкільному навчальному закладі.

Висновки та пропозиції. Отже, у визначенні принципів розвитку інноваційної методичної діяльності ми виходили з розуміння того, що принципи є відображенням і узагальненням наявних закономірностей, конкретизують мету та визначають зміст, методи, форми та прийоми інноваційної методичної роботи в дошкільному навчальному закладі.

З урахуванням закономірностей у дослідженні виділено такі принципи: принцип орієнтації на «зону найближчого розвитку», принцип «ампліфікації», принцип безперервності, принцип диверсифікації, принцип партисипативності, принцип фасилітації, принцип суб'єктності, принцип рефлексивності.

Отже, збудована на основі методологічних підходів і принципів концепція розвитку інноваційної методичної діяльності педагогів ЗДО може забезпечити впровадження позитивних інновацій у зміст дошкільної освіти, активність педагогів в інноваційній діяльності.

Література:

1. Артемова Л. Реалії та перспективи розвитку дошкільної освіти України в контексті ключових позицій Болонської декларації. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені О. Довженка*. 2020. Вип. 16. С. 10–14.
2. Василенко Н. Підготовка керівників загальноосвітніх навчальних закладів до інноваційної діяльності : монографія. Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К»», 2020. 224 с.
3. Галатюк Ю., Савчук Н. Інноваційний потенціал педагога як одна з умов впровадження нових підходів до реалізації міжпредметних зв'язків при викладанні фізики в сучасній школі. *Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики* : збірник наукових праць. Київ, 2019. Вип. 3. С. 333–338.
4. Рудік О., Березюк В. Інноваційні технології в ДНЗ. Харків : Вид. група «Основа», 2019. 224 с.
5. Шерудило А. Сутність, зміст, структура і функції інноваційної діяльності вчителя в умовах модернізації педагогічної освіти. *Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи: компетентнісний та інтегрований підходи* : монографія / за наук. ред. Л. Бірюк. Суми, 2019. С. 245–269.
6. Chen Ronghui, Zhang Ximeng. Kindergarten Teachers' Professional Competence and Promotion Strategies. *Journal of Northeast Normal University (Philosophy and Social Sciences)*. 2021. № 4. P. 210–215.
7. Francis D., Woodcock M. Change: a collection of activities and exercises from Mike Woodcock and Dave Francis. Gower, 1992.
8. Innovation and Creativity in Education and Training in the EU Member States: Fostering Creative Learning and Supporting Innovative Teaching Literature review on Innovation and Creativity Entrepreneurship Competence View project SWAMI-Safeguards in a World of Am / A. Ferrari et al. Joint Research Centre – Institute for Prospective Technological Studies, (January) 2019. P. 1–65. URL: <https://www.researchgate.net/publication/265996963>.

9. May K.E., Elder A.D. Efficient, helpful, or distracting? A literature review of media multitasking in relation to academic performance. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2022. Vol. 15. P. 2–17.

10. Sternberg R.J. The Assessment of Creativity: An Investment-Based Approach. *Creativity Research Journal*, 2021. № 24 (1). P. 3–12. <https://doi.org/10.1080/10400419.2012.652925>.

References:

1. Artemova, L.V. (2020). Realiyi ta perspektyvy rozvytku doshkil'noyi osvity Ukrayiny v konteksti klyuchovykh pozytsiy Bolons'koyi deklaratsiyi [Realities and prospects of development of preschool education in Ukraine in the context of key positions of the Bologna Declaration]. *Visnyk Hlukhivs'koho DNPU im. O. Dovzhenka*. 16. S. 10–14 [in Ukrainian].

2. Vasylenko, N.V. (2020). *Pidhotovka kerivnykiv zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv do innovatsiyanoi diyal'nosti* [Training of heads of secondary schools for innovative activities]: monohr. Vinnytsya : PP “TD “Edel'veys i K”” [in Ukrainian].

3. Halatyuk, Yu.M. (2019). *Innovatsiyyny potentsial pedahoha yak odna z umov vprovadzhennya novykh pidkhodiv do realizatsiyi mizhpredmetnykh zv'yazkiv pry vykladanni fizyky v suchasniy shkoli* [Innovative potential of a teacher as one of the conditions for the introduction of new approaches to the implementation of interdisciplinary links in the teaching of physics in modern school] / Yu.M. Halatyuk, N.S. Savchuk. *Zb. nauk. Prats' “Tvorchya osobystist' vchytelya: problemy teorii i praktyky”*. Kiev [in Ukrainian].

4. Rudik, O.A., & Berezyuk, V.S. (2019). *Innovatsiyini tekhnolohiyi v DNZ* [Innovative technologies in secondary schools]. Kh.: Vyd. hrupa “Osnova”. Seriya “DNZ.Kerivnyku”. 224 s. [in Ukrainian].

5. Sherudylo, A.V. (2019). *Sutnist', zmist, struktura i funktsiyi innovatsiyanoi diyal'nosti vchytelya v umovakh modernizatsiyi pedahohichnoyi osvity. Profesiyna pidhotovka maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly: kompetentnisnyy ta intehrovanyy pidkhody* [The essence, content, structure and functions of innovative activities of teachers in the modernization of pedagogical education. Professional training of future primary school teachers: competence and integrated approaches]: monohrafiya. (Biryuk, L.Ya. Eds.). Sumy, Vinnychenko M.D. [in Ukrainian].

6. Chen Ronghui, Zhang Ximeng (2021). Kindergarten Teachers' Professional Competence and Promotion Strategies. *Journal of Northeast Normal University (Philosophy and Social Sciences)*. 4. P. 210–215 [in English].

7. Francis, D., & Woodcock, M. (1992). *Change: a collection of activities and exercises from Mike Woodcock and Dave Francis*. Gower. 1 [in English].

8. Ferrari, A., Cachia, R., & Punie, Y. (2019). Innovation and Creativity in Education and Training in the EU Member States: Fostering Creative Learning and Supporting Innovative Teaching Literature review on Innovation and Crea Entrepreneurship Competence View project SWAMI-Safeguards in a World of Am. Joint Research Centre – Institute for Prospective Technological Studies, (January), 1–65. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/2659969631> [in English].

9. May, K.E., & Elder, A.D. (2022). Efficient, helpful, or distracting? A literature review of media multitasking in relation to academic performance. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. Vol. 15. P. 2–17 [in English].

10. Sternberg, R.J. (2021). The Assessment of Creativity: An Investment-Based Approach. *Creativity Research Journal*, 24 (1), 3–12. <https://doi.org/10.1080/10400419.2012.6529251> [in English].

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-3-7>

Nataliia Viktorivna ZHYLIAK,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Social Work, Psychology,
and Socio-Cultural Activity Named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”

E-mail: NatalieZhylyak@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3772-6687

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57221372045>

Maryna Borysivna VOLOSHCHUK,

Lecturer at the Department of Social Work, Psychology
and Socio-Cultural Activity Named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”

E-mail: marinabormv@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3600-6792

IDEA OF THE REFLECTION RING (ARC) IN THE HISTORY OF PSYCHOLOGY

The article deals with the history of the formation of the ideas of the reflex ring to explain human behavior. The most important steps of enriching scientific ideas in the history of psychological science are described: from the reflex arc to the reflex ring. The peculiarities of the introduction of the feedback principle in the motion control of the ring scheme were explained, which explained the adequate determination of the stimulus and the logically and naturally completed response. It is analyzed how the ring reaction scheme explains the assimilating feeling and the integrating function of the images.

The purpose of the study is to find out the essence of the development of the ideas of the reflex ring as a scheme of interrelation of motility and psyche.

Results. It was found that R. Descartes, who by his works created a powerful impetus for the transition of psychological knowledge from purely philosophical to empirical foundations, played a significant role in the formation of the ideas of the reflex ring, T. Hobbes, who created a system of psychology containing the foundations for the development of materialistic deterministic determinism. behavior (associations); G. Leibniz, who stated that perception depends on the experience of the subject (apperception) and outlined a certain cyclical pattern of functioning of this process; D. Berkeley, who applied the reflex ring (arc) scheme in his theory, which explained the functioning of vision. However, the idea of the reflexive ring to explain the behavior of the subject is finally formed in the writings of J. Dewey.

L.V. Chkhaidze divided the reflex ring into internal and external as they play different roles in the management of human psychomotor acts.

Key words: *psychomotor, psychology history, reflex ring (arc), feedback principle, inner and outer ring, image functions.*

Наталія Вікторівна ЖИЛЯК,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: NatalieZhylyak@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3772-6687
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57221372045>

Марина Борисівна ВОЛОЩУК,

викладач кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: marinabormv@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3600-6792

ІДЕЇ РЕФЛЕКТОРНОГО КІЛЬЦЯ (АРКИ) В ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розглядається історія становлення ідей рефлекторного кільця щодо пояснення поведінки людини. Описані найбільш важливі кроки збагачення наукових уявлень в історії психологічної науки: від рефлекторної дуги до рефлекторного кільця. Розкриті особливості запровадження принципу зворотного зв'язку в керуванні рухами за схемою кільця, що пояснило адекватне визначення стимулу, логічно та природно завершено відповідь. Проаналізовано, як саме схема кільцевої реакції пояснює асимілююче відчуття й інтегруючу функцію образів.

Метою дослідження є з'ясування сутності розвитку ідей рефлекторного кільця як схеми взаємозв'язку моторики та психіки.

Результати. З'ясовано, що у становленні ідей рефлекторного кільця значна роль належить Р. Декарту, який своїми працями створив потужний стимул для переходу психологічного знання із суто філософських на емпіричні засади, Т. Гоббсу, який створив систему психології, що містить основи для розвитку матеріалістичної детерміністської схеми керування поведінкою (асоціації); Г. Лейбніцу, який констатував, що сприймання залежить від досвіду суб'єкта (аперцепція), означив циклічну схему функціонування цього процесу; Д. Берклі, який застосував схему рефлекторного кільця у своїй теорії, що пояснювала функціонування зору. Однак ідея рефлекторного кільця щодо пояснення поведінки суб'єкта остаточно сформована у працях Дж. Дьюї та інших. Л.В. Чхайдзе розділив рефлекторне кільце на внутрішнє та зовнішнє, оскільки вони відіграють різні ролі в керуванні психомоторними актами людини.

Ключові слова: психомоторика, історія психології, рефлекторне кільце, принцип зворотного зв'язку, внутрішнє і зовнішнє кільце, функції образів.

Introduction. The uniqueness and importance of the history of psychology as science is in the specific way of thinking of scientists about man, psyche, the meaning of life presented in context of historical epochs and events, especially, from the first phenomena about the soul of the ancient Greeks to the modern one psychology approaches.

Among various schemes for explaining the control of human behavior, a prominent place in the history of psychology belongs to the idea of a ring. This topic remains relevant even for modern scientists. The study of the idea's formation features of the reflex ring is an important scientific task in the history of psychology, the solution of which was initiated in the works, namely, of V.A. Romenets [10; 11], A.I. Shynkariuk [12] and others.

Purpose of the article is to find out the essence of the development of the ideas of the reflex ring (arc) as a scheme of the interconnection of motility and psyche.

Main tasks:

- 1) consider the history of the formation of ideas of the reflex ring regarding the explanation of human behavior;
- 2) describe the important steps in the enrichment of scientific ideas in the history of psychological science: from the reflex arc to the reflex ring;
- 3) reveal the features of the implementation of the feedback principle in controlling movements according to the ring scheme;
- 4) To analyze how exactly the circle reaction scheme explains the assimilating feeling and the integrating function of images.

Presentation of the main research material. Analysis of recent research and publications. French philosopher and naturalist René Descartes (1596–1650) made significant steps in the development of this problem in the first half of the 17th century [6]. The scheme of the organism's responses to the action of external and internal environmental factors proposed by him was a unique explanation of the cause-and-effect features of behavior management, the mechanisms of its determination, the psychological significance of which received a powerful stimulus for the transition from purely philosophical to empirical principles. At the same time, the English philosopher-materialist Thomas Hobbes (1588–1679) created a system of psychology in which sensations and representations (traces of sensations) as elements of consciousness interact on the basis of contiguity in space and time.

Such mechanistic connections will be called “associations” in the future and serve the emergence of the associative direction in psychology. Despite the fact that the author considered mental processes to be only a phenomenal reflection of brain processes, theoretically proving their mechanistic limitations, it can still be argued that the mechanisms of mental functioning proposed by him are the basis for the development of a materialistic deterministic behavior control scheme.

The outstanding German scientist (philosopher, linguist, historian, mathematician) Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), reflecting on the principles of mental reflection, came to recognize the activity of the soul even in sensations [7; 8]. He introduced the concept of “apperception” into scientific circulation.

The separation of perception and apperception, or a primitive presentation of a certain content and a clearly conscious perception, not only established the dependence of perception on a set of factors determined by the subject's experience, but also indicated a certain cyclic scheme of the functioning of these processes.

Regarding the problem of the reflex ring, we should note that approaches to its understanding in psychophysiological terms are outlined in the theory of vision functioning developed by George Berkeley (1685–1753). This English philosopher explained the visual perception of space from the standpoint of the principle of association on the basis of subjective idealism, which contributed to the formation of associative psychology [1–5].

Cyclic mechanisms of behavior management are holistically seen in the ideas of the reflex ring, formulated by J. Dewey (1859–1952). The psychologist and philosopher of Michigan, Chicago and Columbia universities was convinced that all mental abilities are tools for solving life problems [1–5]. J. Dewey's instrumentalism actually resulted in functionalism, he can be considered the founder of functional psychology as an independent direction. Dewey and his followers considered the body as a whole system and criticized the structuralism of Wilhelm Wundt (1832–1920) and Edward Titchener (1867–1927), who sought to highlight the “sensory mosaic” of consciousness.

Representatives of functional psychology were convinced that all mental processes and properties are aimed at the connection of the organism with the environment, and structural psychology is a kind of concentrated essence of the introspective interpretation of the psyche, the study of the psyche as closed in its own consciousness. Functional psychology, based on the theory of evolution of Charles Robert Darwin (1809–1882), the positivist psychology of Herbert Spencer (1820–1903), the pragmatic psychology of William James (1842–1910), seems to complete the period of formation of natural and scientific psychology, which is significant in scope and content, and the concept of the reflex ring developed by J. Dewey, represents the idea of cyclicality at a new, much higher level.

V.A. Romenets notes: “The idea of a ring, according to Dewey, acquires significant vital meaning precisely because the ring is a coordination of members who enter into conflicting relationships with each other. This conflict is expressed in the temporary disintegration of the adaptive act and the need to reproduce integrity in the interaction of sensory stimuli and motor responses” [11, p. 256].

A little further, the scientist emphasizes that, according to Dewey's concept, “stimulus” and “response” are distinguished as functional phases of integral mutual mediation or complementation. “The idea of a ring makes it possible to understand how a stimulus is adequately defined, and a response can become logically and naturally completed.

Any behavioral achievement means that the motor response helps in the discovery, invention and constitution of the stimulus. This is how a purposeful movement of a certain level arises, as a result of which the complex of sensations becomes more expressive and more and more objectified” [11, p. 256]. This is the first description of the principle of feedback in the history of science in

controlling human behavior. Even more, Dewey applies the idea of the reflex ring to explain the nature of mental evolution, analyze mental activity, study motor attitudes, and justify the uniqueness of consciousness.

Repetition of even simple actions is not their exact copying. It is repetition without repetition. Therefore, under such conditions, the effector commands once sent to the muscles cannot fully determine the kinematic and dynamic characteristics of the action. It is necessary to correct the movements based on the detection of discrepancies between the image-goal of the action and its real parameters.

Biomechanical measurements have experimentally confirmed the idea of “regulation of movements by sensation” by means of ring circuit feedback. This is one of the most important principles of all types of management. The correct relationship, in particular, muscle tension and effective movements, requires the continuous input of corrective signals into the work of muscle synergies. The corrective signals themselves are formed, as already mentioned, on the basis of a comparison of the planned and actual movement [6].

Investigating the features of controlling voluntary actions according to the ring scheme (brain – centrifugal nerves – muscles – proprioceptors – nerves), directed to the center – the brain, where the area of direct communication is the brain-muscle path, and the feedback path is m “yaz-mozok”, L.V. Chkhaidze proposed to divide this ring into outer and inner [6].

The outer ring, according to the author, includes a direct connection (brain – muscles) and an external arc of feedback (visual, auditory, olfactory, tactile and other receptors that have meaningful afferentation – the brain). The inner ring includes a direct connection (brain – muscles) and an internal arc of feedback (proprioceptors that are not directly connected to human consciousness – the brain).

So, in the two-ring scheme proposed by Chkhaidze, the direct bond region is shared by the inner and outer rings. L.V. Chkhaidze proposed such a scheme for controlling voluntary motor actions of a person because the inner and outer rings play different roles in controlling the subject’s psychomotor activity.

The outer ring controls the semantic side of the motor act, and the inner ring controls the work of muscle synergies. This functional division is proven by clinical studies. Due to the degeneration of the pathways of the spinal cord, coordination of movements is lost (the meaning of the action is preserved), and with damage to the relatively highest parts of the brain, violations of the meaningful part of the action are observed (the coordination of movements is preserved).

For example, animals with the highest parts of the brain removed walk quite skillfully, but do not notice food.

It can be stated that the function of the inner ring is to ensure biomechanically appropriate movements through long-term training, and the function of the outer ring is to perform the meaningful task of the action by learning the finest details of the meaningful structure of the action.

At the same time, Chkhaidze notes that this distribution of functions is not absolute and not the same in all cases. In particular, when performing unfamiliar actions, a person in the lower parts of the central nervous system does not yet have an appropriate program of muscle synergies, and the higher parts are forced to control both the semantic structure and the motor composition.

It is clear that higher departments are not adapted to manage specific synergistic details and actions are performed biomechanically irrationally (due to external feedback). The author emphasizes that if one of the action control rings does not fully cope with its duties, then the second (partial) takes over its functions, but from the motor act, under such conditions, one or other of its components always fall out.

These facts are confirmed in the research of A.I. Shynkariuk [12].

The two-ring movement control scheme developed by L.V. Chkhaidze, improved by O.R. Malkhazav [9], having actually proposed two schemes: a scheme of forming a mental image of the performance of movement (action, activity) and a scheme of psychophysiological mechanisms that ensure the construction, organization and management of motor activity.

In these schemes, the author revealed in detail the relationship between psychological and physiological mechanisms of controlling psychomotor actions. Analyzing the cyclical nature of behavior management, V.A. Romenets writes: “True, the idea of the ring must be complete”.

Then the “ring” becomes a “spiral”, because feedback is not a repetition of content, but the acquisition of a new one [10, p. 257]. Let’s agree with this and apply it for confirmation regarding the management of psychomotor actions: “It is known that the motor-sensual image of an action and its objective-intellectual understanding, that is, the same mental model of an action that regulates and controls its execution, inevitably implies the presence of search attempts and selection in the process of multiple repetition of the action. Successful movements, benchmarks that have justified themselves, methods of regulation and methods of combining movements into a coherent action are selected and fixed” [11, p. 21].

Therefore, the feedback serves not to repeat the content, but to acquire new techniques for performing movements, changing the techniques of sensory control, changing the techniques of central regulation.

Conclusions and suggestions. In the formation of the ideas of the reflex ring, a significant role belongs to R. Descartes, who with his works created a powerful stimulus for the transition of psychological knowledge from purely philosophical to empirical foundations, T. Hobbes, who created a system of psychology that contains the foundations for the development of a materialistic deterministic scheme of controlling behavior (associations); H. Leibniz, who stated that perception depends on the experience of the subject (apperception) and defined a certain cyclic scheme of the functioning of this process; D. Berkley, who used the reflex ring scheme in his theory explaining the functioning of vision.

The idea of a reflex ring to explain the subject’s behavior was finally formed in the writings of J. Dewey. He abandoned the study of the psyche as closed in its own consciousness and proved that the reflex ring is a coordination of members entering into conflict relations with each other. This explained the adequate definition of the stimulus and logically and naturally completed (feedback principle).

L.V. Chkhaidze divided the reflex ring into internal and external, as they play different roles in controlling psychomotor acts of a person. O.R. Malkhazov fundamentally complicated the two-ring scheme and revealed in detail the relationship between psychological and physiological mechanisms of movement control.

References:

1. Dewey, J. The Reflex Arc Concept in Psychology, *Psychological Review* 3, (1896): 357–370.
2. Dewey, J. (1896). The reflex arc concept in psychology. *Psychol. Rev.* 4, 357–370. DOI: 10.1037/h0070405.
3. Dewey, J. (1886). Soul and body. *Bib. Sac.* 170, 239–263.
4. Dewey, J. (1887). *Psychology*. New York: Harper and Brothers.
5. Dong, D. (2022). Deweyan Reflex Arc: The Origins of an Idea. *Frontiers in Psychology*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.829387>.
6. Zhyliak, N.V. (2015). *Psykhologichni osoblyvosti rehuliatcii motornykh dii za dopomohoiu smyslovykh zavdan: monohrafiia*. Kamianets-Podilskyi : Medobory-2006.
7. Leibniz, Gottfried Wilhelm (1923). *Sämtliche Schriften und Briefe. Edited by the German Academy of Science. Darmstadt and Berlin: Berlin Academy*.
8. Leibniz: *Logical Papers*. Translated and edited by G.H.R. Parkinson. Oxford: Oxford UP, 1966.
9. Malkhazov, O.R. (2002). *Psykhologhiia ta psykhofiziologhiia upravlinnia rukhovoiiu diialnistiu: monohrafiia*. Kyiv : Yevroliniia.
10. Romenets, V.A. (1990). *Istoriia psykhologhii KhVIIIst*. Kyiv : Vyshcha shkola.
11. Romenets, V.A. (1995) *Istoriia psykhologhii KhIKh pochatku KhKh stolittia*. Kyiv : Vyshcha shkola.
12. Shynkariuk, A.I. (2005). *Psykhomotorno-rivneva struktura aktyvnosti ta svobody subiekta*. Kamianets-Podilskyi : Oium. 253.

Liudmyla Mykolaivna KOMARNITSKA,
PhD in Philology, Senior Lecturer at the
Department of Professional and Special Education,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: kob-@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6742-8314

THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE WITHIN THE FRAMEWORK OF INCLUSIVE EDUCATION

In the context of global changes in the education sector, the key task becomes the development of psychological competence in inclusive learning environments. A thorough analysis has been conducted, examining the pivotal aspects of this issue. In today's world, inclusive education is recognized as one of the most progressive and humane forms of instruction. Historically, the concept of inclusive education gained prominence only in the 20th century, but its significance and relevance are exceptionally high in contemporary conditions. The primary emphasis is placed on the understanding that the success of inclusive learning is determined not only by technical aspects but also by a profound understanding and consideration of the psychological nuances of each student. Therefore, fostering psychological competence stands as a pivotal element in the effectiveness of such education. A crucial aspect underscores that educators and psychologists operating in inclusive environments should possess not only theoretical knowledge but also practical experience with diverse student groups. This implies that professional training and continuous professional self-improvement are integral components of their work.

Furthermore, the importance of collaborative partnerships with parents and guardians of students is highlighted. Collaborative efforts with parents can contribute to providing psychological support and promoting effective development and learning for students. A specific focus is given to examining methods and techniques that facilitate the development of psychological competence. This encompasses the use of modern pedagogical technologies, psychological assessments, training sessions, and seminars. In the context of globalization and intercultural interaction, particular attention is devoted to the cultural competence of educators. Understanding diverse cultural and social contexts fosters deeper mutual understanding and effective interaction with students from various cultural and social backgrounds. The prospects for further research and recommendations for the practical implementation of research findings in pedagogical practice are outlined. It is crucial to emphasize that the development of psychological competence is a continuous and dynamic process that requires ongoing analysis, reflection, and adaptation to changing circumstances.

Key words: psychological competence, inclusive education, pedagogical support, psychological support, individual needs.

Людмила Миколаївна КОМАРНІЦЬКА,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри професійної та спеціальної освіти,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: kob-@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6742-8314

РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В РАМКАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

З урахуванням глобальних змін у сфері освіти ключовим завданням стає розвиток психологічної компетентності в інклюзивному навчальному середовищі. Було проведено ретельний аналіз, що досліджує ключові аспекти цього питання. У сучасному світі інклюзивну освіту визнано однією з найпрогресивніших і гуманних форм навчання. Історично так склалося, що концепція інклюзивної освіти набула популярності лише у ХХ столітті, але її значення й актуальність надзвичайно високі в сучасних умовах. Основний акцент робиться на тому, що успіх інклюзивного навчання визначається не лише технічними аспектами, але й глибоким розумінням і урахуванням психологічних особливостей кожного здобувача освіти. Тому розвиток психологічної компетентності є ключовим елементом ефективності такої освіти. Критичний аспект підкреслює, що педагоги та психологи, які працюють в інклюзивних середовищах, повинні мати не лише теоретичні знання, але й практичний досвід роботи з різними групами учнів. Це передбачає, що професійна підготовка та постійне професійне самовдосконалення є невід'ємними складовими частинами їхньої роботи.

Окрім того, у статті висвітлюється важливість спільної роботи з батьками й опікунами студентів. Спільні з батьками зусилля можуть сприяти забезпеченню психологічної підтримки й ефективному розвитку та навчанню здобувачів освіти. Особлива увага приділяється вивченню методів і технік, що сприяють розвитку психологічної компетентності. Це охоплює використання сучасних педагогічних технологій, психологічних оцінок, тренінгів і семінарів. У контексті глобалізації та міжкультурної взаємодії особлива увага приділяється культурній компетентності педагогів. Розуміння різноманітних культурних і соціальних контекстів сприяє глибшому взаєморозумінню й ефективній взаємодії зі студентами з різних культурних і соціальних середовищ. Узагальнюються перспективи подальших досліджень і надаються рекомендації для практичної реалізації дослідницьких висновків у педагогічній практиці. Важливо підкреслити, що розвиток психологічної компетентності – це постійний і динамічний процес, який потребує аналізу, рефлексії й адаптації до обставин, які постійно змінюються.

Ключові слова: психологічна компетентність, інклюзивна освіта, педагогічний супровід, психологічний супровід, індивідуальні потреби.

Introduction. In the context of inclusive education, the development of psychological competence takes on particular importance, recognizing the uniqueness and diversity of individual characteristics of each learner. Inclusive education aims to ensure equal learning opportunities for all, regardless of their physical, intellectual, or emotional specifics. In this context, the formation of psychological competence becomes a key aspect of educators' work, aimed at understanding and considering the individual traits of each learner, constructing a positive psychological environment, and fostering the holistic development of every individual within the inclusive educational setting. We will explore the key aspects of cultivating psychological competence in inclusive education and highlight its significance for fostering a positive psychological climate within educational institutions.

The aim of this study is to investigate and systematize the factors influencing the development of psychological competence among educators and participants in the educational process within an inclusive environment. Additionally, the research will focus on identifying effective methods and pedagogical strategies that contribute to a positive psychological climate in higher education institutions. Furthermore, the study aims to uncover opportunities and barriers in fostering psychological readiness for inclusive education among educators and other stakeholders in the educational process.

Task. In the context of inclusive education, the development of psychological competence emerges as a pressing task that necessitates comprehensive research and refinement. Within this framework, it is crucial to conduct a literature review encompassing contemporary scientific approaches and pedagogical practices aimed at fostering psychological readiness for inclusive learning.

The exploration of factors influencing the formation of psychological competence in an inclusive environment aims to identify the key components that determine the success of this process. Additionally, delving into innovative pedagogical methods is essential to pinpoint and analyze those that most effectively contribute to the enhancement of psychological competence among educators and other participants in the educational process.

Review of Literature. Psychological competence has been the subject of research for numerous scholars. O.M. Tsyilmak describes it as an individual's ability to effectively utilize a structured system of knowledge to regulate personal, social, and professional interactions [4]. According to T.I. Yermakov, psychological competence encompasses an individual's capability to interact within interpersonal relations, navigate social situations, recognize personal traits and the emotional state of others, and select appropriate communication methods [1]. L.B. Orban-Lembrick perceives psychological competence as a collection of communicative, perceptual, and interactive knowledge that enables an individual to navigate social situations, interpersonal relationships, and make reasoned decisions [3]. O.I. Bondarchuk defines an individual's psychological competence through the success and constructiveness of their activities, rooted in the effective application of psychological knowledge and skills within the "person-to-person" system [2]. Psychological competence is also viewed as a unique motivational state – the readiness to exhibit purposeful activity based on acquired psychological knowledge; a complex of personality traits that encompass perceptions of emotional experiences, interpersonal and group processes, personal stance, communicative, and reflective skills.

In several studies, psychological competence is regarded as an integral part of a teacher's professional competence. Its definition comprises a complex of psychological knowledge and skills essential for addressing professional tasks in the realm of pedagogical activities. It is also identified as a system of mental attributes that determine the success in executing pedagogical tasks, the presence

of fundamental psychological knowledge and experience necessary for efficient pedagogical duties, and as an integral acmeological characteristic of a teacher that enables the constructive resolution of professional tasks, interaction, and self-improvement.

Presentation of the Main Material. The primary goal of modern education systems is to cultivate a well-rounded individual who possesses critical thinking, can navigate informational streams, effectively interact with others, and take responsibility for their actions. Ensuring a socially and personally integrated outcome of education underscores the significance of the psychological component in the professional training of future specialists. Unlike rapidly outdated narrow professional skills, psychological competence remains consistently relevant. To a large extent, it determines an individual's professional and personal success.

The development of psychological competence within the framework of inclusive education aims to foster the psychological skills and abilities necessary for successful functioning within an inclusive educational environment. This encompasses various aspects related to the learner in the inclusive setting as well as educators and psychologists working with these individuals.

Forming psychological competence in inclusive education helps create a favorable psychological climate in the classroom, enhances the quality of education for its recipients, and promotes holistic development.

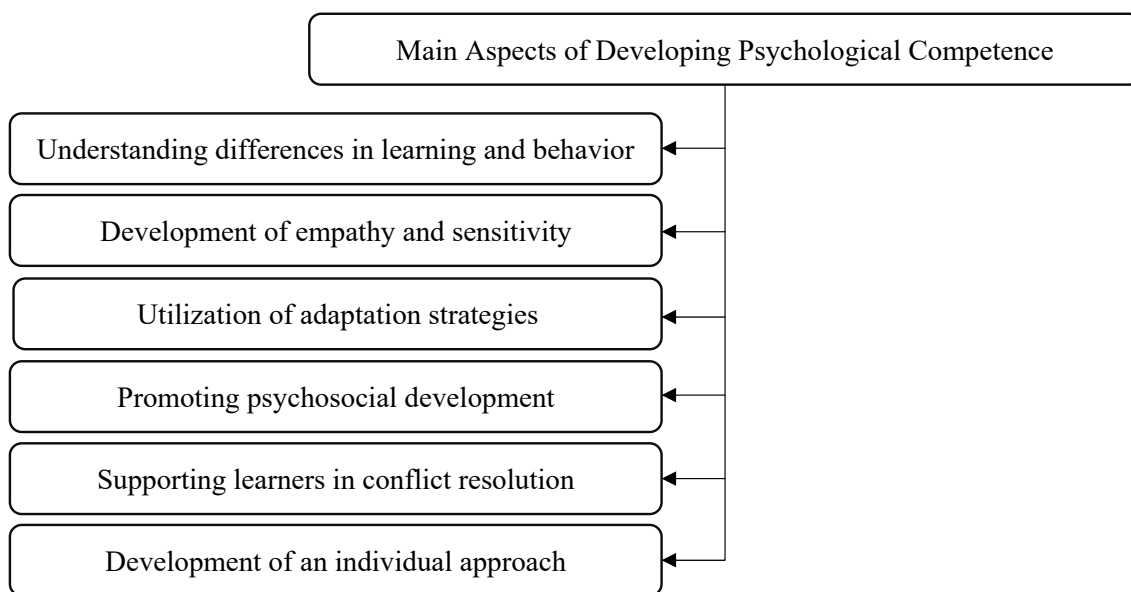
The process of developing psychological competence in the context of inclusive education is about fostering key psychological skills and abilities necessary for effective interaction in an inclusive educational environment. This requires educators and psychologists to understand and deeply consider the individual needs of each learner, especially those with diverse developmental characteristics.

One significant aspect is understanding the diversity in perception and learning. Educators need to be well-versed in psychology and development to adequately respond to the individual characteristics of each learner. This includes recognizing differences in learning paces, perceptual styles, and reactions to stressful situations.

Forming psychological competence also involves cultivating empathy and sensitivity among educators and psychologists. In this context, it's crucial not only to understand the unique qualities of learners but also to feel their emotions and create a supportive educational environment.

Approaches aimed at utilizing adaptive strategies are also integral to forming psychological competence. This encompasses employing various instructional and assessment methods so that every learner has the opportunity to succeed in education considering their needs.

Psychological competence also manifests in educators' and psychologists' ability to create conducive conditions for learners' social development. This involves promoting interactions among students, fostering group collaboration, and resolving conflicts.

Fig. 1. Aspects of forming psychological competence

It's also essential to develop an individualized approach for each learner, utilizing psychological methods to create individualized learning and support plans. This can include conducting individual consultations, determining optimal learning methods for specific learners, and devising individual success strategies.

Let's explore some additional aspects of forming psychological competence in the context of inclusive education.

Overall, the formation of psychological competence in inclusive education is a dynamic and comprehensive process aimed at improving the quality of education and creating an open, supportive environment for all students.

Inclusive education, which aims to develop psychological competence, offers an interesting approach to learning. Initially, the idea of inclusive education emerged in the Middle Ages, but this approach only gained true recognition in the second half of the 20th century.

One of the key aspects is creating a learning environment that supports the psychological comfort of learners. This becomes a crucial factor for their successful learning and development.

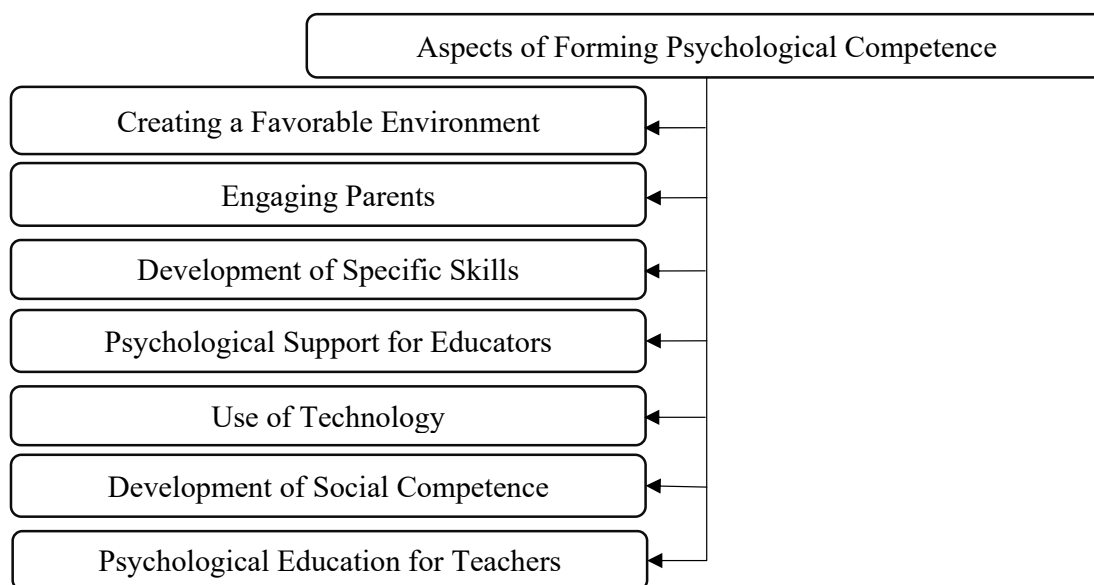
The principle of inclusive education entails an individual approach to everyone, considering not only their educational needs but also their psychological characteristics.

The interaction with parents is also essential for successfully creating an inclusive environment. Their contribution and collaboration are key elements of psychological support for students. In addition to education, inclusive education aims to develop the social competence of students, fostering understanding and cooperation within the classroom community.

Inclusive education psychologists play a vital role in interacting with students, teachers, and parents, providing psychological support and promoting the effective functioning of the system.

These aspects underscore the importance of psychological aspects in creating an inclusive and supportive educational environment.

Recommendations for improving the conditions for forming students' psychological competence in inclusive education include several key aspects. Specifically, it is essential to focus on an individual approach to each student. Ensuring psychological adaptation with various pathologies requires understanding their unique characteristics and skills. Furthermore, students should be provided opportunities to practically apply theoretical knowledge in real inclusive education scenarios. This may include internships in inclusive classrooms where learners can observe and interact with teachers, students, and psychologists. Improving communication skills is also a crucial component of forming psychological competence. Students should actively develop empathy and effective communication skills, especially in interaction with diverse personalities and individual needs.

Fig. 2. Aspects of forming psychological competence in the context of inclusive education

Participation in training sessions and seminars dedicated to inclusive education and the development of psychological competence can significantly enhance students' qualifications. It is crucial to provide them with opportunities to exchange experiences and communicate with practicing professionals.

Lastly, a vital element is encouraging learners towards continuous self-improvement and personal development. Providing access to literature, research, and resources in the field of inclusive education will help them refine their knowledge and practical skills.

Conclusions. In the conclusions, we emphasize the necessity for a comprehensive approach to the development of pedagogical and psychological skills of educational process participants. Psychological competence in an inclusive environment entails understanding and considering the diversity of learners and actively applying individualized approaches to each student.

The development of empathy, perceptiveness, and effective communication skills are key components of psychological competence in inclusive education. Creating a supportive psychological environment, promoting social interaction, and using adaptive strategies all play a crucial role in forming an effective inclusive environment.

Success in this area also requires continuous learning and self-improvement. Learners and professionals should have access to up-to-date information, participate in training sessions, and exchange experiences to continually enhance their qualifications. Such an approach promotes the effective use of modern approaches and methods in the field of inclusive education.

In summary, the formation of psychological competence in inclusive education is a vital component in creating a supportive educational environment for all learners. This process requires not only mastery of pedagogical and psychological methods but also understanding and respect for the individual characteristics of each participant in the educational process.

References:

1. American Psychological Association. Learned helplessness. Retrieved from. URL: <https://dictionary.apa.org/learned-helplessness>.
2. Baker, D.J., Skinner, B.T., Redding, C.H. Affirmative intervention to reduce stereotype threat bias: Experimental evidence from a community college. *The Journal of Higher Education*. <https://doi.org/10.1080/00221546.2019.1650582>
3. Cohen, G.L., Garcia, J., Purdie-Vaughns, V., Apfel, N., & Brzustoski, P. (2009). Recursive processes in self-affirmation: Intervening to close the minority achievement gap. *Science*, 324, 400–403. <https://doi.org/10.1126/science.1170769>.
4. Harackiewicz, J.M., & Priniski, S.J. (2018). Improving student outcomes in higher education: The science of targeted intervention. *Annual Review of Psychology*, 69, 409–435. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-122216-011725>.

УДК 376:159.922.761

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-3-9>

Тетяна Андріївна МАРЧАК,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»,
E-mail: marchak.tet@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0198-7460
Web of Science Researcher ID ABI-2568-2020

Валентина Леонідівна ЗАГАЛЕВИЧ,
викладач циклової комісії соціальної роботи, психології
та фізичної реабілітації
відокремленого структурного підрозділу «Кам'янець-Подільський фаховий коледж»,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: zagalevich.valya@i.ua
ORCID: 0000-0002-5003-2313

ТЕХНОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ, АДАПТАЦІЇ ТА КОРЕКЦІЇ В ІНКЛЮЗИВНІЙ ОСВІТІ

Інклюзивна освіта, спрямована на врахування та задоволення освітніх потреб кожного здобувача освіти, незалежно від його індивідуальних особливостей чи освітніх можливостей, стає важливим аспектом сучасного освітнього процесу. У контексті інклюзивної освіти постає необхідність удосконалення технологій психологічного супроводу для забезпечення ефективної ресоціалізації, адаптації та корекції студентів з різними освітніми потребами.

Мета статті полягає в розгляді й обґрунтуванні технології психологічного супроводу ресоціалізації, адаптації та корекції студентів у контексті інклюзивної освіти. Вивчення цієї теми не лише визначає перспективи розвитку освітнього середовища, але і зробить вагомий внесок у формування та реалізацію педагогічних стратегій для кращої відповідності потребам сучасного інклюзивного освітнього процесу.

Інклюзивна освіта, орієнтована на забезпечення доступу до якісної освіти для всіх здобувачів, передбачає комплексний підхід до ресоціалізації, адаптації та корекції студентів з різними освітніми потребами. Для розуміння суті цих процесів важливо визначити терміни та їхні ролі в інклюзивній освіті.

Наукова новизна полягає у вивченні й аналізі використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій у психологічному супроводі, що дозволяє створювати інноваційні методи індивідуального підходу до здобувачів освіти, забезпечувати їм максимально ефективні умови для розвитку, ресоціалізації, адаптації та корекції, а також упровадження унікальних методик та інструментів для оцінки ефективності психологічного супроводу в інклюзивній освіті, які враховують специфіку освітніх потреб здобувачів освіти з різними освітніми потребами. Такий підхід дозволить удосконалювати наявні методики й уможливить поглиблене вивчення психологічних аспектів інклюзивної освіти, сприятиме створенню оптимальних умов для навчання та розвитку здобувачів освіти з різними освітніми потребами.

Технології психологічного супроводу в інклюзивній освіті відіграють важливу роль у ресоціалізації, адаптації та корекції здобувачів освіти з різними освітніми потребами. Упровадження інноваційних підходів у психологічному супроводі сприяє покращенню якості освіти для здобувачів з особливими освітніми потребами. Розроблення методик та інструментів для оцінки ефективності психологічного супроводу дозволяє здійснювати системний моніторинг і вдосконалення підходів. Вивчення психологічних аспектів адаптації в інклюзивному середовищі допомагає усвідомленню та врахуванню індивідуальних потреб здобувачів освіти. Підкреслюється важливість упровадження систем моніторингу та звітності для забезпечення динамічного аналізу психологічного стану здобувачів освіти та вчасного реагування на зміни. Ці аспекти сприяють створенню ефективної інклюзивної освітньої системи, спрямованої на повноцінний розвиток кожної особистості.

Ключові слова: психологічний супровід, ресоціалізація, адаптація, корекція, інклюзивна освіта, психологічний розвиток, інклюзивне середовище, освітні технології.

Tetiana Andriivna MARCHAK,

PhD in Philological Sciences,
Associate Professor at the Department Inclusive Education, Rehabilitation and Humanitarian Sciences,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: marchak.tet@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0198-7460
Web of Science Researcher ID ABI-2568-2020

Valentyna Leonidivna ZAHALEVYCH,

Teacher of the Cycle Commission of Social Work, Psychology and Physical Rehabilitation,
Separate Structural Subdivision Kamianets-Podilskyi Professional College, Educational and Rehabilitation
Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: zagalevich.valya@i.ua
ORCID: 0000-0002-5003-2313

TECHNOLOGY OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF RESOCIALIZATION, ADAPTATION AND CORRECTION IN INCLUSIVE EDUCATION

Inclusive education, aimed at taking into account and meeting the educational needs of every student, regardless of his individual characteristics or educational opportunities, is becoming an important aspect of the modern educational process. In the context of inclusive education, there is a need to improve psychological support technologies to ensure effective resocialization, adaptation and correction of students with different educational needs.

The purpose of this article is to consider and justify the technology of psychological support of resocialization, adaptation and correction of students in the context of inclusive education. The study of this topic not only determines the prospects for the development of the educational environment, but will also make a significant contribution to the formation and implementation of pedagogical strategies to better meet the needs of the modern inclusive educational process.

Inclusive education, focused on ensuring access to quality education for all students, requires a comprehensive approach to resocialization, adaptation and correction of students with different educational needs. To understand the essence of these processes, it is important to define terms and their roles in inclusive education.

Scientific novelty consists in the study and analysis of the use of modern information and communication technologies in psychological support, which allows creating innovative methods of an individual approach to education seekers, providing them with the most effective conditions for development, resocialization, adaptation and correction, as well as the introduction of unique methods and tools for evaluations of the effectiveness of psychological support in inclusive education, which take into account the specific educational needs of students with different educational needs. This approach will improve existing methods and enable in-depth study of psychological aspects of inclusive education, contributing to the creation of optimal conditions for learning and development of students with different educational needs.

Technologies of psychological support in inclusive education play an important role in resocialization, adaptation and correction of students with different educational needs. The implementation of innovative approaches in psychological support improves the quality of education for students with special educational needs. The development of methods and tools for evaluating the effectiveness of psychological support allows for systematic monitoring and improvement of approaches. Studying the psychological aspects of adaptation in an inclusive environment helps to understand and take into account the individual needs of education seekers. The importance of implementing monitoring and reporting systems is emphasized to ensure a dynamic analysis of the psychological state of education seekers and timely response to changes. These aspects contribute to the creation of an effective inclusive educational system aimed at the full development of each individual.

Key words: *psychological support, resocialization, adaptation, correction, inclusive education, psychological development, inclusive environment, educational technologies.*

Вступ. Сучасне суспільство визнає й активно підтримує ідею інклюзивної освіти, що полягає у створенні оптимальних умов для навчання та розвитку кожної дитини, незалежно від її освітніх потреб. Особливо важливою в цьому контексті є технологія психологічного супроводу ресоціалізації, адаптації та корекції, яка має вирішальне значення для впровадження принципів інклюзивності в освітню практику. Інклюзивна освіта базується на принципах рівності, поваги до індивідуальних особливостей і можливостей кожного здобувача освіти. У цьому контексті психологічний аспект набуває великої ваги, оскільки він визначає ефективність інклюзивного

середовища, його вплив на психологічний стан здобувачів освіти та можливості їхньої успішної соціалізації. Обґрунтовані технології психологічного супроводу стають ключовим інструментом в управлінні процесами ресоціалізації, адаптації та корекції в інклюзивній освіті. Їх упровадження визначає ступінь успішності інклюзивного навчання та створює передумови для повноцінного розвитку кожного здобувача освіти. У даному дослідженні ми присвяtimo увагу вивченню й аналізу технологій психологічного супроводу, спрямованих на ресоціалізацію, адаптацію та корекцію здобувачів освіти в інклюзивному освітньому середовищі. У науковому дослідженні розглядатимемо можливості, виклики та перспективи застосування психологічного супроводу ресоціалізації, адаптації та корекції з метою створення оптимальних умов для освітнього розвитку кожної особистості. Психологічний аспект інклюзивної освіти є складним і важливим аспектом, який потребує глибокого розуміння впливу такого підходу на психіку учасників навчального процесу. Ретельне дослідження та практичне впровадження психологічних стратегій можуть сприяти створенню ефективного інклюзивного освітнього середовища.

Актуальність теми виходить за межі педагогічного контексту, охоплює соціокультурні та психологічні виміри інклюзивної освіти. Справедливий і рівний доступ до якісної освіти стає головним аспектом розвитку сучасного суспільства. Отже, важливо вивчати та вдосконалювати технології психологічного супроводу для забезпечення повноцінної участі в навчанні кожного студента, незалежно від його особливостей.

Мета дослідження полягає в тому, щоб висвітлити ролі та взаємодію ресоціалізації, адаптації та корекції в інклюзивній освіті, а також визначити оптимальні підходи для забезпечення успішного розвитку кожного здобувача освіти в навчальному середовищі. Науково розвідка є актуальною в контексті сучасних тенденцій у галузі освіти та сприяє поглибленню знань про інклюзивні практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аспекти інклюзивної освіти, що потребують особливої уваги, полягають у створенні умов для ресоціалізації, адаптації та корекції студентів, розбудові сприятливого навчального середовища та формуванні позитивного ставлення до різних форм інклюзії. Це вимагає поєднання професійних знань педагогічного персоналу, використання інноваційних методик і постійного вдосконалення підходів до роботи з різними категоріями учнів. Інклюзивна освіта визнає різноманітність і унікальність кожного студента, тому важливо створити умови для розвитку кожної особистості в максимально можливому обсязі.

Аналіз і розуміння термінів ресоціалізації, адаптації та корекції в контексті інклюзивної освіти є ключовими для педагогічного успіху та створення підтримувального навчального середовища. Досягнення цих цілей вимагає спільних зусиль педагогічного колективу, батьків, а також вивчення та впровадження сучасних підходів і технологій у педагогічний процес.

Інклюзивна освіта, відповідно до потреб і можливостей кожного студента, створює умови для їх повноцінного розвитку та соціальної інтеграції. Педагоги та фахівці в галузі освіти мають долучати свої знання й енергію до формування позитивного та сприяючого навчального середовища, де кожен здобувач освіти має можливість реалізувати свій потенціал і активно взаємодіяти з навколишнім світом [1, с. 21].

Ресоціалізація в інклюзивній освіті. Відзначимо, що ресоціалізація – це процес або система заходів, спрямованих на відновлення або зміну соціально-психологічних характеристик особистості, яка опинилася у складних чи невідповідних умовах життя. Це може стосуватися людей, які пережили в'язницю, госпіталізацію, війну чи інші труднощі, і включає в себе такі етапи, як діагностика, реабілітація, навчання соціальних навичок і адаптація до нових умов. Мета ресоціалізації полягає в тому, щоб допомогти особі повернутися або адаптуватися до соціального середовища та вести повноцінне життя.

Тобто ресоціалізація – це процес адаптації та включення осіб з особливими освітніми потребами до соціальної й освітньої спільноти. У контексті інклюзивної освіти ресоціалізація передбачає створення умов для повноцінної соціальної взаємодії учасників освітнього процесу різних категорій, формування позитивного ставлення оточення та забезпечення взаєморозуміння всіх членів освітньої спільноти. У контексті інклюзивної освіти ресоціалізація може відбуватися для здобувачів освіти, які переходять з одного рівня освіти на інший,

мають обмежені можливості в соціальному спілкуванні. Педагоги повинні створювати сприятливі умови для інтеграції таких здобувачів освіти в навчальне середовище та розвитку їхніх соціальних навичок.

У даному контексті ресоціалізація може включати:

1. Соціальну адаптацію: допомогу особам із різними потребами в адаптації до соціальних норм і взаємодії в інклюзивному оточенні.

2. Освітню реабілітацію: забезпечення доступу до якісної освіти та розвитку навичок, необхідних для активної участі в освітньому процесі.

3. Розвиток соціальних навичок: сприяння розвитку навичок спілкування, співпраці та взаєморозуміння для підтримки позитивних відносин в інклюзивному середовищі.

4. Створення підтримуючого оточення: формування умов і створення інфраструктури, яка сприяє активній участі осіб із різними потребами в усіх сферах суспільства. Узагалі, процес ресоціалізації особистості передбачає інтеграцію соціокультурної діагностики, реабілітації та корекції, що забезпечує організацію відповідної соціально-психологічної підтримки для особи, яка опинилася в нових умовах життєдіяльності, соціального та культурного розвитку [4, с. 305].

5. Адаптацію в інклюзивному середовищі. Адаптація – це процес підготовки та налагодження навчального процесу для задоволення потреб здобувачів освіти з різними освітніми можливостями. В інклюзивному освітньому середовищі адаптація передбачає використання різноманітних методів, технік і ресурсів для створення доступної й ефективної освітньої атмосфери. Це охоплює розроблення індивідуальних навчальних планів, використання адаптивних засобів і впровадження спеціальних педагогічних стратегій [2].

Отже, адаптація в інклюзивному середовищі передбачає низку заходів і стратегій, спрямованих на створення оптимальних умов для успішної участі всіх учасників, незалежно від їхніх індивідуальних потреб чи обмежень.

Визначимо деякі аспекти адаптації в інклюзивному середовищі:

1. Освітня адаптація, що полягає в застосуванні індивідуалізації та диференціації завдань.

2. Фізична адаптація, що виражається в забезпеченні доступу до всіх приміщень і ресурсів для осіб з обмеженими можливостями та надання спеціальних засобів інфраструктури чи технологій для полегшення фізичного доступу.

3. Соціальна адаптація – створення атмосфери толерантності, прийняття та взаєморозуміння, стимулювання взаємодії та співпраці між учнями з різними потребами.

4. Педагогічна адаптація – залучення різноманітних педагогічних підходів для врахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти, забезпечення додаткової підтримки та ресурсів для викладача для ефективної роботи зі студентами з різними потребами.

5. Емоційна адаптація – надання можливості для консультування та психологічної підтримки студентів і залучення до роботи над розвитком емоційних навичок і емпатії серед усіх учасників спільноти.

6. Корекція в інклюзивному середовищі. Корекція – це система впливу на розвиток і навчання студентів з особливими освітніми потребами з метою покращення їхніх результатів і соціальної адаптації [2, с. 8]. В інклюзивному середовищі корекція може включати в себе індивідуальні та групові заняття з педагогами-коректорами, використання спеціалізованих навчальних програм і ресурсів. У контексті інклюзивної освіти корекція може передбачати використання спеціальних методик чи програм для здобувачів освіти зі специфічними потребами з метою максимального їх розвитку.

Інклюзивна освіта, орієнтована на включення здобувачів освіти з різними освітніми потребами, несе в собі значний психологічний вимір. Вивчення впливу інклюзивної освіти на психологічний стан здобувачів освіти та розгляд ролі психологічного супроводу в цьому процесі стає надзвичайно важливим аспектом. В інклюзивному середовищі враховуються індивідуальні особливості кожної особистості [5, с. 19]. Це відкриває можливості для розкриття їхнього потенціалу та розвитку. Психологічний аспект полягає у створенні позитивного емоційного тла, що сприяє відчуттю дітьми власної важливості та цінності. Інклюзивна освіта стимулює взаємодію між здобувачами освіти з різними здібностями й особливостями. Це сприяє формуванню соціальних навичок, розумінню та прийняттю розмаїття. Психологічний аспект включає в себе вивчення впливу такої взаємодії на самоповагу та ставлення до інших.

Педагогічний колектив в інклюзивному закладі освіти має важливе завдання створення сприятливого психосоціального середовища. Розуміння педагогами особливостей кожного учня чи студента, використання позитивного підходу та надання психологічної підтримки є ключовими аспектами психологічного благополуччя здобувачів освіти [3].

Однак існують виклики впровадження інклюзивної освіти, пов'язані з потребами диференційованого підходу та роботи із психологічними труднощами [5, с. 28]. Дослідження психологічного аспекту інклюзивної освіти має на меті виявлення цих проблем і пошук ефективних стратегій подолання. Узагальнюючи, психологічний аспект інклюзивної освіти становить суттєвий внесок у розвиток особистості здобувачів освіти. Важливо продовжувати дослідження та розробляти практичні рекомендації для забезпечення психологічного благополуччя та повноцінної соціалізації дітей в інклюзивному навчальному середовищі.

Інклюзивна освіта надає можливість кожному здобувачеві освіти, незалежно від його особливостей, відчувати себе важливим членом навчального колективу. Це може мати позитивний вплив на самоповагу, соціальну адаптацію та розуміння власних можливостей. З іншого боку, невідповідна організація інклюзивного навчання може викликати стрес і адаптаційні труднощі, особливо для дітей з особливими потребами. Психологічне благополуччя здобувачів освіти в інклюзивному середовищі є темою, яка потребує детального вивчення й уваги [2, с. 7].

Вивчення психологічних аспектів ресоціалізації, адаптації та корекції у здобувачів освіти щодо нових умов інклюзивного середовища є важливим етапом у розумінні та підтримці психосоціального розвитку дітей із різними освітніми потребами. Це дозволяє визначити чинники, які впливають на процес адаптації, розробити ефективні стратегії й інтервенції для підтримки здобувачів освіти на їхньому індивідуальному навчальному шляху. Далі наведено основні аспекти вивчення психологічних аспектів адаптації здобувачів освіти до інклюзивного середовища:

- **аналіз психологічних чинників адаптації:** визначення ключових психологічних аспектів, які впливають на процес адаптації здобувачів освіти, як-от соціальна взаємодія, емоційна стабільність, самооцінка тощо;
- **вивчення індивідуальних особливостей здобувачів освіти:** розгляд індивідуальних рис і потреб кожного здобувача освіти для розроблення персоналізованих підходів до адаптації;
- **методи оцінки психічного стану:** використання стандартних психологічних тестів і анкет для оцінки емоційного благополуччя та ступеня соціальної інтеграції;
- **створення психологічних програм ресоціалізації, адаптації та корекції:** розроблення та впровадження спеціалізованих програм, спрямованих на підтримку психологічного здоров'я й адаптації здобувачів освіти;
- **взаємодія з педагогічним персоналом і батьками:** вивчення взаємодії між здобувачами освіти, учителями та батьками для виявлення чинників, які можуть впливати на процес ресоціалізації, адаптації та корекції;
- **моніторинг і корекція психічного стану:** упровадження системи моніторингу, що дозволяє вчасно виявляти та втручатися в ситуації, що можуть впливати на психічний стан здобувачів освіти;
- **розвиток психологічної підтримки в інклюзивних групах:** забезпечення наявності професійних психологів і педагогів-дефектологів, асистентів дитини, асистентів учителів, які забезпечують підтримку учасникам освітнього процесу.

Вивчення психологічних аспектів ресоціалізації, адаптації та корекції у здобувачів освіти є важливим кроком для створення інклюзивного освітнього середовища, де кожен учасник освітнього процесу може досягати психологічного розвитку в максимально комфортних умовах [7, с. 191]. Робота в даному напрямі потребує комплексного підходу, поєднуючи теоретичні аспекти із практичними інноваціями у сфері освітньої психології, що передбачає:

- **створення психологічних груп підтримки:** організацію спеціальних груп, де здобувачі освіти можуть спілкуватися та ділитися своїм досвідом з іншими, що сприяє взаємопідтримці та відчуттю приналежності;
- **розвиток навичок саморегуляції, ресоціалізації й адаптації:** застосування психокорекційних методик для розвитку в дітей навичок емоційної стійкості та саморегуляції;

– **аналіз результативності психологічних інтервенцій:** систематичне оцінювання ефективності застосованих методів і внесення коректив у програми психологічної підтримки на основі отриманих результатів.

Дослідження психологічних аспектів ресоціалізації, адаптації та корекції у здобувачів освіти до інклюзивного середовища має на меті створення науково обґрунтованих і практично ефективних стратегій для підтримки психічного здоров'я та гармонійного розвитку кожного учасника освітнього процесу. Особлива увага до індивідуальних особливостей і потреб допомагає визначити оптимальний шлях для кожного учасника інклюзивного навчання, створюючи сприятливі умови для їхнього успіху та самореалізації.

Психологічний супровід відіграє ключову роль у створенні безпечного та підтримуючого середовища для всіх здобувачів освіти. Психолог може визначати індивідуальні потреби учнів/студентів, сприяти їхній соціальній адаптації, виявляти можливі психологічні труднощі та розробляти стратегії підтримки. Окрім того, психологічний супровід передбачає роботу з батьками та педагогами для забезпечення гармонійного розвитку [3].

Професійний психологічний супровід може бути зреалізований насамперед через дослідження ефективності індивідуальних психологічних програм для здобувачів освіти з різними потребами та рівнем соціальної адаптації, аналіз ролі психолога у взаємодії з педагогічним колективом і родинами, спрямований на побудову підтримуючого середовища.

Психологічний супровід можна визначати за інноваційними підходами до психологічного супроводу ресоціалізації, адаптації та корекції в інклюзивній освіті через використання віртуальної реальності й інтерактивних технологій для створення симуляційних сценаріїв, спрямованих на покращення соціальних навичок і адаптації здобувачів освіти, а також через застосування мобільних додатків і онлайн-платформ для індивідуалізованого психологічного супроводу, сприяючи зручній комунікації між психологами, учителями та здобувачами освіти. Така співпраця передбачає розгляд інтердисциплінарного підходу до психологічного супроводу, зокрема взаємодію не лише психологів, педагогів, а й медичних працівників та інших спеціалістів [3].

Дослідження ефективності мультидисциплінарного підходу в інклюзивному навчанні для покращення процесів ресоціалізації є актуальним і значущим завданням у контексті розвитку сучасної освіти. Мультидисциплінарний підхід передбачає співпрацю різних спеціалістів з метою створення комплексної системи підтримки та розвитку здобувачів освіти з різними освітніми потребами [6].

Однією із ключових переваг мультидисциплінарного підходу є можливість залучення різноманітних знань і навичок для індивідуальної адаптації під потреби кожного учасника освітнього процесу. Залучення педагогів, психологів, медичних працівників, соціальних працівників та інших спеціалістів формує інтегрований підхід до ресоціалізації здобувачів освіти, сприяє їхньому успішному включенню в освітнє середовище [6].

Методика дослідження включає аналіз взаємодії між різними фахівцями, вивчення ефективності взаємодії команди та впливу мультидисциплінарного підходу на індивідуальний розвиток здобувачів освіти. Застосування кількісних і якісних методів дозволяє оцінити якість психологічної та педагогічної підтримки, а також визначити динаміку психосоціального розвитку учнів/студентів у контексті інклюзивного навчання.

Висновки дослідження можуть визначити переваги та можливі обмеження мультидисциплінарного підходу в інклюзивному навчанні, що буде корисним для розроблення оптимальних стратегій і підходів до покращення процесів ресоціалізації здобувачів освіти з різними освітніми потребами.

Розроблення методик та інструментів для оцінки ефективності психологічного супроводу ресоціалізації, адаптації та корекції в інклюзивній освіті є важливим етапом у розвитку інклюзивної освіти. Цей процес передбачає створення системи об'єктивних критеріїв, які дозволяють визначити результативність психологічного впливу на процес ресоціалізації, адаптації та корекції здобувачів освіти в інклюзивній освіті з різними освітніми потребами.

Методики оцінки можуть включати як кількісні, так і якісні підходи. Серед кількісних методів можливе використання анкетування учасників навчального процесу, проведення

тестів чи шкал емоційного благополуччя. Якісні методи можуть включати інтерв'ю зі здобувачами освіти, їхніми батьками та педагогами, аналіз кейсів, спостереження й аналіз портфоліо.

Основні етапи розроблення методик та інструментів для оцінки ефективності психологічного супроводу ресоціалізації, адаптації та корекції в інклюзивній освіті:

– **аналіз літератури та практичних досліджень:** огляд наявних методик і підходів для визначення ефективності психологічного впливу на ресоціалізацію;

– **формування цілей оцінки:** визначення конкретних цілей і завдань, які має вирішити оцінка;

– **розроблення психометричних інструментів:** створення анкет, тестів, шкал чи інших інструментів, які відображатимуть психологічний стан здобувачів освіти: 1) проведення пілотних тестувань (перевірка на етапі впровадження на малих групах для аналізу ефективності та внесення необхідних коректив); 2) внесення коректив і вдосконалення (з урахуванням отриманих результатів вносяться зміни для покращення якості методик); 3) остаточна оцінка ефективності (проведення повномасштабних оцінювань з використанням розроблених інструментів на великій аудиторії).

Розроблення таких методик сприятиме якісній інтеграції здобувачів освіти в навчальний процес, їхньому психосоціальному розвитку та ресоціалізації, адаптації та корекції в інклюзивному середовищі.

Упровадження системи моніторингу та звітності для визначення динаміки психологічного стану здобувачів освіти з різними освітніми потребами є ключовим елементом забезпечення ефективного психологічного супроводу в інклюзивному навчальному середовищі. Ця система дозволяє вчасно виявляти зміни у психічному стані учасників освітнього процесу, а також визначати ефективність застосованих методик і підходів. Основні кроки впровадження системи моніторингу та звітності:

– **визначення параметрів моніторингу:** визначення ключових аспектів психічного стану, які будуть відстежуватися, як-от емоційна стабільність, соціальна адаптація, академічний успіх тощо;

– **розроблення інструментів збору даних:** створення анкет, тестів чи інших інструментів для систематичного збору інформації щодо психологічного стану здобувачів освіти;

– **технічна інтеграція системи моніторингу:** забезпечення доступу до системи для психологів, учителів, батьків та інших зацікавлених сторін;

– **навчання персоналу:** проведення навчання педагогічного персоналу та психологів щодо користування системою моніторингу й аналізу отриманих даних;

– **здійснення моніторингових заходів:** регулярний збір і аналіз даних щодо психологічного стану здобувачів освіти для виявлення динаміки та вчасного реагування на зміни;

– **формування звітності й аналіз результатів:** складання звітів і аналіз результатів моніторингу для подальшого вдосконалення психологічного супроводу; взаємодія з батьками та здобувачами освіти: забезпечення доступу батьків і здобувачів освіти до визначених аспектів моніторингової системи для підвищення залученості та взаємодії.

Упровадження саме такої системи моніторингу та звітності дозволяє створити прозорий і ефективний механізм контролю за психологічним станом здобувачів освіти з різними освітніми потребами в інклюзивному освітньому середовищі.

Висновки. Технологія психологічного супроводу ресоціалізації, адаптації та корекції в інклюзивній освіті є невід'ємною частиною процесу створення позитивного та взаєморозуміючого навчального середовища для здобувачів освіти з різними освітніми потребами. Застосування цієї технології визначається необхідністю забезпечення індивідуального підходу до кожного здобувача освіти, зокрема тих, хто має особливі освітні потреби.

Одним із ключових аспектів використання технологій психологічного супроводу є створення сприятливого емоційного клімату в навчальному закладі. Психологічна підтримка сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання, стимулює самостійність і розвиток особистісних якостей здобувачів освіти.

Застосування інноваційних методик і педагогічних підходів, як-от індивідуалізація навчання, використання ігрових технологій, розвивальних програм, дозволяє ефективно

приспосовувати процес навчання до конкретних потреб здобувачів освіти. Це сприяє не лише підвищенню успішності здобувачів освіти, а і їхньому психосоціальному розвитку.

Значущим елементом є вивчення психологічних аспектів адаптації здобувачів освіти до нових умов інклюзивного середовища. Ретельний аналіз індивідуальних особливостей, формування психологічного комфорту та розвиток соціальної адаптованості визначають успішність інклюзивного процесу.

Оцінка ефективності психологічного супроводу є необхідним етапом у впровадженні та розвитку інклюзивних практик. Система моніторингу та звітності дозволяє визначити динаміку психологічного стану здобувачів освіти з різними освітніми потребами, виявити проблемні аспекти та розробити індивідуальні стратегії підтримки.

Узагальнюючи вищезазначені аспекти, можна визначити, що технологія психологічного супроводу ресоціалізації, адаптації та корекції в інклюзивній освіті має ключове значення для створення безпечного, підтримуючого та розвивального оточення для всіх учасників освітнього процесу, незалежно від їхніх освітніх потреб.

Література:

1. Борейко О.М. Інклюзивне навчання як умова соціальної адаптації дітей з особливими потребами. *Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку суспільства* : збірник наукових праць. Вип. 2 / за ред. В.В. Павленко. Житомир : ФО-П Н.М. Левковець, 2020. 188 с. С. 20–24. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/30757/1/%D0%91%D0%BE%>.

2. Гаяш О.В. Корекційно-розвивальна робота з дітьми з особливостями психофізичного розвитку : науково-методичний посібник для вчителів інклюзивного навчання, асистентів учителів, які працюють з дітьми із психофізичними порушеннями в умовах загальноосвітніх навчальних закладів, соціальних педагогів, батьків. Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2016. 120 с. С. 7–8.

3. Кльоц Л. Психологічний супровід освітнього процесу інклюзивної освіти в умовах Нової української школи. URL: http://dps2018.blogspot.com/2018/12/blog-post2_53.html.

4. Камбур А.В. Ресоціалізаційні практики у відтворенні життєвого простору особистості. *Соціальна та освітня інклюзія: історія, сучасність, перспективи розвитку* : колективна монографія : у 2-х ч. Ч. 1 : Інституційні та особистісні аспекти впровадження в Україні / за ред. С.П. Миронової, Л.Б. Платаш. Чернівці : Технодрук, 2021. 352 с. С. 3 05. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3081/MONOGRAF_%D1

5. Колупасва А.А., Таранченко О.М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навчально-методичний посібник. Харків : Ранок, 2019. 304 с.

6. Чайковський М.Є., Добровіцька О.О. Соціально-педагогічна робота з молоддю з інвалідністю в інклюзивному освітньому просторі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Університет «Україна», 2018. 271 с. URL: https://hist.km.ua/images/publikatsiji/navchalno-metodichnij-posibnik_chajkovskij.pdf.

7. Чопік О.В. Особливості створення соціального середовища в інклюзивному класі. *Соціальна та освітня інклюзія: історія, сучасність, перспективи розвитку* : колективна монографія : у 2-х ч. Ч. 1 : Інституційні та особистісні аспекти впровадження в Україні / за ред. С.П. Миронової, Л.Б. Платаш. Чернівці : Технодрук, 2021. 352 с. С. 191. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3081/MONOGRAF_%D.

References:

1. Boreiko, O.M. (2020). Inklusyivne navchannia yak umova sotsialnoi adaptatsii ditei z osoblyvymy potrebamy. *Kreatyvnyist osobystosti yak faktor innovatsiinoho rozvytku suspilstva* [Inclusive education as a condition for social adaptation of children with special needs. Creativity of the individual as a factor of innovative development of society]. (Pavlenko, V.V. Eds.). *Zbirn. nauk. prats. Vyp. 2*. Zhytomyr : Retrieved from: <http://eprints.zu.edu.ua/30757/1/%D0%91%D0%BE%> [in Ukrainian].

2. Haiash, O.V. (2016). *Korektsiino-rozvyvalna robota z ditmy z osoblyvostiamy psykhofizychnoho rozvytku: Naukovo-metodychnyi posibnyk dlia vchyteliv inkluzyvnoho navchannia, asyistentiv uchyteliv, yaki pratsiuiut z ditmy z psykhofizychnymy porushenniamy v umovakh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv, sotsialnykh pedahohiv, batkiv* [Corrective and developmental work with children with psychophysical development: Scientific and methodological manual for teachers of inclusive education, teacher assistants who work with children with psychophysical disorders in general educational institutions, social teachers, parents]. Uzhhorod : Informatsiino-vydavnychy tsentr ZIPPO [in Ukrainian].

3. Klets, L. *Psykhohohichnyi suprovod osvithnoho protsesu inkluzyvnoi osvity v umovakh Novoi ukrain-skoi shkoly* [Psychological support of the educational process of inclusive education in the conditions of the New Ukrainian School]. Retrieved from: http://dps2018.blogspot.com/2018/12/blog-post2_53.html [in Ukrainian].

4. Kambur, A.V. (2021). Resotsializatsiini praktyky u vidtvorenni zhyttievoho prostoru osobystosti [Resocialization practices in reproduction of the life space of the individual]. *Sotsialna ta osvitiina inkluziia: istoriia, suchasnist, perspektyvy rozvytku: kolektyvna monohrafiia u 2 chastynakh – Social and educational inclusion: history, modernity, development prospects: collective monograph in 2 parts*. Chastyna 1. Instytutsiini ta osobystisni aspekty vprovadzhenia v Ukraini. (Myronova, S.P., & Platash, L.B. Eds.). Chernivtsi: “Tekhnodruk”. Retrieved from: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3081/MONOGRAF_%D1 [in Ukrainian].

5. Kolupaieva, A.A., & Taranchenko, O.M. (2019). *Navchannia ditei z osoblyvymy osvitimy potrebamy v inkluzyivnomu seredovyshchi [Education of children with special educational needs in an inclusive environment]*. Kharkiv : Vyd-vo “Ranok” [in Ukrainian].

6. Chaikovskiy, M.Ye., & Dobrovitska, O.O. (2018). *Sotsialno-pedahohichna robota z moloddu z invalidnistiu v inkluzyivnomu osvithnomu prostori [Social and pedagogical work with youth with disabilities in an inclusive educational space]*. Kyiv : Universytet “Ukraina”. Retrieved from: https://hist.km.ua/images/publikatsiji/navchalno-metodichnij-posibnik_chajkovskij.pdf [in Ukrainian].

7. Chopik, O.V. (2021). Osoblyvosti stvorennia sotsialnoho seredovyshcha v inkluzyivnomu klasi [Peculiarities of creating a social environment in an inclusive class]. [Sotsialna ta osvitiina inkluziia: istoriia, suchasnist, perspektyvy rozvytku: kolektyvna monohrafiia u 2 chastynakh]. *Sotsialna ta osvitiina inkluziia: istoriia, suchasnist, perspektyvy rozvytku: kolektyvna monohrafiia u 2 chastynakh – Social and educational inclusion: history, modernity, development prospects: collective monograph in 2 parts*. Chastyna 1. Instytutsiini ta osobystisni aspekty vprovadzhenia v Ukraini. (Myronova, S.P., & Platash, L.B. Eds.). Chernivtsi: “Tekhnodruk”. Retrieved from: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3081/MONOGRAF_%D1 [in Ukrainian].

Наукове видання

ІНКЛЮЗІЯ І СУСПІЛЬСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 3, 2023

Комп'ютерне верстання *О.І. Молодецька*

Підписано до друку 28.12.2023 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 7,67.
Наклад 100 прим. Замовлення № 0243/137

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.